

अध्याय एक

परिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक “नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन” रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभागको स्नाकोत्तर तह द्वितीय वर्ष दशौं पत्रको प्रयोजनका निमित्त तयार पारिएको हो ।

१.३ विषय प्रवेश

नेपाल बहुजातीय, बहुसाँस्कृतिक एवं बहुभाषीय देश हो । राष्ट्र भाषाका रूपमा नेपाली भाषा बोलिन्छ भने मातृभाषाको रूपमा यहाँ विभिन्न भाषाहरू बोलिन्छन् । हालसम्मको अध्ययनअनुसार नेपालमा भारोपेली परिवार, अग्नेली परिवार, भोट बर्मेली परिवार र द्रविडेली परिवारका गरी ९२ भन्दा बढीको सङ्ख्यामा विभिन्न भाषाहरू बोलिन्छन् । यसरी भाषिक रूपमा रहेको विविधताले नेपालको भाषिक सम्पदाको भण्डारलाई बढाउने हुनाले यसलाई समस्याको रूपमा लिनुभन्दा गर्वकै रूपमा लिनु पर्दछ ।

नेपालमा बोलिने राष्ट्रिय भाषाहरू मध्ये किरात राईहरूले बोल्ने बान्तावा (राई) भाषा पनि उल्लेखनीय रहेको छ । “यो भाषा चिनिया-तिब्बतीको तिब्बत-बर्मेली भाषा परिवारअन्तर्गत बोडिक शाखाको पूर्वी हिमालय किरात खलकभिन्न पर्दछ भनी ग्रियर्सन (१९०९ सन्) र सेफर (सन् १९५५-१९६६) लाई उद्धृत गर्दै बान्तावा (राई) भाषाविद् नोबलकिशोर राईले भनेका छन् ।^१

भोट बर्मेली भाषा परिवार अन्तर्गत पर्ने राई किराती भाषा समूहमा

१) लिम्बू	२) आठपहरिया	३) बेलहरा	४) छिन्ताङ	५) मुगाली
६) फाङ्दुवाली	७) याख्वा	८) याम्फे	९) दक्षिणी लोहरूङ	१०) उत्तरी लोहरूङ
११) पुमा	१२) चाम्लिङ	१३) छुक्वा	१४) दुङ्माली	१५) कुलुङ
१६) नाछेरिङ	१७) साङ्पाङ	१८) मेओहाङ	१९) पोङयोङ	२०) बान्तावा
२१) खालिङ	२२) दुमी	२३) कोयू	२४) सुनुवार	२५) बाहिङ
२६) जेरुङ	२७) चोरास्या	२८) तिलुङ	२९) थुलुङ	३०) लिङ्खिम

आदि हुन् ।^२

^१ नोबलकिशोर राई - अ डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा, पि. एच. डि थोसिस, पुना विश्वविद्यालय, सन् १९८५, पृ. १ ।

^२ देवीप्रसाद गौतम - नेपाली भाषा परिचय, काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०४९, पृ. २०२ ।

किरात राई भाषाका करीब ३३ वटा भाषाहरूमध्ये बान्तावा (राई) भाषा सबैभन्दा धेरैको सङ्ख्यामा बोलिन्छ । समग्र जनजातीय भाषा भाषीहरूमा पनि थारू, तामाङ, नेवार र मगरपछि स्थान ओगट्ने बान्तावा (राई) भाषीहरूको सङ्ख्या राष्ट्रिय जनगणना २०५८ ले ३,७१,०५६ देखाएको छ ।^३

बान्तावा (राई) भाषा पूर्वी नेपालको मेची, कोशी र सगरमाथा अञ्चलका जिल्लाहरू: भोजपुर, इलाम, मोरङ, धनकुटा, सुनसरी, उदयपुर, पाँचथर, संखुवासभा, खोटाङ, भुपा आदि जिल्लाहरूमा अधिक सङ्ख्यामा बोलिन्छ । बान्तावा (राई) भाषाको आफ्नो लिपि नभएकोले अन्य मातृभाषीहरूले भैं बान्तावा भाषीहरूले पनि आफ्नो भाषाको विकास र विस्तारका लागि देवनागरी लिपिको सहारा लिएर अधि बढ्नु पर्ने अवस्था छ ।

वर्तमान सन्दर्भमा बान्तावा (राई) भाषीहरू अन्य राई भाषीहरूको तुलनामा अधिक मात्रामा भएता पनि यस भाषाभित्र अनेकौं भाषिक विचलनहरू आएको देखिन्छ । दिनप्रतिदिन अन्य भाषाबाट प्रभाव पर्दै जानु, यही भाषाभित्र पनि भौगोलिक दुरता र समयको अन्तरालसँगै शब्द, उच्चारण आदिमा भिन्नता आउने सम्भावना छँदैछ । यस्तो विचलन कम गर्न बान्तावा (राई) भाषाको मानक रूप निर्धारण गर्न आवश्यक छ । यसका लागि नेपाली भाषा सहयोगीसिद्ध हुनसक्छ ।

भाषामा एउटा व्यवस्था हुन्छ, जो सम्बन्धित भाषाका वक्ताको अभिव्यक्तिमा देख्न सकिन्छ । व्याकरण भाषा विज्ञानको एउटा अङ्ग हो । व्याकरणभित्र अन्तर्निहित थुप्रै पक्षहरूमध्ये कोटिहरू महत्वपूर्ण छन् । व्याकरणात्मक कोटिहरू भाषिक प्रयोगमा रूपतात्विक प्रक्रियाबाट निर्देशित हुन्छन् जसले भाषिक व्यवस्थाको अन्तर्सम्बन्धलाई देखाउने गर्छन् । व्याकरणात्मक कोटिभित्र लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, काल, पक्ष, भाव आदि पर्दछन् । नेपाली र बान्तावा भाषाका व्याकरणगत नियमहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरी यी दुई भाषाबीच समानता र भिन्नताहरू पत्ता लगाइएमा बान्तावा, गैर बान्तावा जोसुकैलाई यो भाषा बुझ्न सजिलो हुन सक्छ ।

१.४ समस्याकथन

नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन शीर्षकको यस शोधपत्रको समस्या निम्नानुसार छन् :

- क) नेपाली र बान्तावा (राई) भाषामा व्याकरणात्मक कोटि व्यवस्था कस्तो छ ?
- ख) दुवै भाषाका व्याकरणात्मक कोटिका बीच के कस्तो समानता र भिन्नता पाइन्छ ?

१.५ अध्ययनको उद्देश्य

यस शोधकार्यको निमित्त निम्न लिखित उद्देश्यरूप समावेश गरिएका छन् :-

- १) बान्तावा (राई) भाषाको सामान्य परिचय दिनु
- २) बान्तावा (राई) भाषाको विशेषता औल्याउनु
- ३) नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, काल, पक्ष, भाव र वाच्यको व्यतिरेकी अध्ययन गरी समानता र भिन्नताहरू देखाउनु रहेको छ ।

^३ राष्ट्रिय जनगणना २०५८ - केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, काठमाडौं २०५९ ।

१.६ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व

बान्तावा (राई) भाषामा हालसम्म नेपाली भाषासँग व्याकरणात्मक कोटिको आधारमा तुलनात्मक अध्ययन त्यति भएको देखिदैन ।

राष्ट्रभाषा नेपालीको बढ्दो प्रयोग तथा यसको विकासशीलता र उपयोगितालाई ध्यानमा राखी बान्तावा (राई) भाषाको व्यतिरेकी अध्ययनका लागि नेपाली भाषालाई लिइएको हो । प्रस्तुत अध्ययनमा नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरूको व्यतिरेकी अध्ययन गरिएको छ । यसबाट दुवै भाषामा पाइने समानता र भिन्नता पत्ता लाग्नुका साथै बान्तावा (राई) भाषाको अध्ययनमा लाग्नेहरूका लागि प्रस्तुत अध्ययन उपयोगी हुनेछ ।

१.७ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा

बान्तावा (राई) भाषीहरू नेपालभरि छरिएर रहेका छन् । अझ नेपालबाहिर विदेशतिर पनि यस भाषाका वक्ताहरू पाउन सकिन्छ । ती सबै बान्तावा (राई) भाषीहरूले बोल्ने बान्तावा (राई) भाषाको अध्ययन नगरेर विशेषगरी भौगोलिक रूपमा धनकुटा जिल्लाको खोकू र छिन्ताङ्ग गा.वि.स. का बान्तावा भाषीहरूको भाषालाई मात्र लिइएको छ । सो इलाकामा बोलिने बान्तावा (राई) भाषासँग नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, काल, पक्ष, भाव र वाच्यको तुलना गरी दुवै भाषाहरूबीच समानता र भिन्नता दर्शाउनुका साथै व्याकरणात्मक रूप तथा वाक्यतत्त्वको अध्ययन गरिएको छ ।

१.८ शोधविधि

शोधकार्य सम्पन्न गर्न सामग्री संकलनका लागि निर्धारित बान्तावा भाषीहरू, बान्तावा भाषाविद् र यस भाषासँग सम्बद्ध संस्थाहरूसम्म पुगी विभिन्न किसिमका सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । साथै सन्दर्भसामग्रीको सङ्कलन तथा अध्ययनका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन गरी सामग्री विश्लेषण भाषा तत्त्वका आधारमा गरेर नेपाली र बान्तावा भाषाबीच व्यतिरेकी अध्ययन गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत विषयक शोधपत्रलाई व्यवस्थित तवरले प्रस्तुत गर्न निम्न बमोजिमको रूपरेखामा ढाँचाबद्ध गरिएको छ ।

अध्याय १

परिचय

शोधशीर्षक, शोधप्रयोजन, शोधको परिचय, समस्याकथन, शोध अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको औचित्य र महत्त्व, अध्ययनको क्षेत्र र सीमा, शोध अध्ययनको विधि ।

अध्याय २

पूर्वाध्ययन समीक्षा

विदेशी विद्वान्हरूद्वारा गरिएको अध्ययन, स्वदेशी विद्वान्हरूद्वारा गरिएको अध्ययन

अध्याय ३

राई र बान्तावा (राई) भाषा

बान्तावा (राई) भाषीहरूको बसोबास बान्तावा (राई) भाषाको पारिवारिक वर्गीकरण, भाषिक क्षेत्र, वर्ण, लिपि र भाषिक भेद ।

अध्याय ४

नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाको व्याकरणात्मक कोटिअन्तर्गत

लिङ्ग, वचन पुरुष र कारकको तुलना

अध्याय ५

नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाको व्याकरणात्मक कोटिअन्तर्गत

काल, पक्ष, भाव र वाच्यको तुलना

अध्याय ६ उपसंहार (सारांश र निष्कर्ष)

सन्दर्भ सूची

परिशिष्ट नं. १ : बान्तावा (राई) भाषाको उत्थानसँग सम्बद्ध संघ संस्थाहरू

परिशिष्ट नं. २ : राई नामकरण र राईहरूको थर

अध्याय दुई

पूर्वाध्ययन समीक्षा

२.१ परिचय

यस परिच्छेदमा राई जाति तथा बान्तावा (राई) भाषा र अन्य राई भाषा आदिका बारेमा विदेशी तथा स्वदेशी विद्वान्हरूद्वारा गरिएका केही अध्ययन र अनुसन्धानको चर्चा संक्षिप्त रूपमा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२.२ विदेशी विद्वान्हरूद्वारा गरिएका केही अध्ययन

राई भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धान गर्नेहरूमा सम्भवतः ब्रायन हाफटन हडसन (Brain Houghton Hodson) नै पहिलो भाषा अनुसन्धानकर्ता हुन् जसले “कम्पेरेटिभ भोकेबुलारी (सन् १८५७)” “बाहिड ग्रामर सन् (१८५७)” प्रकाशित गरेका थिए । उनले आफ्नो पुस्तकको एउटा परिच्छेदमा रोदोड / चाम्लिड, रूछेन्बुड (बान्तावा), छिन्ताङ्गे, नाछिरिड, वालिड, याख्वा, चौरासे (बाम्बुले), कुलुङ्गे र थुलुङ्गे राई भाषा भाषिकाहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरेका थिए ।^५

सन् १८५७ मा शुरू भएको राई भाषाको अध्ययनलाई निरन्तरता दिदै सन् १९०९ मा जर्ज ग्रियर्सनले लिङ्ग्विस्टिक सर्भे अफ इण्डिया (सन् १९०९) मा ल्याङ्गवुएज अफ किराती ग्रुप भनेर विभिन्न राई भाषाहरूको बारेमा वर्णन गरेको पाइन्छ । अधिकांश हडसनको विश्लेषणलाई अनुशरण गर्दै उनले गरेको अध्ययनअनुसार खम्बु भाषाभिन्न पन्ध्रवटा गौण भाषाहरू पर्दछन् र राई भाषाहरूको समुहभिन्न पर्ने बान्तावा (राई) भाषा रूछेन्बुडसँग मिल्दोजुल्दो छ ।^५

भाषिक अध्ययनको सिलसिलामा सुयोशी तोवा / इन्ग्रिड तोवा अग्रस्थागनमा रहेको पाइन्छ । तोवा दम्पति सन् १९७० मा नेपालमा आई हालसम्म भाषाको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान दिइरहेका छन् । खालिड भाषाको विशेष अध्ययन गर्ने तोवा दम्पति खालिड राईसम्बन्धी संयुक्त र छुट्टाछुट्टै गरी करीव डेड दर्जन लेख रचना तथा पुस्तकहरू खालिड डिक्लिअरेटिभ क्लज टाइप (सन् १९७१) देखि भर्व एग्रिमेन्ट इन खालिड (सन् १९७१) सम्म प्रकाशित गरेको देखिन्छ । उनीहरूका अनुसार राई भाषा समुहभिन्न धेरै भाषाहरू पर्दछन् । जस्तै: वाहिड, बान्तावा, चाम्लिड, खालिड, थुलुड, याम्फू यी परस्पर बोधगम्य छैनन् ।^६

जी. हेन्सन र वर्नर विन्टर (सन् १९८५) ले पनि राई भाषासम्बन्धी खोज तथा अनुसन्धान गरेको पाइन्छ । उनीहरूले राई भाषाको उत्पत्ति र व्याकरणसम्बन्धी अध्ययन गरेको पाइन्छ । उनीहरूका अनुसार बान्तावा (राई) भाषाका चार भाषिकाहरू छन् । पूर्वी बान्तावा: अरूण नदीदेखि पूर्वी भागमा यस किसिमको बान्तावा बोलिन्छ । यस किसिमको बान्तावालाई धनकुटे बान्तावा पनि भनिन्छ । दक्षिणी

^५ बी.एच.हडसन - कम्पेरेटिभभोकेबुलारी अफ दि सेभेरल ल्याङ्गवुएजेज (डाइलेक्ट) अफ सिलेक्टेड पिपुल कल्ड किरातीज नाउ अकोपाइड दि इस्टर्न मोस्त प्रोभिन्स अफ दि वेसिन अफ दि रिभर अरूण हिन्च प्रोभिन्स इज नेम्ड आफ्टर देम किरात, जर्नल अफ दि एशियाटिक सोसाइटी वेङ्गाल, भोलुम-२६, सन् १८५९

^५ जर्ज ए ग्रियर्सन (सन् १९०९-लिङ्ग्विस्टिक सर्भे अफ इण्डिया, दिल्ली, भोलुम III पार्ट-I पे.पे. २७३-३८१)

^६ सुयोशी तोवा (सन् १९७१)- खालिड, टोकिया विश्वविद्यालय दोस्रो संस्करण (सन् १९८४)

बान्तावा: यस किसिमको बान्तावा भाषा भोजपुर जिल्लाको दक्षिणीभेग र उदयपुरमा बोलिन्छ । उत्तरी बान्तावा: यस किसिमको बान्तावा भोजपुर बजारदेखि उत्तर-पश्चिमभेगमा बोलिन्छ । पश्चिमी बान्तावा: भोजपुरको ओख्रे, खोटाङको दक्षिणभेग (बोपुङ र घोप बाहेकको भेगमा यस किसिमको बान्तावा बोलिन्छ । यस किसिमको बान्तावालाई 'हाङ्खिम' बान्तावा पनि भनिन्छ ।^{१७}

डा.आर.के. स्प्रिग (Dr. R.K. Sprig) ले बान्तावा भाषाको व्याकरण अध्ययन गरेको पाइन्छ । उनले "द प्रोब्लम्स् इन बान्तावा राई फोनोलेजी (सन् १९८७)", "द रूट फाइनल्स अफ बान्तावा राई भर्वस् एण्ड कङ्गुएन्स अफ फोनोलोजी विथ ग्रामर एण्ड लेक्सिस (सन् १९८९)" र 'बान्तावा राई स्, ट, ज् फाइनल भर्व रूटस कजेटिभस् एवं डाइरेक्टिभर (सन् १९९२)' आदि कृतिहरू लेखेका छन् । बान्तावा (राई) भाषाको अध्ययन गर्ने अन्य विद्वानहरू र उनीहरूद्वारा लिखित कृतिहरू- जुलियाना फौल्टान "दस गर्व इन बान्तावा सिङ्गे मोर्फोलोजी एण्ड सिन्टेक्स (सन् १९९२)", डेविडब्राड्ली "बान्तावा राई एज लिङ्ग्युआ फ्राङ्का (सन् १९९६)", निशी योशिओ बान्तावागो (बान्तावा ल्याङ्गुएज), आदि छन् ।^{१८}

नोर्थी र मोरिसले जनाएको प्रतिक्रियाअनुसार लिम्बूको जस्तो राईसँग जातीय एकल भाषा छैन बरू राईभिन्न करीव सत्तरी जति उपजातीय भाषाहरू छन् । स्वभाविक किसिमले यी भाषाहरू मिल्दाजुल्दा छन् । यिनीहरूको खलकमा अलग-अलग भाषा समुह तयार हुन सक्छ । सबै सम्भावनाहरूको आधारमा विचार गर्दा राई जातिभिन्न भएका भाषाहरूलाई दश भाषामा छुट्याएर अन्यलाई तिनैको भाषिका अन्तर्गत राख्न सकिने देखिन्छ ।^{१९}

राई भाषा तथा वाङ्मयको फाँटमा कुनै न कुनै रूपमा जोडिन आउने अन्य विभिन्न विदेशी नामहरू मध्ये सुनीतिकुमार चटर्जीको नाम पनि उल्लेख्य छ । चटर्जीको भनाइमा भारतीय उपमहाद्वीपको उत्तरपूर्वी हिमालीभेगमा बसोबास गर्ने किराँतहरू चिनियाँसँग सम्बन्धित मङ्गोलियन निकट छन् ।^{२०}

किरातहरूको ऐतिहासिक अध्ययन गर्ने विदेशीहरूमा कर्कपेट्रिकको नाम पहिला आउँछ । उनले आफ्नो कृति- "एन एकाउन्ट अफ द किङ्डम अफ नेपाल" मा उल्लेख गरेअनुसार किरातहरू काठमाडौं पूर्व भुटानसम्म बसोबास गर्दछन् ।^{२१}

२.३ स्वदेशी विद्वान्हरूद्वारा गरिएका केही अध्ययन

राई जाति र राई भाषाहरूको बारेमा स्वदेशी विद्वान्हरूद्वारा विविध पक्षमा प्रकाश पारी केही लेख रचना र पुस्तक कृतिहरू प्रकाशन गरेको पाइन्छ । यी मध्ये भाषिक फाँटमा डा. नोबलकिशोरको नाम अग्र पङ्क्तिमा आउँछ । वि.सं. २०३० सालमा नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानबाट प्रकाशित

^{१७} जी.हेन्सन र वर्नर विन्टर (सन् १९९१)- द राई अफ इस्टर्न नेपाल: इथनिक एण्ड लिङ्ग्विस्टिक ग्रुपिङ, पाइन्डिङ्ग अफ द लिङ्ग्विस्टिक सर्भे अफ नेपाल,

^{१८} अविनाथ राई-"किरात राई मातृभाषा र मातृभाषीहरू: संक्षिप्त सिंहावलोकन"- यायोक्खा निप्सुङ, वर्ष-९, पूर्णाङ्क-१६, असोज २०५९ किराया-काठमाडौं प. २०

^{१९} यु.वी. नोर्थी र सी.जे.मोरिस (सन् १९२७)- द गर्खा, देइर म्यानर्स, कस्टमस् कस्मिक पब्लिकेशन एण्ड कन्ट्री, न्यू दिल्ली,

^{२०} एस.के. चटर्जी (सन् १९५१)- किरात जनकृति-कलकत्ता, द एशियाटिक सोसाइटी (दोस्रो संस्करण सन् १९७४)

^{२१} W.I. कर्कपेट्रिक (सन्. १८९१/एन् एकाउन्ट अफ दि किङ्डम अफ नेपाल न्यू दिल्ली, एशिया पब्लिकेशन सर्भिसेज पे. २८०/२८१)

पर्यायवाची शब्दकोशमा बान्तावा (राई) भाषाका शब्दहरू समावेश गरी भाषिक फाँटमा लिखित रूपमा प्रवेश गर्ने प्रा.डा. राईले अन्ततोगत्वा बान्तावा भाषालाई नै पि.एच.डी. उपाधिका लागि शोधको विषय बनाए । प्रा.डा. नोबलकिशोर राईद्वारा रचित कृतिहरू - “बान्तावा वर्ड लिस्ट इन पर्यायवाची शब्दकोश” रोयल नेपाल एकेडेमी (सन् १९७३), “अ वेसिक बान्तावा कम्भर्सेसनल कोर्स (सन् १९७८)”, अ डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा (पि.एच.डी. थेसिस सन् १९८५)”, रि डुप्लिकेशन इन बान्तावा कन्टिडबुशन टु नेपालिज स्टडिज (सन् १९८४), द लोकेटिभ मार्कर सफिक्स अफ बान्तावा एण्ड देइर एक्सटेन्सन् (सन् १९८८) र बान्तावा भाषामा पुरुषवाचक सर्वनाम (वि.सं. २०४६) हुन् ।^{१२}

‘अ डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा’ मा गरिएको बान्तावा (राई) भाषाको व्याकरणात्मक विस्तृत अध्ययनअनुसार बान्तावा भाषामा लिङ्गअनुरूप क्रियाको रूपायन नहुने र द्विवचनको व्यवस्था हुने लगायत बान्तावा (राई) भाषाको अनेकौं विशेषताहरू केलाइएका छन् ।^{१३} प्रा.डा. नोबलकिशोर राईले बान्तावालागायत पुमा र छिन्ताङ्गे भाषाको अध्ययन गरिरहेका छन् ।

बान्तावा (राई) भाषाका अर्का उल्लेख्य अध्ययनकर्ता डिक बान्तावा हुन् । उनले लेखेका कृतिहरू बान्तावा नेपाली शब्दकोश (वि.सं. २०५०), बान्तावा (राई) व्याकरण (वि.सं. २०५५) महत्वपूर्ण मानिन्छ । यसका अतिरिक्त कक्षा १ देखि कक्षा ५ सम्मको पाठ्यपुस्तक लेखन तथा सम्पादन, बान्तावा भाषाको पहिलो चलचित्र सायाबुङ निर्माण आदि कार्यमा उनको विशेष योगदान रहेको पाइन्छ ।

डिक बान्तावाद्वारा लिखित बान्तावा (राई) व्याकरणअनुसार बान्तावा (राई) भाषामा खण्डीय वर्ण अन्तर्गत व्यञ्जन वर्ण २४ वटा र स्वर वर्ण ६ वटा गरी जम्मा ३० वटा वर्णहरू छन् ।^{१४}

‘नेपाली भाषाको उत्पत्ति (२०३६)’ मा नेपालका भाषाहरूको भाषिक वर्गीकरण गर्दै भोट बर्मेली भाषा परिवारका शाखाहरूअन्तर्गत किरात राई भाषाको पनि उल्लेख गरिएको छ ।^{१५}

वल्लभमणि दाहाल (२०३६) ले नेपालमा बोलिने चिनिया तिब्बती परिवारका भाषाहरूको पारिवारिक वर्गीकरणसन्दर्भमा ग्रियर्सन, सेभर, ग्योभर, भोगोलिन र भोगोलिन, बेनेडिक्ट आदि पश्चिमी विद्वानहरूद्वारा गरिएको भाषिक वर्गीकरणको चर्चा गरी ग्योभरको वर्गीकरणलाई स्वीकार गरेका छन् ।^{१६}

बान्तावा (राई) भाषा लगायतका राई किराती भाषाको अध्ययन गर्ने स्वदेशी विद्वानहरू मध्ये भाषाविद् बालकृष्ण पोखरेल पनि हुन् । राष्ट्रभाषा (२०४०) मा उनले राई किराती भाषाहरूलाई वर्गीकृत गरेका छन् । उनका विचारमा राई किराती भाषाहरू भोट बर्मेलीबाट अत्यधिक र नेपालीबाट अल्प मात्रामा प्रभावित अग्नेली भाषा हुन् तर अन्य प्राय सबै भाषाविद्हरूले राई किराती भाषा समूहलाई भोट बर्मेली भाषा परिवारमा पर्दछन् भनेका छन् । पोखरेलका अनुसार पहाडी मूलको याकेलीअन्तर्गत बान्तावा

^{१२} अविनाथ राई- “किरात राई मातृभाषा र मातृभाषीहरू: संक्षिप्त सिंहावलोकन” पूर्ववत पे. १९ (कु.पृ.६४)

^{१३} प्रा.डा. नोबल किशोर राई-अ डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा पूर्ववत पे ७९

^{१४} डिक बान्तावा- बान्तावा (राई) व्याकरण (२०५५), दिपकुमार रूपाबुङ, लक्ष्मीप्रकाशन

^{१५} चुडामणि बन्धु- नेपाली भाषाको उत्पत्ति २०३७, पृ. १८०-१८६

^{१६} वल्लभमणि दाहाल- नेपाल र चिनिया-तिब्बती भाषाहरूको पारिवारिक वर्गीकरण वाङ्मय वर्ष-, २०३७ पृ. २१-३८

भाषा पर्दछ । भोजपुरको बान्तावा र चैनपुरको याखाहरू आफूलाई खम्बु अर्थात् राई भन्दछन् तापनि तिनका भाषाहरू धेरै जसो लिम्ब्वानीसित मिल्दछ । खम्बुवानी भाषा समूहलाई राई कुरा पनि भनिन्छ । राई कुराहरू अनेकौं छन् तर तिनमा प्रमुख हुन्- खालिङ्गी, थुलुङ्गी, तिलङ्गी, चाम्लिङ्गी, कुलुङ्गी, सोताङ्गी, साङ्पाङ्गी तथा आठपहरी । यिनमा अठपहरीबाहेक अन्य भाषाहरू तामाकोशी र अरूण नदीको बीच भागमा बोलिन्छ । पोखरेलले बान्तावालाई खम्बुवानी अर्थात् राई समूहमा नराखेर याकेली अर्थात् लिम्ब्वानी निकट मानेका छन् ।^{१७}

राई किराती भाषाका अध्ययनहरूमा प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम पनि हुन् । उनले आफ्ना कृति नेपाली भाषा परिचय (२०४०) मा राई-किराती भाषा भोटबर्मेली भाषा परिवारमा पर्ने कुरालाई उल्लेख गर्दै राई-किराती भाषाहरूको राम्ररी विश्लेषण गरेका छन् । उनले नेपालभित्रका किराती भाषाहरूलाई पूर्वी किराती, केन्द्रीय किराती र पश्चिमी किराती गरी तीन समूहमा विभाजन गरेको पाइन्छ । जस-अनुसार पूर्वी किराती अन्तर्गत:

१) लिम्बू	२) आठपहरिया/अठपरिया	३) बेलहरा/बेल्हारे	४) छिन्ताङ/तेली	५) मुगाली
६) फाङ्दुवाली	७) याक्खा/याख्खा	८) याम्फे	९) दक्षिणी लोरुङ/लोरङ	१०) उत्तरी लोरुङ/लोरङ

पर्दछन् भने केन्द्रीय किराती भाषा अन्तर्गत : १) पुमा/पोमा, २) चाम्लिङ/चाम्लिङ, ३) दुङ्माली, ४) कुलुङ, ५) नाछेरिङ/नाछिरिङ, छुक्वा/चुक्वा, ७) साङ्पाङ/साङ्पाहाङ, ८) मेवाहाङ/मेवोहाङ, ९) पोङयोङ, १०) बान्तावा/बान्तावा पर्दछन् र पश्चिमी किरात भाषाअन्तर्गत १) खालिङ/खालिङ, २) दुमी, ३) कोई/कोयू, ४) रूम्दाली/वाहिङ ५) सुनुवार, ६) जेरुङ/जेरोङ, ७) चौरास्या/वुम्बुले, ८) तिलुङ ९) थुलुङ, १०) लिङ्खिम भाषाहरू पर्दछन् ।

बान्तावा भाषाको प्रभाव अन्य राई भाषाहरूमा अधिक छ । एकीकरण अधिको विजयपुर राज्यमा बान्तावा भाषी राईहरू उच्च प्रशासकीय ओहदामा थिए । त्यही बेलादेखि बान्तावा भाषाको अरू भाषा माथिको प्रभाव रहिआएको देखिन्छ । अन्य राई भाषाहरूको तुलनामा क्षेत्र र सङ्ख्याका दृष्टिले सम्पन्न मानिएको भाषा बान्तावा हो ।^{१८}

नेपाल निरूपण (२०४०) मा ज्ञानमणि नेपालले पनि राई जातिसँग सम्बन्धित किरात भाषाको वारेमा उल्लेख गरेका छन् । जसअनुसार लिच्छवि शासन शुरु हुनुभन्दा पहिले नेपालमा किरातवंशको शासन थियो । हाम्रा वंशावली, पुराण, महात्म्य ग्रन्थहरूले पनि एक स्वरले यो कुरा भनिरहेका छन् । लिच्छवि अभिलेखले पनि यो कुरा पुष्टि गर्दछ । नेपालमा लिच्छविपूर्व संस्कृत भाषाले राजभाषाको रूप लिन सकेको थिएन । किनभने अड्डाखानाका कर बेठी वेगारका र स्थानीय स्थानको नाम संस्कृतमा नभएर किरात भाषाका भएवाट हामीले यो कुरा भन्न परेको हो । लिच्छविहरूले आफ्नो शासन कालमा

^{१७} बालकृष्ण पोखरेल- राष्ट्र भाषा (२०४० चौथो संस्करण), साँझ प्रकाशन, पृ. ९०-९१

^{१८} देवीप्रसाद गौतम- नेपाली भाषा परिचय-पूर्ववत्. पृ. २१२-२२४

राजभाषाका रूपमा संस्कृतलाई लिए तापनि शासन व्यवस्थामा चलिरहेका रूढ भएका अड्डाखानाका कर तिराका नामलाई जस्ताको तस्तै किरात भाषाकै लिएका थिए ।^{१९}

राई-किरातीहरूको नालीवेली केलाउँदै नेपाली समाजका अध्ययता जनकलाल शर्माले आफ्नो कृति “हाम्रो समाज: एक अध्ययन” मा उल्लेख गरेअनुसार ल्हासा गोत्रका राईहरू गोमांसलाई घृणा गर्दैनन् भने काशी गोत्रका राईहरू गोमांसलाई घृणा गर्दछन् । यसबाट यो अनुमान लगाउन सकिन्छ । पहिला दुई भिन्न वंशको संयोगबाट एउटा तेस्रो गोत्र उत्पन्न भएको बताउँछन् तर यो गोत्रको धारणा वैवाहिक सम्बन्धमा प्रयोग गरिँदैन ।^{२०}

किरात इतिहास लेखन सन्दर्भमा आउने उल्लेख्य व्यक्ति इमानसिंह चेमजोड हुन् । उनले उल्लेख गरेअनुसार नेपाल एकीकरण कालमा ओल्लो किरातको पश्चिम सिमाना धुलिखेलनजिक चौकोटसम्म थियो ।^{२१}

किरात इतिहास लेखकहरूमा टंकबहादुर राई पनि एक हुन् । उनले इतिहासका विद्वान्हरूको भनाइलाई उद्धृत गर्दै नेपालको प्राचीन कालमा किरात राज्य पश्चिममा त्रिशूलीदेखि पूर्वमा टिष्टासम्म फैलिएको थियो ।^{२२}

किरात इतिहास लेखक दुर्गाहाड याखा, बमबहादुर राईलगायत राई किराती भाषाहरूको उत्थान, विकास र विस्तारमा योगदान पुऱ्याउने अन्य व्यक्तिहरू वैरागी काइँला, जीतपाल किराती, के.आर. खम्बू, राजन सुप्टिहाड, स्वामी प्रपन्नचार्य, डोरबहादुर विष्ट, माधव पोखरेल आदि अनेकौँ व्यक्तिहरूको नाम आउँछ ।

^{१९} ज्ञानमणि नेपाल- नेपाल निरूपण (२०४०), ने.रा.प्र.प्र. पृ. २९

^{२०} जनकलाल शर्मा- हाम्रो समाज: एक अध्ययन, तेस्रो संस्करण (काठमाडौँ: साभा प्रकाशन २०५८), पृ. २६०

^{२१} इमानसिंह चेमजोड- किरात कालीन विजयपुरको संक्षिप्त इतिहास, लिम्बू भाषा तथा साहित्य प्रतिष्ठान सन् १९३९, पृ. २९

^{२२} टंकबहादुर राई- किरात भूमि र किरात जनजीवन, पृ. ४५

अध्याय तीन

राई तथा बान्तावा राई भाषा

३.१ राई भाषीहरूको बसोबास

राईहरूको बसोबास सन्दर्भमा सुनकोशीदेखि नेपालबाहिर भुटानसम्म फैलिएको छ भनिए तापनि नेपालको सीमाभित्रको इलाकालाई मात्र लिएर हेर्दा सुनकोशीदेखि तमोरसम्म राईहरूको घना बस्ती पाइन्छ भने त्यस्ताभन्दा पूर्व लिम्बूहरूको बस्ती मेचीसम्म अधिक मात्रामा पाइन्छ।^{२३}

जनकलाल शर्माका अनुसार ओल्लो किरातमा लोहोरूड र चिङ्गताड (छिन्ताड), माझ किरातमा बान्तावा रूडछेडबुड, रोदोड, दुङ्माली, खालिड, दुमी, साङ्पाङ, बालाली, लाम्बिछोड, बाहिड, थुलुड, कुलुड, वालिड र नाछेरिड बस्दछन् भने पल्लो किरातमा चौरासे नामका खम्बू, लिम्बू एवं याख्खाहरू बस्दछन्।^{२४} ओल्लो किरात भन्नाले सुनकोशीदेखि लिखूसम्म माझ किरात भन्नाले लिखूदेखि र पल्लो किरात भन्नाले अरूण नदीदेखि मेचीको सिंगालिलासम्मको भूभाग पर्ने जनाइएको छ।

राईहरूको बसोबास क्षेत्र पनि बालालीहरू माझ किरातको लिखू र अरूणको बीचमा, साङ्पाङहरू माझ किरातमा, लोहोरूडहरू सुनकोशीदेखि लिखूसम्म बस्दछन्। लोहोरूडहरूको बोली बालालीसँग मिल्न सक्छ। लाम्बिछोड खम्बूहरू वालिडवंशका बान्तावा हुन्। यिनीहरू माझ किरात अर्थात् लिखू र अरूणको बीचमा र छिन्ताङ्गेहरू ओल्लो अर्थात् सुनकोशीदेखि लिखूको बीचको भूभागमा बस्दछन्।

राईहरू नेपाल भरिनै फैलिएर रहेका छन् तैपनि राईहरूको बसोबास नेपालको पूर्वी भागमा केन्द्रित छ।

विकास क्षेत्रगत राई जनसङ्ख्या (वि.सं. २०५८)^{२५}

क्र.सं.	विकास क्षेत्र	राई जनसङ्ख्या	प्रतिशत
१.	पूर्वाञ्चल	५५९८१०	८८.१४
२.	मध्यमाञ्चल	६५१२३	१०.२५
३.	पश्चिमाञ्चल	७२६७	१.१५
४.	मध्य पश्चिमाञ्चल	१४३८	०.२३
५.	सुदुर पश्चिमाञ्चल	१५१३	०.२३
		६३५१५१	१००

^{२३} टंकबहादुर राई- किरात भूमि र किरात जनजीवन- पृ. ४४

^{२४} जनकलाल शर्मा- हाम्रो समाज: एक अध्ययन

^{२५} राष्ट्रिय जनगणना २०५८- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग- काठमाडौं

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ ले दिएको तथ्याङ्कअनुसार किरात राईहरूको कूल जनसंख्या ६,३५,१५१ देखाइएको छ जसमध्ये ८८.१४ प्रतिशत राई जाति र अधिकांश राई भाषीहरू पूर्वाञ्चलमा छन् । मध्यमाञ्चल १०.२५ प्रतिशत र पश्चिमाञ्चल मध्यपश्चिमाञ्चल अनि सुदुरपश्चिमाञ्चलतिर क्रमश १.१५, ०.२३ र ०.२३ प्रतिशत जुन पूर्वाञ्चलको तुलनामा नगन्य मात्र छन् ।

३.२ भाषा र मातृभाषा

विचार अभिव्यक्तिको सशक्त माध्यम भाषा मानव जीवनका लागि अति महत्वपूर्ण छ । भाषाले नै मानिसलाई वाचुञ्जेल सामाजिकरण गरिरहन्छ । आफ्ना इच्छा र आकांक्षाहरूलाई अभिव्यक्त गर्न भाषा नै त्यस्तो एउटा माध्यम हो जसले मानिसका इन्द्रिय, मन र आत्मलाई समेत कार्य रूपमा उतार्न सक्दछ । संसारमा यस्ता महत्वपूर्ण भाषिक सम्पदाको भण्डार प्रचुर मात्रामा छ । संसारभरि करीव ६ हजार भन्दा बढी भाषाहरू बोलिन्छन् । मानिस जुन समुदायमा जन्मिन्छ त्यो समुदायमा स्थापित भाषा नै उसको मातृभाषा बन्दछ । मानिसले जीवनमा कैयौं भाषाहरू सिक्न सक्छ । यसरी भाषा सिक्ने क्रममा सबैभन्दा पहिले आफ्नो आमाले बोल्ने गरेको भाषालाई नै आफूले पनि तोतो बोलीले उच्चारण गर्दै सिकेर आफूमा भाषिक सीपको विकास गराउँदै लैजान्छ । जब ऊ विद्यालय जान थाल्छ त्यहाँ उसलाई आफ्नो मातृभाषाबाहेक दोस्रो भाषाको रूपमा अन्य भाषाहरू सिक्नुपर्छ । यसरी मानिसले विभिन्न भाषाहरू सिकेर बोले पनि मातृभाषा नै उसको लागि प्यारो हुन्छ किनकि मातृभाषा यदि आफ्नै जाति वा समुदायको हो भने त्यहाँ उसले आफ्ना पुर्खाहरूको नालीबेली, आफ्नो धार्मिक मान्यता, आफ्नो जातीय संस्कार, साँस्कृतिक शब्द-शब्दमा मिसिएर आएको पाउँछ, र त्यसलाई सहजै ग्रहण गर्न सक्छ । उसले आफ्ना पुर्खाहरूले अबलम्बन गरेको साँस्कृतिक, धार्मिक, मूल्य र मान्यताअनुसारको जीवन दर्शन प्राप्त गर्न सक्छ । फलस्वरूप समाज र राष्ट्रमा आफ्नो पहिचानलाई बचाइराख्न सक्छ ।

३.३ राई भाषाको पारिवारिक वर्गीकरण

भाषा समयक्रमसँगै परिवर्तनशील हुन्छ । प्रारम्भमा एउटै समुदायका उही किसिमको भाषा बोल्ने मानिसहरू समयको अन्तरालसँगै बसाइसराइका कारण भौगोलिक दूरता एवं सामाजिक र राजनीतिक कारणले मानिसका जातिमा विविधता आउनका साथै भाषामा पनि विविधता आउन सक्छ जसले गर्दा एउटा भाषा र अर्को भाषाका बीचमा भिन्नता देखा परेको हो । संसारमा अनेकौं भाषाहरू बोलिन्छन् । ती भाषाहरूलाई विभिन्न भाषा समुहमा वर्गीकरण गर्ने गरिन्छ । भाषाहरूको वर्गीकरण गर्दा परिवारका आधारमा अर्थात् एउटै मूलबाट फैलिँदै गएका भाषाहरू, त्यस्तै अर्थतत्व र सम्बन्ध तत्वको योग हुने वा नहुने भन्ने संरचनाका आधारमा र अर्को भौगोलिक आधारमा अर्थात् अमेरिका, अफ्रिकी आदि विभिन्न आधारमा छुट्याउने गरिन्छ तर हिजोआज भाषाको वर्गीकरण गर्दा भाषा परिवार, संरचना र भौगोलिक गरी तीन वटै आधारहरूलाई महत्व दिने गरिन्छ । संसारमा बोलिने भाषाहरूलाई भारोपेली, द्रविड, मलय-पोलिनेशियाली, ककेशियाली, आस्ट्रिक, जापान-कोरियाली, युराल-अल्टाइकेली, चिनिया-तिब्बती, अमेरिकाली, अफ्रिकी गरी मुख्य गरेर दशवटा भाषा परिवारमा वर्गीकृत गरेको पाइन्छ ।

नेपालमा बोलिने भाषाहरू धेरै छन् किनकि नेपाल बहुजातीय, बहुधार्मिक र बहुभाषिक मुलुक हो । यहाँ अनेकौं जात जातिहरू बस्दछन् । विभिन्न जातजातिहरूको आ-आफ्नो संस्कार संस्कृतिहरू र परम्पराहरू छन् । आफ्नो जातीय अस्तित्व कायम राख्दै आफ्नो समुदायको छुट्टै पहिचान दिलाउने आ-आफ्नो धर्महरू छन् । आफ्ना धर्मले निर्देश गरेअनुसारका जीवन दर्शन मूल्य र मान्यताहरूलाई मुखरित गर्ने भाषाहरू पनि आफ्नै छन् । नेपालमा ९२ भन्दा बढी भाषाहरू बोलिन्छन् । 'नेपालमा बोलिने भाषाहरू विशेष गरी भोरोपेली, चिनिया-तिब्बती (तिब्बत-बर्मेली) अग्नेली र द्रविड भाषा परिवारका भाषाहरू रहेको पाइन्छ ।'^{२६}

नेपालमा बोलिने अनेकौं भाषाहरूमध्ये राई समुहको भाषा पनि उल्लेखनीय छ । राई भाषा किराती भाषा हो । लिम्बू, याक्खा, सुनुवार र राई जातिले बोल्ने भाषाहरूलाई किराती मूलको भाषा मानिन्छन् । किराती भाषा वक्ता संख्याको दृष्टिले नेपाली, मैथिली, भोजपुरी, थारू तामाङपछि छैटौं स्थानमा आउन सक्छ । जनगणना २०५८ अनुसार किरातअन्तर्गतका राई भाषा बोल्नेहरू नवौं स्थानमा र राईअन्तर्गतका बान्तावा (राईहरू मात्रैले पनि नवौं स्थान नै ओगट्दछन् । यसको अर्थ किरात राईहरू धेरै बान्तावा (राई) भाषा नै बोल्ने गर्दछन् । किरात-राई भाषा संसारको कुन भाषा परिवारमा पर्दछ भन्ने सन्दर्भमा भाषाविद् बालकृष्ण पोखरेलबाहेक अन्य प्राय सबै भाषाविद्हरू किरात राई भाषा भोट-बर्मेली भाषा परिवारभित्र नै पर्दछ भन्छन् तर बालकृष्ण पोखरेलका अनुसार मात्रै किरात राई भाषा भोट-बर्मेलीबाट बढी र नेपाली भाषाबाट अल्प प्रभावित अग्नेली भाषा हो ।'^{२७}

जर्ज ग्रियर्सन (सन् १९०९ खण्ड-१ भाग-१) र वल्लभमणि दाहाल वाङमय वर्ष -१-अङ्क-१ मा चिनिया-तिब्बती परिवारका भाषाहरूको वर्गीकरण गर्दै चिनिया-तिब्बती परिवारलाई दुई उप-परिवारमा विभाजन गरी भोट-बर्मेली उपपरिवारअन्तर्गत विभाजन गरी पूर्वी हिमाली सार्वनामिक भेदअन्तर्गत राई भाषालाई समावेश गरेका छन् ।'^{२८}

समर इन्स्टिच्युट अफ लिङ्ग्विस्टिक नामक संस्थाका अन्वेषक आर.डब्लु. ग्योभर (सन् १९७३) ले शब्द तथ्याङ्कीय विश्लेषण पद्धतिको प्रयोग गरी चिनिया तिब्बती परिवारका बोदेली (तिब्बती) लघुवंशको पूर्व हिमाली उपवंशमा राई खलक भाषा पर्दछ ।'^{२९}

विकेल.वी. (सन् १९९६) बेलहारे (राई) भाषाको पक्ष, भाव र क्रिया, सिमेनटिक-प्राग्माटिक इन्टरफेस आफ अ हिमालयन ल्याङ्ग्युज भन्ने अध्ययनमा उल्लेख गरेअनुसार चिनिया तिब्बती भाषा

^{२६} मोहनराज शर्मा र कृष्णहरि बराल-भाषा विज्ञान र नेपाली भाषा नवीन प्रकाशन-काठमाण्डौं, चौ.सं. २०५९

^{२७} बालकृष्ण पोखरेल - राष्ट्र भाषा, पूर्ववत- पृ. ९०

^{२८} वल्लभमणि दाहाल - "नेपालका चिनिया तिब्बती भाषाहरूको पारिवारिक वर्गीकरण" वाङमय-पूर्व-२१-३८

^{२९} ग्लोभर-आर.डब्लु - सिमेनटिक एण्ड ग्रामेटिक स्ट्रक्चर इन गुरुङ, नेपाली, सन् १९७३, त्रि.वि.

परिवारको तिब्बत-बर्मेली उपपरिवारअन्तर्गत बोडेली शाखाको पूर्वीहिमाली उपशाखाअन्तर्गत खाम मगर र किराती भाषा पर्दछन् । बान्तावा (राई) भाषा किरात भाषा समुहमै पर्दछ ।^{३०}

भाषाविद् देवीप्रसाद गौतम पूर्वी नेपालमा बोलिने बान्तावा लगायतका राई-किराती भाषाहरू भोट-बर्मेली भाषा परिवारमा पर्ने कुरामा सहमत छन् । उनका अनुसार बान्तावा भाषाको प्रभाव अन्य राई भाषाहरूमा अधिक छ । उनले छिन्ताङ/तेली, मुगाली र फाङ्दुवाली भाषाहरू बान्तावाबाट ज्यादै प्रभावित भएकाले यी भाषाहरू बान्तावाको भाषिका हुन सक्नेतर्फ सङ्केत गरेका छन् ।^{३१}

राई-किराती भाषाहरूको सन्दर्भमा भाषा पारिवारिक वर्गीकरणका केही तालिकाहरूबाट यस भाषा समुहको जानकारी हासिल हुनसक्छ ।

तालिका नं १

ग्रियर्सनलाई उद्धृत गर्दै वल्लभमणि दाहालले गरेको भाषिक वर्गीकरणअनुसार

तिब्बत- चिनिया परिवार

स्यामी-चिनिया उपपरिवार

भोट बर्मेली उपपरिवार

तिब्बत हिमाली शाखा

उत्तर आसामी शाखा

आसाम बर्मेली शाखा

तिब्बती समुह

हिमाली समुह

असार्वनामिक

सार्वनामिक

पश्चिमी

अन्य

पूर्वी

खाम मगर

किराती

^{३०} विकेल.वी. आस्पेक्ट, मुड एण्ड भर्व अफ बेलहारे (सन् १९९६)

^{३१} देवीप्रसाद गौतम - नेपाली भाषा परिचय-पूर्ववत् २१३-११४

तालिका नं. २

आर बब्बु ग्लोभरको अनुसार

चिनिया-तिब्बती

बोदली (तिब्बती लघुवंश)

केन्द्रीय हिमाली उपवंश

पूर्वी हिमाली उपवंश

लिम्बू खलक

राई खलक

तालिका नं. ३

(Bickel B: 1996) बेलहरे (राई) भाषाको अध्ययनमा उल्लेख भएअनुसार :

चिनिया - तिब्बती

चिनिया	तिब्बत- बर्मेली
बोडेली	बेरिक
बोडिस	पूर्वी हिमाली
खाम मगर	किराती
पश्चिमी किराती	मध्य (केन्द्रीय) किराती
पूर्वी किराती	
१. हायु/वायु	१. बान्तावा
२. कोइटस-सनुवार	२. चाम्लिङ
३. वयुङ	३. मेवाहाङ
४. जेरोङ	४. कुलुङ
५. वाम्बुले	५. धनकुटे
६. थुलुङ	६. आठपरे
७. खालिङ	७. बेलहारे
८. दुमी	८. छिलिङ
	९. मुगाली
	१०. याक्खा
	११. उत्तरपश्चिमी
	१२. याम्फे
	१३. याम्फू
	१४. लोहोरूङ
	१५. मुगाली
	१६. छ थरे
	१७. पानथरे
	१८. पेदापे
	१९. तमरखोले
	२०. पूर्व लिम्बू
	२१. याक्खा

किराती भाषाको पनि पश्चिमी, मध्ये (केन्द्रीय) र पूर्वी गरी तीन हाँगामा छुट्याइएको छ । जस-अनुसार पश्चिमी किराती भाषाअन्तर्गत हायु/वायु, कोइटस-सुनुवार, वयुङ, जेरोङ, वाम्बुले, थुलुङ, खालिङ र दुमी गरी आठवटा भाषाहरू पर्दछन् भनिएको छ । त्यस्तै मध्ये (केन्द्रीय) अन्तर्गत वान्तावा, चाम्लिङ, मेवाहाङ र कलुङ गरी चार भाषाहरू पर्दछन् भनिएको छ भने पूर्वी किराती समुहलाई पनि तीन हाँगामा छुट्याएर धनकुटे किरातीअन्तर्गत आठपारे, वेलहारे, छिलिङ र मुगाली गरी चार भाषाहरू र याक्खा समेत गरेर ५ भाषाहरू उत्तर पश्चिमीमा लोहोरूङ, याम्फे र याम्फू पर्दछन् भने पूर्वी लिम्बू अन्तर्गत- पान्थरे, पेदपे, तमरखोले, र छथरे गरी चार किरात लिम्बू भाषाहरू पर्दछन् भनिएको छ ।

३.४ राई जातिमा भाषिक अनेकता

नेपालमा वसोवास गर्ने विभिन्न जातिहरूमध्ये केहीको आफ्नै भाषा छ । यीमध्ये नेपालको पूर्वी भागमा वसोवास गर्ने किरात राई जातिहरूले बोल्ने राई भाषा वा खम्बु भाषा पनि उल्लेखनीय छ । राईहरूको एकल जातीय भाषा छैन । यिनीहरूको प्राय थरै पिच्छेको भाषा हुने भएकोले राईलाई बहुभाषीय जातिको रूपमा चिनिन्छ । राई भाषा भन्नाले कुनै एउटा खास भाषालाई मात्र बुझाउँदैन राई भाषाहरू धेरै छन् । त्यसैले राई भाषा भन्नु भन्दा राई समुहको भाषा भन्नु उपयुक्त हुन्छ । राई समुहमा बोलिने भाषाहरूको संख्या अबै एकिन भइसकेको छैन । विभिन्न किसिमका अध्ययन र तथ्याङ्कहरूले फरक-फरक तथ्यहरू देखाइरहेका छन् । राष्ट्रिय जनगणना २०५८ ले राई समुहका भाषाहरू २२ वटा देखाएको छ भने भाषाविद्हरू यो शिओ निशी (सन् १९९०), ले ३१ वटा जर्ज हयानस् (सन् १९९१) द्वारा २५ वटा, राष्ट्रिय भाषा नीति सुझाव आयोग (सन् १९९३) द्वारा २९ वटा, किरात भाषा तथा साहित्य परिषद (सन् १९९९) द्वारा २८ वटा राई भाषा समुह भाषाहरू छन् भनी जनाइएको छ । यसरी विभिन्न अध्ययन र खोजबाट पत्ता लागेअनुसार ३२ वटा भाषाहरू राई भाषा समुहभित्र रहेका छन् ।^{३२}

राई भाषा समुहभित्रका भाषाहरूमा एउटा भाषा र अर्को भाषाबीच स्पष्ट अन्तर रहेकोले एक अर्कामा भाषा र भाषिकाको सम्बन्ध नरहेर अलग-अलग भाषाकै रूपमा रहेको पाइएका छन् । कुल राई जनसंख्या ६३५१५१ मा २२ वटा राई मातृभाषीहरूको संख्या ४९७०५५ रहेको छ । यसको अर्थ कुल राई जनसंख्याको ७८.२६% ले मातृभाषा बोल्दछन् । राई मातृभाषीहरूमा पनि वान्तावा (राई) भाषीहरू धेरै छन् । राष्ट्रिय जनगणना २०५८ कै तथ्याङ्कअनुसार कुल वान्तावा (राई) मातृभाषीहरू ३७१०५६, चाम्लिङ भाषी-४४,०९३ कुलुङ भाषी-१८,६८६ रहेको जनाइएको छ ।^{३३}

^{३२} इच्छापूर्ण राई- "किरात राइज: एन ओभर भ्यू" पारुहाङ, किराति.सं., त्रिवि-२०६० पृ. ३५-३६ (कुल पृ. ५५)

^{३३} तथ्याङ्क गतिविधि २०५८/५९ चौ मासिक वर्ष-२३, पूर्वाङ्क-७४, अङ्क-३ केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग काठमाडौं नेपाल सरकार

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार किरात जाति तथा मातृभाषा जनसङ्ख्या यस प्रकार छ ।

तालिका नं. ४

किरात जाति तथा मातृभाषागत जनसङ्ख्या २०५८ (सन् २००१)

किरात जाति	नेपालको कुल जनसङ्ख्याको		किरात मातृभाषी		जातीय मातृभाषा नलेखाउने	
	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
राई	६,३५१५१	२.७९	४,९७,०५५	७८.२६	१,३८,०९६	२१.७४
लिम्बू	३,५९,३६९	१.५८	३,३३,६३३	९२.८४	२५,७३६	७.१६
सुनुवार	९५,२५४	०.४२	२६,६११	२६.८९	६८,६४३	७३.११
याक्खा	१७,००३	०.०७	१४,६४८	८६.१५	२,३५५	१३.८५
जम्मा	११,०६,७८७	४.८६	८,७१,९४७	७८.७८	२,३४,८४०	२१.२२

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार किरातअन्तर्गत राई लिम्बू, सुनुवार र याक्खा जातिको कुल जनसङ्ख्या ११,०६,७८७ अर्थात् नेपालको कुल जनसङ्ख्याको ४.८६% रहेको छ । यस मध्ये ८,७१,९४७ अर्थात् ७८.७८% ले आफ्नो जातीय मातृभाषा बोल्दछन् भने जातीय मातृभाषा नलेखाउने २,३४,८४० अर्थात् २१.२२% छन् । राईहरूको कुल जनसङ्ख्या ६,३५१५१ मध्ये जनगणनामा अङ्कित २२ वटा राई मातृभाषीहरू कुल जनसङ्ख्या ४,९७,०५५ अर्थात् ७८.२६% रहेको छ र आफ्नो जातीय मातृभाषा नलेखाउने १,३८,०९६ अर्थात् २१.७४% रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०५८ मा अङ्कित २२ वटा राई भाषाबाहेकका अन्य राई भाषाहरू: आठपारे, बेलहारे, छुक्वा/पोहिम, लाम्बिछोड, फाडुदुवाली, लम्वायाक्खा, पोलमाया, वालिङ, मुगाली, बुडला र सोताङ हुन् । राई भाषाहरू धेरै सङ्ख्यामा लोपोन्मुख छन् । राई भाषाहरू धेरैको सङ्ख्यामा बोलिए तापनि आफ्नो भाषालाई त्यागेर अन्य भाषालाई नै मातृभाषा बनाउने गरेको देखिन्छ । जनगणना २०५८ अघि किरातअन्तर्गत राई र लिम्बू समावेस भएका थिए । त्यतिखेर याक्खा - राईभिन्नै समाविष्ट थियो भने सुनुवार किरातभन्दा अलग्गै थियो तर २०५८ पछि किरातभिन्नै पर्ने मानिन्छ ।

तालिका नं. ५

राई मातृभाषीहरूको जनसङ्ख्या (२२ वटा राई भाषाका मात्र) २०५८

क्र.सं.	मातृभाषा	मातृभाषी	मातृभाषी जनसङ्ख्या (%)
१.	वान्तावा	३७१०५६	७४.६५१
२.	चाम्लिङ	४४०९३	८.८७१
३.	कुलुङ	१८६८६	३.७६
४.	थुलुङ	१४०३४	२.८२३
५.	साङ्पाङ	१०८१०	२.१७५
६.	खालिङ	९२८८	१.८६
७.	दुमी	५२७१	१.०६
८.	वाम्बुले	४४७१	०.९
९.	पुमा	४३१०	०.८७
१०.	नाछिरिङ	३५५३	०.७१४
११.	बाहिङ	२७६५	०.५६
१२.	कोयी	२६४१	०.५३१
१३.	याम्फू	१७२२	०.३५
१४.	छिलिङ	१३१४	०.२६४
१५.	लोहरूङ	१२०७	०.२४३
१६.	मेवाहाङ	९०४	०.१८२
१७.	तिलुङ	३१०	०.०६
१८.	जेरूङ	२७१	०.०५
१९.	दुङ्माली	२२१	०.०४
२०.	खिम	९६	०.०२
२१.	साम	२३	०.००४
२२.	छिन्ताङ	८	०.००२
जम्मा		४९७०५४	१००

^{३४}माथिको तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ राष्ट्रिय जनगणना २०५८ ले जनाएको २२ वटा राई भाषाहरूमध्ये सबैभन्दा अधिक सङ्ख्या वान्तावा (राई) भाषा ३,७१,०५६ ले बोल्ने गरिन्छ जुन कुल २२

^{३४} तथ्याङ्क गतिविधी २०५८/५९, चौमासिक वर्ष-२३, पूर्णङ्क ७४, अङ्क-३, नेपाल सरकार, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, काठमाण्डौ

राई मातृभाषीहरूको जनसङ्ख्या ४९६०५५ को ७४.६५१% हुन आउँछ त्यसपछि दोश्रोमा चाम्लिङ ८.८७१ % र तेस्रोमा कुलुङ राई मातृभाषीले कुल राई मातृभाषीको ३.७६% रहेको देखाइएको छ । अन्य राई मातृभाषीहरूको सङ्ख्या न्यून भए तापनि तिनीहरूको अस्तित्वलाई नकार्न भने मिल्दैन ।

३.५ बान्तावा (राई) भाषा, लिपि र वर्ण

बान्तावा (राई) भाषा नेपालमा बोलिने २२ वटा भन्दा बढी राई भाषाहरूमध्येमा सबैभन्दा व्यापक भाषाको रूपमा प्रयोग भइरहेको छ । जनगणना २०५८ ले जनाएअनुसार राई भाषीहरूमा बान्तावा (राई) भाषीहरूको सङ्ख्या सबैभन्दा बढी रहेको र सल्यान कालिकोटबाहेक नेपालभरि नै यस भाषाका वक्ताहरू रहेको पाइएका छन् । त्यसमा पनि सबैभन्दा धेरै बान्तावा राई भाषीहरू भोजपुरमा त्यसपछि क्रमश इलाम, मोरङ, धनकुटा, सुनसरी, उदयपुर, पाँचथर, संखुवासमा, खोटाङ, झापा आदि जिल्लाहरूमा पाइन्छ ।^{३५}

बान्तावा (राई) भाषाको नामकरण कसरी 'बान्तावा' रह्यो भन्ने सन्दर्भमा यो शब्दको अर्थ केलाइएको पाइन्छ । जसअनुसार 'बान्तावा' शब्द समास शब्द हो । यो शब्द दुई भिन्न अर्थ दिने शब्दहरू 'बोन' र 'तावा' शब्दबाट निर्मित भएको मानिन्छ । 'बोन' को अर्थ पानीको मुहान र 'तावा' को अर्थ अतिथि वा 'पाहुना' भन्ने हुन्छ । बोन्-तावा बोन्तावा भन्नाले पानीको मुहानबाट आएको पाहुना/अतिथि भन्ने हुन्छ । यही बोन्तावा शब्द नै बोन्तवा -बोन्तावा हुँदै बान्तावा भएको हो भन्ने मानिन्छ ।^{३६}

बान्तावा (राई) भाषाको आफ्नो लिपि नभएकोले अहिलेसम्म बान्तावा (राई) भाषाले 'देवनागरी' लिपिकै प्रयोग गरेको छ । हालसम्म प्राप्त कृतिहरूको आधारमा र स्वयं बान्तावा विद्वान्हरूको भाषिक प्रयोगमा देवनागरी लिपिको प्रयोग भएको पाइन्छ भने केही स्वदेशी र धेरै विदेशी विद्वान्हरूद्वारा लेखिएका कृतिहरूमा रोमन लिपिको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

बान्तावा भाषाविद्हरूद्वारा यस भाषाको उत्थान, उन्नति र विकासका लागि अहिले आएर देवनागरी लिपिमा आफ्ना भाषाको ध्वन्यात्मक रूपलाई विचार गरी वर्णात्मक व्यवस्था गर्न खोजिएको पाइन्छ । भाषाविद् नोबलकिशोर राईद्वारा अङ्ग्रेजी भाषामा लेखिएको 'अ डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा' विद्यावारिधी शोधपत्र -२०४३ मा बान्तावा (राई) भाषाको ३० वटा व्यञ्जन वर्ण र ७ वटा स्वरवर्ण खण्डीय वर्णअन्तर्गत रहेको उल्लेख छ । त्यस्तै डिक बान्तावाद्वारा लेखिएको बान्तावा (राई) भाषाको व्याकरणअनुसार खण्डीय र खण्डेतर वर्णमध्ये खण्डीय वर्णहरू ३० वटा बान्तावा (राई) भाषामा निर्धारण गरिएको छ ।

डिक बान्तावाअनुसार बान्तावा (राई) भाषाका वर्णहरू

^{३५} राष्ट्रिय जनगणना २०५८-तथ्याङ्क गतिविध....., पूर्ववत्

^{३६} पदम राई- "बान्तावा: भाषिक र सामाजिक अध्ययन" यायाख्या निप्सुङ, वर्ष-११ पूर्णाङ २०, जेठ २०६१, प्रचारप्रसार तथा प्रकाशन विभाग, किराया केन्द्रीय कार्य समिति, काठमाडौं, पृ ११ (कुल पृ ६०)

३.५.१. खण्डीय वर्ण

अ) स्वर वर्ण: आ, इ, उ.^{३७}, उ, ए, ओ

अ व्यञ्जन वर्ण

क्	ख्	ग्		ङ्
च्	छ्	ज्		
त्	थ्	द्	ध्	न्
प्	फ्	ब्	भ्	म्
य्	र्	ल्	व्	
स्	ह्			
श्				

बान्तावा (राई) भाषामा खण्डीय वर्णान्तर्गत स्वरवर्ण तर्फ ६ वटा र व्यञ्जन वर्णहरू २४ वटा रहेको देखिन्छ। नेपाली भाषामा खण्डीय वर्णान्तर्गत स्वर वर्णहरू अ, आ, इ, उ, ए, र ओ गरी ६ वटा छन् भने व्यञ्जन वर्णहरू: क, ख, ग, घ, ङ, च, छ, ज, झ, भ, ट, ठ, ड, ढ, त, थ, द, ध, न, प, फ, ब, भ, म, य, र, ल, व, स, ह, गरी २९ वटा छन्। उल्लेखित वर्णहरूको अतिरिक्त केही लेख्य चिन्हहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ।

नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाहरूमा भएका वर्णहरूको तुलना गर्दा बान्तावा (राई) भाषामा स्वर वर्ण 'अ' हुँदैन। नेपाली भाषामा नभएको स्वर वर्ण 'उ' हुन्छ। डा. नोबलकिशोर राईका अनुसार यो 'उ' वर्ण अगोलित 'उ' स्वर हो। यो नेपाली 'उ' जस्तो उच्चारण हुने वर्ण होइन। व्यञ्जन वर्णहरू नेपाली भाषा २९ वटा छन् भने बान्तावा (राई) भाषामा २४ वटा मात्र छन्। नेपाली र बान्तावा (राई) भाषामा वर्णसम्बन्धी भिन्नता यही हो।

३.५.२ खण्डेतर वर्ण

खण्डेतर वर्णको रूपमा बान्तावा (राई) भाषाअन्तर्गत अनुतानको व्यवस्था पाइन्छ। अनुतानको कारण उही वाक्यमा अर्थगत भेद पाउन सकिन्छ। स्वरको आरोह-अवरोह वा उत्तार चढावले स्वरको प्रवाहमा असर गरी अर्थगत भेद भएका केही वाक्यहरूको उदाहरण यहाँ प्रस्तुत गरिएका छन्।

क)	मोको आइ बाना। (ऊ आज आयो)	सामान्य
ख)	मोको आइ बाना ? (ऊ आज आयो?)	प्रश्न
ग)	मोको आइ बाना ! (ऊ आज आयो !)	विश्मय

^{३७} भाषाविद् नोबलकिशोर राईका अनुसार उम्लाउट हो।

तालिका न. ६

बान्तावा (राई) व्यञ्जन वर्णको वर्गीकरण ^{३८}

स्थान	उच्चारित स्था	ओष्ठय		दन्त्य		जिह्वाग्र		फलक दन्तमूलीय		तालव्य		कण्ठय		स्वरयन्त्रमुखी	
		अघोष	घोष	अघोष	घोष	अघोष	घोष	अघोष	घोष	अघोष	घोष	अघोष	घोष	अघोष	घोष
प्रयत्न	घोषत्व प्राणत्व														
	अल्पप्राण	प	ब	त	द							क	ग	ञ्	
स्पर्श	महाप्राण	फ	भ	थ	ध							ख			
स्पर्श	अल्पप्राण							च	ज						
संघर्षी	महाप्राण							छ							
	अल्पप्राण		म				न								
नासिक्य	महाप्राण														
संघर्षी	अल्पप्राण														
	महाप्राण							स							ह
	अल्पप्राण						ल								
पार्श्विक	महाप्राण														
	अल्पप्राण						र								
कम्पित	महाप्राण														
	अल्पप्राण		व								य				
अर्धस्वर	महाप्राण														

डिक बान्तावाको भनाइअनुसार बान्तावा (राई) भाषामा 'घ' र 'भ' वर्ण छैनन् तर व्यवहारमा 'घ' र 'भ' बाट बनेका कतिपय शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ ।

तालिका नं.७

स्वर वर्ण

जिब्रोको उचाइ	मुखको स्थिति					
		अग्र		मध्य	पश्च	
उच्च	इ	अग्र अगोलित		उ ^{३९}	उ	बन्द गोलित
मध्य	ए	अग्र आधा बन्द अगोलित			ओ	आधा बन्द गोलित
निम्न				आ		

^{३८} डिक बान्तावा-बान्ताव (राई) व्याकरण पूर्ववत् पृ ९

^{३९} नोबल किशोर राई अ डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा पूर्ववत्

भाषा विज्ञानमा वर्ण निर्धारण

भाषामा उच्चारण स्थान र स्थितिको महत्व उच्च छ । मानव जातिका भाषा उच्चारण अवयवहरूको सक्रियताका आधारमा भाषामा वर्णहरूको निर्धारण गरिन्छ, त्यसैले उच्चारण अवयवहरूले वर्णको पहिचानमा महत्वपूर्ण योगदान दिइरहेका हुन्छन् । जिब्राको सक्रियता (घर्षण, ठोकाइ) ओठ र दाँतको सक्रियता (स्थिति) मा श्वास प्रश्वासको माध्यमबाट प्रकम्पनले आवाज उत्पन्न गराई शब्द उच्चारण गराउँछ । त्यही उच्चारण स्थितिका आधार नै भाषाको वर्ण पहिचान गर्ने मुख्य आधारहरू हुन् ।

‘वर्ण’ खास भाषिक व्यवस्थामा लघुत्तम व्यतिरेकी ध्वनि हो भनी वर्ण विज्ञानले परिभाषित गरेको छ ।^{४०} वर्णलाई उच्चारणको सबभन्दा तल्लो विभेदक (अर्थ भिन्नता दर्शाउन सक्ने) एकाइ मानिन्छ । उच्चारण हुने वर्णहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने हुनाले लेख्य चिन्हहरूलाई पनि वर्ण भन्ने गरिन्छ । त्यसैले वर्ण उच्चार्य हुन्छ तर उच्चारण अनुरूपको लेख्य चिन्ह भएमा त्यसलाई पनि वर्ण भन्न सकिन्छ ।^{४१}

भाषाका सन्दर्भमा लघुत्तम एकाइ भन्नाले कुनैपनि वर्णलाई त्यसभन्दा उता विभाजन गर्न नसकिने ध्वनि वा एकाइ भन्ने बुझिन्छ । व्यतिरेक/विभेदक भनेको भिन्नता हो । एउटै स्थान र उही परिवेशमा आउने र अर्थमा भिन्नता ल्याउने दुई ध्वनिहरूलाई व्यतिरेक ध्वनि भनिन्छ । यदि लघुत्तम ध्वनिमा दुई ध्वनिहरू व्यतिरेक भएमा ती ध्वनिमा दुई वर्ण छन् भन्ने बुझिन्छ, अर्थात् व्यतिरेक वितरण हेर्न वा थाहा पाउन लघुत्तम युग्मको प्रयोग गरी अध्ययन गरिन्छ । जस्तै बान्तावामा दुई शब्दहरू चुम् (उठाउनु) छुम् (बाँध्नु) छन् । यी भाषाका लघुत्तम एकाइ हुन् । लघुत्तम युग्मका यी दुई शब्दमा एक मात्र ध्वनिका अन्तरले/भिन्नताले गर्दा भिन्न अर्थ प्रदान गरेका छन् । च्+उ+म्=चुम् (उठाउनु), छ्+उ+म्=छुम् (बाँध्नु) । यसरी चुम्=च् उ म् (परिवेश) र छ् उ म् (परिवेश) बन्ने गर्दा बान्तावा भाषामा ‘च’ र ‘छ’ वर्ण छन् ।

^{४०} योगन्द्रप्रसाद यादव र भीमनारायण रेग्मी, **भाषा विज्ञान**, कीर्तिपुर, काठमाडौं, न्यू हिराबुक्स इन्टरप्राइजेज २०५९ पृ.

^{४१} हेमाङ्गराज अधिकारी, **समसामयिक नेपाली व्याकरण**, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार काठमाडौं २०६१, (पुनमुद्रण) पृ.१

३.६ बान्तावा (राई) भाषामा अक्षर संरचना

संरचना	बान्तावा (राई) शब्द	नेपाली अर्थ
स्वर (V)	इ	हाँस्तु
"	ओ	यो
"	उ	उसको/उनको
स्वर+व्यञ्जन (VC)	इम्	सुत्तु
"	एप	उभिनु
"	उड्	मेरो
व्यञ्जन+स्वर (CV)	मि	आगो
"	मो	त्यो
"	मु	गर्नु
व्यञ्जन+स्वर+व्यञ्जन (CVC)	कोक्	भात
"	नाम्	सूर्य
"	बुक्	पेट
व्यञ्जन+स्वर+व्यञ्जन+स्वर (C+V+C+V)	मुना	मान्छे
"	छुना	काकी/फुपू

बान्तावा (राई) भाषाका अक्षरहरू एक वर्ण, दुई वर्ण र दुई भन्दा बढी वर्णहरू मिलेर बनेको पाइन्छ। एकाक्षरी शब्द स्वरबाट बन्दछ जस्तै: इ (हाँस्तु), उ (उसको/उनको), ओ (यो) आदि दुई वर्ण बन्ने अक्षरहरू स्वर-स्वर र स्वर-व्यञ्जन मिलेर पनि शब्द बन्ने गर्दछ। जस्तै इम् (सुत्तु), ओम् (बाल्नु) आदि

३.७ बान्तावा (राई) भाषामा भाषिकागत भेद

कुन पनि भाषाभित्र समयको लामो अन्तराल एवं भौगोलिक दूरता र सामाजिक संरचना आदिले गर्दा वक्ताहरूले बोल्ने शब्दहरूमा उच्चारणमा विविधता आउनु स्वभाविक हो। नेपाली भाषामा विभिन्न भाषिकाहरू भएभैं बान्तावा (राई) भाषामा पनि विभिन्न भाषिक लवजहरू पाउन सकिन्छ। जसले गर्दा कुन क्षेत्रका बान्तावा (राई) भाषीले बोल्ने भाषालाई शुद्ध बान्तावा (राई) भाषा मान्ने भन्ने द्विविधा उत्पन्न भएको पाइन्छ। बान्तावा (राई) भाषाका भाषाविद्, खोजकर्ता, अनुसन्धानकर्ताहरूले फेला पारेका तथ्य-अनुसार अहिलेसम्म बान्तावा (राई) भाषाका मुख्य गरेर चार किसिमका भाषिकागत भेदहरू देखा परेका छन्। भाषिक सर्वेक्षक हान्सन र भाषाशास्त्री प्रा.वर्नर विन्टर (पूर्वी नेपालका राईहरू: १९८१-८४) लाई उद्यृत गर्दै भाषाशास्त्री प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमले उल्लेख गरेअनुसार बान्तावा भाषालाई पूर्वी (धनकुटा), दक्षिणी (भोजपुरको दक्षिणी) उत्तरी (भोजपुर बजारको उत्तर र उत्तर पश्चिम) र पश्चिमी (

खोटाङ) गरी चार क्षेत्रमा विभाजन गरिन्छ । हरेक क्षेत्रमा बोलिने बान्तावा भाषाका पनि भाषिकागत भेदहरू छन् । हान्सनले चर्चा गरेको 'वालिङ' लाई आदर्श बान्तावा मानिन्छ ।^{४२}

बान्तावा (राई) भाषाको भाषिकागत भेद छुट्याउने क्रममा चार किसिममा धनकुटे, आमचोके, दिल्याली र हतुवाली भनेर पनि छुट्याउने गरिन्छ ।^{४३}

यी माथि भनिएका भाषिकागत विभाजन बान्तावा भाषामा केलाउँदा पूर्वी बान्तावा भन्नाले अरूण पूर्वमा बोलिने बान्तावा भाषाहरू पर्दछन् । यसअन्तर्गत धनकुटालगायत पूर्वका जिल्लाहरूमा पनि पूर्वी बान्तावा भाषिका बोलिन्छ तर मुख्य थलो धनकुटा भएकोले धनुकुटे भनियो ।

दक्षिणी (भोजपुरको दक्षिण) बान्तावालाई हतुवाली भाषिकाको बान्तावा भाषा पनि भनिन्छ । यो भाषिका पूर्वी धनकुटे भाषिकासँग मिल्दो जुल्दो छ ।

बान्तावा (राई) भाषाको भाषिकागत भेद

बान्तावा (राई) भाषिक लवज/भाषिका	मुख्य प्रभाव क्षेत्रहरू
क) धनकुटे (पूर्वी)	धनकुटाको खोकू, छिन्ताङ, आहाले, महाभारत लगायत अरूणपूर्वका अन्य जिल्लाहरू
ख) आमचोके (पश्चिमी)	भोजपुरको थिदिन्खा, वासीखोर, बयाङ, यूँ, बालाङ्खा, पाङ्चा, ओखे, खोटाङ्को बोपुङ, काहुले आदि र पाँचथर, इलामलगायत अन्य जिल्लाहरू
ग) दिल्याली (उत्तरी)	भोजपुरको दिल्या (अन्नपूर्ण र नागी), खावा, तिम्मा, कोट, छिनामखु-लगायत अन्य जिल्ला आदि
घ) हतुवाली (दक्षिणी)	भोजपुरको रानीबास (घोडेटार), सिन्द्राङ, होमताङ, खैराङ, देवानटार, हसनपुर, दुम्मा लगायत अन्य जिल्ला

आमचोके बान्तावा भोजपुरको पश्चिमी भेगमा अधिक बोलिन्छ तैपनि यो भाषिका नेपालको सुदुर पूर्व इलाम पाँचथरतिर पनि बोलिन्छ । आमचोकेको निकट सम्बन्ध धनकुटेमा भन्दा हतुवाली र दिल्यालीमा देखिन्छ ।

दिल्याली बान्तावा भोजपुरको उत्तरीभेग दिल्यातिर अधिक मात्रामा बोलिन्छ, यसको छिमेकमा खोटाङ्को चाम्लिङ्हरू रहेकोले दिल्याली लवजमा चाम्लिङ (राई) भाषाको प्रभाव पाउन सकिन्छ ।

केही बान्तावा भाषाविद्हरूका अनुसार बान्तावा (राई) भाषाको उद्गम थलो भोजपुरको रानीवासलाई मानिन्छ । अन्यत्रका बान्तावा (राई) भाषीहरू यहींबाट फैलिदै गएको हो भन्ने मानिन्छ ।

^{४२} देवीप्रसाद गौतम- नेपाली भाषा परिचय, पूर्ववत् पृ. २२०

^{४३} पदम राई- "बान्तावा: भाषिक र सामाजिक अध्ययन" यायोक्खा निप्सुड पूर्ववत् पृ. ११-१२

अहिले विभिन्न क्षेत्रका बान्तावा (राई) भाषीहरू आफ्नो क्षेत्रमा प्रचलित कुनै एउटा बान्तावा भाषिकामा बोल्ने गर्दछन् । यसरी फरक भाषिकामा बान्तावा बोल्दा एउटाले बोलेको कुरा अर्कोले बुझ्नै नसक्ने त होइन तैपनि अन्योल आउनका साथै असहज लाग्ने हुन्छ । आफूले बोल्ने गरेको भाषिका नै शुद्धजस्तो जोसुकैलाई पनि लाग्न सक्छ तर यथार्थ यो नहुन पनि सक्छ । जुन भाषिकामा अन्य भाषाको प्रभाव सबभन्दा कम परेको छ त्यसैलाई शुद्ध मान्नुपर्छ भन्ने हो भने भाषिक शुद्धताको कसी 'अन्य भाषाको प्रभावको मात्रा' नै हुन सक्छ । यसर्थ बान्तावा (राई) भाषाको उद्गमस्थल भोजपुर जिल्ला नै मानिने भएकोले यस आसपासमा बोलिने बान्तावा (राई) भाषाको लवज नै मौलिक र निखर रूप हुन सक्छ भन्ने कतिपयको भनाइ छ । यति हुँदा हुँदै पनि भाषाको स्वभाव परिमार्जित र परिवर्तनशील हुँदै जाने भएकोले मूल रूपबाट फैलिँदै गएको अन्य विकसित भाषिकाले पनि बान्तावा (राई) भाषाको मानक रूप लिन सक्ने सम्भावनालाई भने नकार्न सकिन्न ।

बान्तावा (राई) भाषाभित्रको भाषिकागत भेद पहिल्याउन यस भाषामा विद्यमान फरक बान्तावाका केही शब्दगत र वाक्यात्मक उदाहरणहरू यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ ।

बान्तावा (राई) भाषामा भाषिकागत भेद : शब्दगत

क्र.सं.	नेपाली शब्दहरू	बान्तावा (राई) शब्दहरू			
		दिल्पाली	आमचोके	हतुवाली	धनकुटे -रवि पूर्वेली
१.	कुकुर	कुतिया	कुतिवा	कोचोवा	कोचुवा
२.	बाँदर	काछुक	हेलावा	साक्साड	हेलावा
३.	यसरी	उसाकिया	वाट्नि	ओहाट्नि	ओहाट्नि
४.	त्यसरी	मुसाकिया	मोवाट्नि	मोहाट्नि	मोहाट्नि
५.	यस्तो	उसओ/उसुको	ओवाको	ओइँसा	ओइँसा/ओकोइँसा
६.	त्यस्तो	मुसओ/मुसुको	मुवाको	मोइँसा	मोइँसा/मोकोइँसा
७.	निद्रा	इमासुकसि	ऊँघ इप्मा	ऊँघ इप्मा	ऊँघ इप्मा
८.	असिना	मुक्सुलुड	नाइसिवा	नाइसी	डाइसी
९.	बाजे	कोपा	डिवा	दिवा	डिवा
१०.	बज्यै	कोमा	डिमा	दिमा	डिमा
११.	डाँडा	भर	भर	भरू	भरू/बुरू
१२.	तपाइँहरू	खानानिन्चि	खानातिन्	खानानिन्	खानानिन्
१३.	देख्नु भो?	तोक्तुम ?	तखा ?	उखा ?	उखा ?

बान्तावा (राई) भाषामा यसरी अनेकौं शब्दगत भिन्नताहरू देखा परेको देखिन्छ । शब्दगत विभेदको असर वाक्यात्मक रूपमा पनि पर्ने सम्भावना छ । यसको अलावा अरूण पश्चिम भेगलाई एउटा लवज र अरूणपूर्व भेगलाई अलग्गै अर्को लवज गरी मोटामोटी दुई किसिमले मात्र छुट्याएर हेर्दा बान्तावा (राई) भाषाको वाक्यात्मक रूपको अन्तर प्रष्टसँग के पाउन सकिन्छ भने अरूणपश्चिम भेगमा प्रायः अग्रदन्तमूलीय वर्णहरू त, थ, द, ध, को प्रयोग शब्दमा धेरै पाइनुका साथै वाक्यमा प्रयुक्त क्रियाको अगाडि उपसर्ग म, त, अ, आदि जोडिन्छ । अनि प्रथम पुरुषको एकचन कर्ता 'म' लाई 'ओङ्का' भन्ने गरिन्छ भने अरूणपूर्व भेगमा बोलिने बान्तावा (राई) भाषामा पश्च दन्त मूलीय प्रयोग भएको, क्रियाको अगाडि उपसर्ग उ, टु, मु आदिको प्रयोग हुन्छ र प्रथम पुरुषको एक वचन जनाउन उङ्का अर्थात् उ. (अगोलित उ) बाट सुरु भएको पाइन्छ । यो 'उ.' शुद्ध 'उ' जस्तो गोलित उच्चारण हुँदैन ।

बान्तावा (राई) भाषामा वाक्यात्मक भेद

क्र.सं.	नेपाली	अरूणपश्चिम बान्तावा	अरूणपूर्वी बान्तावा
१.	साथीहरू विद्यालय गए ।	यावाचि तायाखिम् मुखारा ।	यावाचि तायाखिम् मुखारा ।
२.	तिमी कहाँ जान्छौ ?	खाना खात्नि तखात्याङ ?	खाना खात्नि उखात्याङ ?
३.	म घर जान्छु ।	आङ्का खिम् खात्डा	उङ्का खिम् खात्डा ।
४.	ऊ हिजो आयो ।	मोको आखोमा ता ।	मोको आखोमा टा ।
५.	उसले धेरै पढेको छ ।	मोको बध्धे खिप्ताङ्सा ।	मोको बह्धे खिप्ताङ्सा ।
	उसले धेरै पढेको छ ।	मोसाआ बध्धे खिप्तुङ्सु ।	मोसाआ बह्धे खिप्तुङ्सु ।

यसरी वाक्यस्तरमा पनि क्षेत्रगत भाषिक विभेद बान्तावा (राई) भाषा रहेको देखिन्छ ।

अध्याय चार

बान्तावा भाषा र नेपाली भाषाका लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको व्यतिरेक

४.१. परिचय

यस अध्यायमा बान्तावा (राई) भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिअन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरसम्बन्धी शीर्षक र उपशीर्षकमा केन्द्रित रहेर विभिन्न उदाहरणसहित व्याख्या विश्लेषण गरी दुई भाषाका उक्त कोटिहरूमा देखिने भिन्नता र यससम्बन्धी बान्तावा भाषाका विशेषतालाई देखाउने प्रयास गरिएको छ ।

४.२. लिङ्ग

“पुरुष जाति वा स्त्री जाति वा निर्जीव वस्तु बुझाउने शब्दको रूपलाई लिङ्ग भनिन्छ । लिङ्ग नामसँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक धारा हो जसले सामान्यतया भाले पोथीलाई छुट्याउँदछ तापनि सर्वत्र सर्वदा यस्तो हुँदैन र कुनै भाषाका स्त्रीलिङ्गी शब्द पोथी जातिलाई नबताउने पनि छन् । लिङ्ग, नाम, विशेषण र क्रियासँग सम्बद्ध हुन्छ ।” “नामको लिङ्गलाई शब्दस्तरमा हेर्दा मानव-अमानव, पुरुष, स्त्री, सजीव-निर्जीव, मूर्त-अमूर्त, कठोर-कोमल आदि विभिन्न आधारमा छुट्याउन सकिन्छ तर वाक्यात्मक सङ्गतिका दृष्टिले नेपालीमा मानवीय सन्दर्भको मात्र महत्व रहेको हुन्छ ।”

बान्तावा (राई) भाषाका नामिक पदका, रूपमा मात्र लिङ्ग भेद देखिन्छ तसर्थ लिङ्गका दृष्टिले वाक्यात्मक रूपमा रूपात्मक भेद प्रकट हुन सक्दैन । त्यसैले बान्तावामा व्याकरणात्मक लिङ्ग व्यवस्था पाइन्छ । मानवीय नाम कर्ता भएर आएमा नाममा निहित पुलिङ्ग वा स्त्रीलिङ्गको लक्षणानुरूप क्रियापदमा रूपहरू फरक नहुने देखिन्छ ।

४.२.१ शब्दगत

नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक व्यवस्थाअनुसार केही शब्दहरूबाट स्त्रीलिङ्गको बोध हुनुका अतिरिक्त केही यस्ता शब्दहरू छन् जुन शब्दहरू स्वतन्त्र शब्दहरू नभै ती पुलिङ्गी शब्दहरूमा प्रत्यय लगाएर लिङ्ग परिवर्तन गरी शब्दहरू व्युत्पन्न हुने गरेको पाइन्छ त्यसैगरी बान्तावा (राई) भाषामा पनि केही स्वतन्त्र शब्दहरूमा स्त्रीलिङ्गको बोध हुनुका अतिरिक्त केही शब्द प्रत्यय लागेर पुलिङ्गबाट स्त्रीलिङ्गमा परिवर्तन भई शब्दहरू व्युत्पन्न हुने गरेको पाइन्छ । जस्तै :-

पुलिङ्गमा प्रत्यय लागी व्युत्पादित स्त्रीलिङ्गी शब्दहरू

पुलिङ्गी शब्द	प्रत्यय	व्युत्पादित स्त्रीलिङ्गी शब्द
१. हाड	मा	हाडमा
‘राजा	प्रत्यय	रानी’
२. वाक्	मा	वाक्मा
‘सुँगार	प्रत्यय	सुँगुर्नी’
३. चाम्लिङ्	मा	चाम्लिङ्मा
‘चाम्लिङ् (पुरुष)	प्रत्यय	चाम्लिङ् (महिला)

४.२.२. वाक्यात्मक

नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक लिङ्ग व्यवस्था जस्तो यस बान्तावा (राई) भाषामा लिङ्ग व्यवस्था भएको देखिदैन। जसअनुसार वाक्यात्मक रूपमा आएको कर्ताको लिङ्ग- अनुरूप क्रियामा परिवर्तन हुन नसक्ने हुनाले कर्ताकै आधारमा मात्र लिङ्ग छुट्टिने देखिन्छ। जसलाई प्राकृतिक लिङ्ग भेदको रूपमा मात्र मान्न सकिन्छ।

वाक्यात्मक

लिङ्ग सङ्गति

१.	चाम्लिङ्ग चाम्लिङ्ग (पुरुष)	खिम घर	खारा । गयो ।	(खात्/खार्+आ=खारा) (क्रिया+प्रत्यय=गयो)
२.	चाम्लिङ्गमा चाम्लिङ्ग (महिला)	खिम घर	खारा । गइन् ।	(खात्/खार्+आ=खारा) (क्रिया+प्रत्यय=गइन्)
३.	विमल विमल	कोक भात	चायाड । खान्छ ।	चा+याड=चायाड क्रिया+प्रत्यय=खान्छ
४.	विमला विमला	कोक भात	चायाड । खान्छिन् ।	चा+याड=चायाड क्रिया+प्रत्यय=खान्छिन्
५.	निछ्छाआ भाइले	चाअवा पानी	भाट्टा । भयो	भाट्-ट-आ=भाट्टा क्रिया+प्रत्यय=भयो
६.	नाम्मिआ बुहारीले	चाअवा पानी	भाट्टा । भरिन् ।	भाट्-ट-आ=भाट्टा क्रिया+प्रत्यय=भरिन्

उपर्युक्त '१' देखि '६' सम्मका नेपाली वाक्यहरूमा कर्ताअनुसार क्रिया रहेको र कर्ता पुलिङ्गी भए क्रिया पनि पुलिङ्गी र कर्ता स्त्रीलिङ्गी भए क्रियाको रूप पनि स्त्रीलिङ्गी रहेको छ। तर बान्तावा भाषाका १ देखि ६ सम्मका वाक्यहरूमा क्रियापदहरू एकै किसिमका देखिन्छन् अर्थात् कर्ता पुलिङ्ग वा स्त्रीलिङ्ग, जुन आए पनि क्रियापदमा लिङ्ग भेद छैन समान छन्। जस्तै :

वाक्य १. मा चाम्लिङ्ग खारा (चाम्लिङ्ग गयो), २. मा चाम्लिङ्गमा खारा (चाम्लिङ्गनी गइन्) ३. मा विमल कोकचायाड (विमल भात खान्छ) ४. मा विमला कोक चायाड (विमला भात खान्छिन्) ५. मा निछ्छाआ चाअवा भाट्टा (भाइले पानी भयो) र ६. नाम्मिआ चाअवा भाट्टा (बुहारीले पानी भरिन्) आदि

वाक्यमा लिङ्ग भेदकका रूपमा क्रियाहरू प्रयुक्त नभई पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग दुवैका समान क्रियापदहरू प्रयुक्त हुन आएको देखिन्छ ।

४.३ वचन

४.३.१ शब्दगत

वचन सामान्यतः नामका सङ्ख्यासँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि भए तापनि यसको प्रभाव सर्वनाम, विशेषण र क्रियासँग देखिन्छ । नेपाली भाषामा आदरार्थीमा पनि बहुवचन प्रयोग हुने गर्दछ । बान्तावा (राई) भाषाका नाम, सर्वनाम र विशेषण, मानवीय र मानवेतरमा 'चि' प्रत्यय लागेर द्विवचन र बहुवचनमा 'चि' वा 'निन्' प्रत्यय लाग्ने गर्दछ । जस्तै:

क) एकवचन	ख) द्विवचन	ग) बहुवचन
१. उड्का	आन्चि ^{४४}	आनकान/आनकिन
म	हामी (म र तिमी समावेशी) आन्चा (म र अरू तिमी) बाहेक: असमावेशी	हामी (म र तिमीहरू समावेशी) आन्कानका/आन्किनका (हामी: असमावेशी) म र अरूहरू तिमी बाहेक)
२. खाना	खानाचि	खानानिन्
तँ/तिमी	तिमीहरू (दुई)	तिमीहरू (दुई भन्दा बढी)
३. मो/मोको	मोचि/मोकोचि	मोचि/मोकोचि
उनी/ऊ/त्यो	उनीहरू (दुई)/तिनीहरू (दुई)	उनीहरू/तिनीहरू (दुईभन्दा बढी)
४. ओ/ओको	ओचि/ओकोचि	ओचि/ओकोचि
यो	यिनीहरू (दुई)	यिनीहरू (दुईभन्दा बढी)

नेपाली भाषामा ओकारान्त शब्दलाई आकारान्तमा परिवर्तन गराउँदा 'आ' वा 'हरू' रूप लागेर बहुवचन जनाउने गर्दछ भने बान्तावा (राई) भाषामा प्रयुक्त एक वचनका शब्दमा 'चि' प्रत्यय लागेर द्विवचन र निन् (प्रथम र द्वितीय पुरुषमा), चि (द्वितीय पुरुषमा) प्रत्यय लागेर बहुवचन जनाउने गरेको पाइन्छ । सर्वनाम शब्दको रूपमा प्रयुक्त 'खाना' शब्दले तँ/तिमी, 'खानानिन्' शब्दले तिमीहरू वा आदरार्थी तपाईं/तपाईंहरू, हजुर/हजुरहरू जनाउँछ 'खाना' मा 'चि' प्रत्यय लागेर खानाचि (तिमीहरू-दुई) द्विवचन जनाउँछ ।

सर्वनाम शब्दहरू तृतीय पुरुष एकवचनको पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग अनि दुरवर्ती दर्शकवाचक सर्वनामको लागि नेपालीमा 'ऊ, उनी, त्यो' जस्ता अलग-अलग सर्वनामको प्रयोग हुन्छ भने बान्तावा (

^{४४} अ डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा पृ ९४

नोबलकिशोर राईअनुसार द्विवचनमा चि र बहुवचनमा निनचि राखिन्छ भनिए पनि बान्तावाको कुनै भाषिकामा बहुवचनका लागि प्रथम पुरुष र द्वितीय पुरुषमा 'निन्' मात्र थप्ने गरिन्छ ।

राई) मा 'मो/मोको' ले नै ऊ/उनी/उनी/त्यो जनाउने गरेको पाइन्छ । 'मो/मोको' सर्वनाम शब्दमा 'चि' प्रत्यय लागेर द्विवचन वा बहुवचन बन्ने गर्दछ ।

४.३.२ वाक्यगत

नेपाली भाषामा नाम र सर्वनामको वचन र लिङ्गानुरूप क्रियासँग मेल रहन्छ साथै नामको विशेषणमाथि लिङ्गको शासन हुन्छ तर बान्तावा (राई) भाषामा नाम र सर्वनामको वचनानुरूप क्रियाको रूपायन भए तापनि लिङ्गानुसार क्रियाको रूपायन भएको देखिँदैन । वचनानुसार भने एक वचन र बहुवचनको अतिरिक्त द्विवचनको पनि क्रियाको रूपायन देखिन्छ । जस्तै:

एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
१. उड्का खात्डा । खात्-डा क्रिया- प्रत्यय	आन्चि खात्चि । आन्-चि खात्-चि क्रिया-प्रत्यय	आन्किन् खारिन् । आन्क्-इन खात्/खार्-इन क्रिया- प्रत्यय
म जान्छु ।	हामी जाउँ । (म र तिमी) आन्चा खात्चा । आन्-चा खात्-चा क्रिया-प्रत्यय हामी जान्छौं । (म र अरू कुनै तिमी बाहेक)	हामी जाउँ । (म र तिमीहरू) आन्का खारिन्का । आन्-का खार् इन्का क्रिया- प्रत्यय हामी जान्छौं । (म र अरूहरू तिमी बाहेक)
२. खाना तुखात् तु- खात् उपसर्ग- क्रिया तँ/तिमी जान्छौं/जान्छस्	खानाचि तुखात्चि खाना-चि तु-खात्-चि उपसर्ग- क्रिया -प्रत्यय तिमीहरू जान्छौं । (दुई)	खानानिन् तुखारिन् । खानानिन् तु-खार्-इन उपसर्ग-जा-प्रत्यय तिमीहरू जान्छौं । (दुई भन्दा बढी)
३. मो/मोको खात् । (उपसर्ग/प्रत्यय विहिन ऊ/त्यो जान्छ । वा उनी जान्छिन् ।	मोचि/मोकोचि खात्चि । मो-चि/मोको-चि खात्-चि क्रिया-प्रत्यय उनीहरू/तिनीहरू जान्छिन् (दुई)	मोचि/मोकोचि मुखात् । मो-चि/मोको-चि-मु-खात् उपसर्ग-क्रिया उनीहरू/तिनीहरू जान्छिन् (दुई भन्दा बढी)
४. हेलावा तान् । उपसर्ग र प्रत्यय रहित सा.अभूत-क्रिया-उफ्र बाँदर उफ्रन्छ ।	हेलावाचि तान्चि । हेलावा-चि तान्-चि प्रत्यय क्रिया -प्रत्यय बाँदरहरू उफ्रन्छिन् । (दुई)	हेलावाचि मुतान् । हेलावा-चि मु-तान् प्रत्यय उपसर्ग-पक्रिया बाँदरहरू उफ्रन्छिन् । (दुई भन्दा बढी)

माथिका वाक्यहरूमा उदाहरण १ को एक वचन जनाउने उड्का (म) को क्रिया खातडा (जान्छ), आन्चि (हामी म र तिमी समावेशी) द्विवचनको क्रिया खात्चि (जाउँ, -अनुरोध/सल्लाह) र आन्किन (हामी-म र तिमीहरू: समावेशी) बहुवचनको क्रिया खारिन (जाउँ-अनुरोध/सल्लाह) ले वचन-अनुसार क्रियाको रूपायन हुने देखाउँछ ।

उदाहरण २ को वाक्यमा प्रयुक्त सार्वनामिक कर्ता खाना (तँ/तिमी) एकवचनको क्रिया तुखात् (जान्छौं/जान्छस्), खानाचि (तिमीहरू-दुई) द्विवचनको क्रिया तुखात्चि (जान्छौं) र खानानिन् (तिमीहरू दुईभन्दा बढी) को क्रिया तुखारिन् (जान्छौं) ले पनि क्रिया रूपायन वचनअनुसार भएकै जनाउँछ ।

उदाहरण ३ को वाक्यमा आएको कर्ता मो/मोकोचि (ऊ/उनी/त्यो) एकवचनको क्रिया खात् (जान्छ/जान्छन्), द्विवचन मोचि/मोकोचि को मुखात् (जान्छन्) ले वचनअनुसार क्रियाको रूपायन भएको देखाउँछन् । तृतीय पुरुषको सार्वनामिक पदको द्विवचन र बहुवचन अन्तर शाब्दिक रूपमा छैन । यिनीहरूको अन्तर वाक्यात्मक मात्र छ । द्विवचनको क्रियामा (खात्चि=खात्+चि) चि प्रत्यय लाग्ने गर्दछ भने बहुवचनको क्रियामा (मुखात्=मु+खात्) मु उपसर्ग लाग्ने गरेको पाइन्छ ।

उदाहरण - ४ कर्ता नामिक पद (हेलावा-वाँदर) प्रयुक्त छ । यसको एकवचन क्रिया तान् (उफ्रन्छ)को प्रयोग भएको छ । द्विवचन हेलावाचि (हेलावा+चि) को क्रिया तान्चि (उफ्रन्छन्) र बहुवचन हेलावाचि (हेलावा+चि) को क्रिया मुतान् (उफ्रन्छन्) ले वचनअनुसार क्रियाको रूपायन हुने गरेको पाइन्छ ।

४.३.३ कोटिकर

नेपाली भाषामा ओकारान्त, इकारान्त तथा उकारान्त एक वचनलाई आकारान्तमा परिवर्तन गरी बहुवचन बनाइएको हुन्छ । बान्तावा (राई) भाषामा कोटिकर शब्दहरूद्वारा नै वचनको बोध गराइएको हुन्छ । जस्तै:

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
१.	उक भेम सुड एक अँगालो दाउरा	हुवा भेम सुड दुई अँगालो दाउरा	सुम्काभेम सुड ती अँगालो दाउरो
२.	उक बेखा माडकुप एक भोला लसुन	हुवा बेखा माडकुप दुई भोला लसुन	माडकुपा छुका बेखा लसुन पाँच भोला
३.	उक चासेप साम्पिचा एक भकारी कोदो	हुवा चासेप साम्पिचा दुई भकारी कोदो	सुम्कन चासेप साम्पिचा तीन भकारी कोदो

बान्तावा (राई) भाषामा कोटिकर वा सङ्ख्या जनाउने शब्द शुरूमा र बीचमा पनि आउने देखिन्छ, नेपाली भाषामा कोटिकर शब्द अगाडि प्रयोग हुने गर्दछ ।

‘भोट बर्मेली भाषा क्लेब (कोटिकर) प्रधान भाषा हुन् भन्ने भाषा शास्त्रीहरूको भनाइ छ।^{४५}

वान्तावा (राई) भाषा पनि भोट बर्मेली भाषा परिवारअन्तर्गत नै पर्ने भएकोले यस भाषामा पनि एक, द्वि वा बहु एकाइ बुझाउने शब्दहरूको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा भएको देखिन्छ।

४.४ पुरुष

“कथनमा वक्ता श्रोता र कथ्य विषयको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई पुरुषवाचक भनिन्छ। यी तीन प्रकारका हुन्छन्।”^{४६}

पुरुष सर्वनाम र क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हो। कुनै पनि अभिव्यक्तिका लागि ती व्यक्ति वा वस्तुको आवश्यकता पर्दछ। कुनै विषयको वर्णन, त्यसको श्रोता र वर्णन गर्ने व्यक्ति वा वक्ता यसरी वक्ता, श्रोता र विषयसित सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटिलाई पुरुष भनिन्छ।^{४७} वान्तावा (राई) भाषा पुरुष वाचक सर्वनाम प्रथम पुरुष र द्वितीय पुरुषको मात्र स्पष्ट प्रकार छुटिन्छ तृतीय पुरुष सर्वनाम दर्शकवाचक सर्वनामको रूपमा प्रयोग हुने सार्वनामिक पदहरूले नै जनाउने गर्दछ।^{४८} तृतीय पुरुष जनाउने नेपालीमा जस्तो ऊ, उनी, सार्वनामिक पद नभए पनि यिनीहरूको सट्टा नेपालीको दर्शकवाचक सर्वनामका लागि प्रयुक्त त्यो र यो (मो/मोको-त्यो, ओ/ओको-यो/उ/यिनी) ले काम गर्दछ। जस्तै:

पुरुषवाचक सर्वनाम : शब्दगत

	प्रथम पुरुष	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष/दर्शकवाचक सर्वनाम
एकवचन	उड्का	खाना	मो/मोको ओ/ओको
	म	तँ/तिमी	ऊ/उनी/यो यिनी
द्विवचन	आन्चि आन्-चि-द्विवचन संकेतक हामी दुई (म र तिमी समावेशी)	खानाचि खाना-चि तिमीहरू दुई	मोचि/मोकोचि, ओचि/ओचि उनीहरू/तिनीहरू यिनीहरू
	आन्चा आन्-चा हामी-दुई: असमावेशी		
बहुवचन	आन्किन् आन्क्-इन् हामी-असमावेशी (म र तिमीहरू)	खानानिन् खाना-निन् तिमीहरू बहुवचन	मोचि/मोकोचि ओचि/ओकोचि मो-चि/मोको-चि ओ-चि/ओको-चि बहुवचन उनीहरू/तिनीहरू यिनीहरू बहुवचन

^{४५} तमु धनबहादुर लामिछाने- आधारभूत गुरुङ व्याकरण, ने. प्र.प्र. २०५३, पृ. ३७

^{४६} हेमाङ्गराज अधिकारी- समसामयिक नेपाली व्याकरण २०६१ पृ ८७

^{४७} टंकप्रसाद न्यौपाने-भाषा विज्ञानको रूपरेखा २०५१- पृ. २६९

^{४८} डिक वान्तावा-वान्तावा (राई) व्याकरण (२०५५) पृ. १८

आन्का

आन्-का

हामी-समावेशी

म र अरूहरू (तिमीबाहेक)

बान्तावा भाषामा प्रथम पुरुषको द्विवचनको र बहुवचनमा समावेशी र असमावेशी रूप पाइन्छ ।
प्रथम पुरुष द्विवचन हामी र बहुवचन हामीले समावेशी र असमावेशी दुवै अर्थमा प्रयुक्त हुन्छ ।^{४९}

समावेशी र असमावेशी

समावेशीको अर्थ वक्ताले कुनै पनि कार्यव्यापार सम्पन्न गर्ने क्रममा श्रोतालाई समेत समावेश गरेको अवस्थालाई जनाउँछ भने असमावेशी अर्थमा वक्तसँग श्रोता कुनै पनि कार्यव्यापारका लागि समावेश भएको हुँदैन । नेपालीमा प्रथम पुरुष बहुवचन जनाउन प्रयोग हुने शब्द 'हामी' बान्तावा (राई) भाषामा समावेशी र असमावेशी दुवै अर्थमा प्रयोग हुन्छ ।

जस्तै: समावेशी आन्चि (हामी) को अर्थ 'म र तिमी' भन्ने हुन्छ । अर्थात् 'आन्' सार्वनामिक मूलमा 'चि' प्रत्यय जोडिदा समावेशी प्रथम पुरुष द्विवचन सार्वनामिक पद बन्ने गर्दछ ।

प्रथम पुरुष बहुवचन जनाउन सार्वनामिक मूलमा इन्/किन् जोडिने गर्दछ । आन्किन (हामी-म र तिमीहरू) मा (आन्क्-इन/आन्-किन) इन/किन प्रत्यय लागेको देखिन्छ ।

असमावेशी जनाउन प्रथम पुरुषको द्विवचनमा सार्वनामिक मूलमा 'चा' र बहुवचन असमावेशी जनाउन 'का' प्रत्यय लागेको देखिन्छ ।

आन्चा

आनका

आन्-चा

आन्-का

हामी-असमावेशी

हामी-असमावेशी

द्विवचन

बहुवचन

वाक्यगत

४.४.१ प्रथम पुरुष

कथनमा वक्ताको सन्दर्भ जनाउने सर्वनाम प्रथम पुरुष हुन्छ । जस्तै:

१. एकवचन

उड्का

वुक

ढोक्डा

ढोक्-डा

क्रिया-प्रत्यय

म

बारी

खन्छु ।

^{४९} नोबल किशोर राई- अ. डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा पूर्ववत्-पृ. ७९

२. द्विवचन

क)	आन्चि	वुक	ढोक्चि
	आन्-चि		ढोक्-चि
	हामी-समावेशी		क्रिया-प्रत्यय
	हामी	बारी	खनुं ।
	(म र तिमी)		

ख)	आन्चा	वुक	ढोक्चा
	आन्-चा		ढोक्-चा
	हामी-असमावेशी		क्रिया-प्रत्यय
	हामी	बारी	खन्छौं
	(म र अरू तिमीबाहेक)		

३. बहुवचन

क)	आन्किन्	वुक	ढोक्तिन
	आनक्-इन/आन्-किन		ढोक्-तिन/ढोक्त्-इन
	हामी-समावेशी		क्रिया-प्रत्यय
	(बहुवचन- म र तिमीहरू)		अनुरोध/सल्लाह सुचक
	हामी	बारी	खनुं

ख)	आन्का	वुक	ढोक्तिन्का
	आन्-का		ढोक्त्-इनका
	हामी-असमावेशी		क्रिया-प्रत्यय
	हामीले	बारी	खन्यौं ।
	(म र उनीहरू र तिमीबाहेक)		

माथि उल्लेखित उदाहरण (१) को वाक्यमा प्रथम पुरुष एकवचन सर्वनाम उड्का (म) अनुरूप क्रिया ढोक्डा (ढोक्-डा: खन्छु) को प्रयोग भएको छ । त्यस्तै समावेशी द्विवचन आन्चि (आन्-चि: हामी/हामी दुई) अनुरूप क्रिया ढोक्चि (ढोक्-चि: खनुं) प्रयोग भएको छ । असमावेशी द्विवचन आन्चा (आन्-चा: हामी/हामी दुई) अनुरूप क्रिया ढोक्चा (ढोक्-चा: खन्छौं) प्रयोग भएको छ ।

समावेशी बहुवचन आन्किन (आन्क्-इन: हामी) अनुरूप क्रिया ढोक्तिन (ढोक्त्-इन: खनुं) र असमावेशी बहुवचन आन्का (आन्का: हामी) अनुरूप क्रिया ढोक्तिन्का (ढोक्त्-इनका: खन्यौं) प्रयोग भएको छ ।

यसरी बान्तावा (राई) भाषामा प्रथम पुरुषको एक वचन, द्विवचन, बहुवचन कर्ताका लागि क्रियाको रूपायन भएको देखिन्छ । प्रथम पुरुषको द्विवचन र बहुवचनमा पाइने समावेशी र असमावेशी रूप वाक्यमा प्रष्ट छुट्टिएको देखिन्छ ।

४.४.२ द्वितीय पुरुष

श्रोताको सन्दर्भ जनाउने सर्वनाम द्वितीय पुरुष हुन्छ । नेपाली भाषामा द्वितीय पुरुषका लागि तँ, तिमी, तपाईँ, हजुर, मौसूफ एकवचनमा र यसैको बहुवचनमा तिमीहरू, तपाईँहरू, हजुरहरू, मौसूफहरू आदि सार्वनामिक पदहरू पाइन्छ तर बान्तावा (राई) भाषा यति धेरै द्वितीय पुरुषवाचक सार्वनामिक नभएर उक्त वचनमा खाना (तँ/तिमी), द्विवचनमा खानाचि (तिमीहरू), बहुवचनमा खानानिन् (तिमीहरू) र खानानिन् (तपाईँ/तपाईँहरू, हजुर/हजुरहरू) ले आदरार्थी जनाउँछ । एकवचन, द्विवचन, बहुवचन सबै जनाउँछ । द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनामसँग प्रयुक्त क्रियापदको अगाडि उ/तु उपसर्ग जोडिने गरेको पाइन्छ । सामान्यमा 'तु' र आदारवाचकमा 'उ' जोडिने उपसर्गलाई द्वितीय पुरुषसूचकको रूपमा लिन सकिन्छ । जस्तै:

१. एकवचन

खाना	तुवान् ।
	तु-वान्
	उपसर्ग-क्रिया
तँ/तिमी	आउँछौ/आउँछस्

२. द्विवचन

खानाचि	तुवान्चि ।
खाना-चि	तु-वान-चि
सार्वनामिक मूल-प्रत्यय	उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय
तिमीहरू	आउँछौ ।
(दुई)	

३. बहुवचन

खानानिन्	तुबानिन् ।
खाना-निन्	उ-वान्-इन
सार्वनामिक मूल-प्रत्यय	उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय
तपाईँ/तपाईँहरू, हजुर/हजुरहरू	आउनुहुन्छ/आइबक्सिन्छ

उपर्युक्त वाक्यहरूमध्ये उदाहरण (१) को वाक्यमा द्वितीय पुरुष एकवचन कर्ता खाना (तँ/तिमी) अनुरूप क्रिया तुवान् (तु/वान्: आउँछौ) प्रयोग भएको छ । (२) द्विवचन खानाचि (खाना-चि: तिमीहरू) अनुरूप क्रिया तुवान्चि (तु-वान्-चि:आउँछौ) प्रयोग भएको छ । त्यस्तै (३) बहुवचन खानानिन् (खाना-निन्: तिमीहरू) अनुरूप क्रिया तुबानिन् (तु-वान्-इन-आउँछौ) प्रयोग भएको छ । आदर जनाउने उदाहरण (४) को वाक्यमा प्रयुक्त कर्ता खानातिन (खाना-निन्: तपाईँ/तपाईँहरू,हजुर/हजुरहरू) अनुरूप क्रिया उबानिन् (उ-वान-इन: आउनुहुन्छ/आइबक्सिन्छ) प्रयोग गरिएको छ । आदर जनाउने कर्ता सामान्य बहुवचनको रूपभन्दा फरक छैन तर यससँग प्रयुक्त क्रियाको अगाडि 'तु' को सट्टा 'उ' उपसर्ग लागेको देखिन्छ ।

४.४.३ तृतीय पुरुष

वक्ता र श्रोताबाहेकको सन्दर्भ जनाउने सर्वनामलाई तृतीय पुरुष भनिन्छ । नेपाली भाषामा तृतीय पुरुष जनाउन एक वचनमा ऊ, उनी, यो, त्यो र यसैको बहुवचनमा उनीहरू, यिनीहरू, तिनीहरू, आदि सर्वनामहरू पाइन्छन् तर बान्तावा भाषामा तृतीय पुरुष जनाउने नेपालीको जस्तो ऊ, उनी र उनीहरू अलग्गै पाइँदैन बरु एक वचनमा ओ/ओको (यो), मो/मोको (ऊ/उनी, त्यो) र बहुवचनमा ओचि/ओकोचि (यिनीहरू/, मोचि/मोकोचि : उनीहरू/तिनीहरू) सीमित मात्रामा तृतीय पुरुषका सर्वनामहरू बान्तावा (राई भाषा पाइन्छन् । जस्तै

१. एक वचन

क)	मो/मोको	छाप ।
	ऊ/उनी/त्यो	लेख्छ/लेख्छिन् ।
ख)	ओ/ओको	छाप ।
	यो	लेख्छ ।

२. द्विवचन

क)	मोचि/मोकोचि	छापचि ।
	मो-चि/मोको-चि	छाप-चि
	सार्वनामिक मूल-प्रत्यय	क्रिया-प्रत्यय
	उनीहरू/तिनीहरू	लेख्छन् ।
ख)	ओचि/ओकोचि	छापचि ।
	ओ-चि/ओको-चि	छाप-चि
	सार्वनामिक मूल-प्रत्यय/सा.मू-प्रत्यय	क्रिया-प्रत्यय
	यिनीहरू (दुई)	लेख्छन् ।

३. बहुवचन

क)	ओचि/मोकोचि	मुछाप
	मो-चि/मोको-चि	मु-छाप
	सार्वनामिक मूल-प्रत्यय/सा.मू-प्रत्यय	उपसर्ग-क्रिया
	उनीहरू तिनीहरू	लेख्छन् ।
ख)	ओचि/ओकोचि	मुछाप
	ओ-चि/ओको-चि	मु-छाप
	सार्वनामिक मूल-प्रत्यय/सार्वनामिक मूल-प्रत्यय	उपसर्ग-क्रिया

उपर्युक्त वाक्यहरू मध्ये उदाहरण (१) को (क) मा प्रयुक्त तृतीय पुरुषको एकवचन मो/मोको (ऊ/उनी/त्यो) अनुरूप क्रिया छाप (लेख्छ/लेख्छिन्) प्रयोग भएको छ । (ख) को एकवचन ओ/ओको (यो) अनुरूप क्रिया छाप (लेख्छ) प्रयोग भएको छ । तृतीय पुरुषको एकवचनसित प्रयोग हुने क्रिया यदि

त्यो सामान्य पक्ष अभूत-वर्तमानको हो भने क्रियाको धातुमा अन्यत्रजस्तो उपसर्गको वा प्रत्यय केही जोडिएको पाइँदैन ।

उदाहरण २ को (क) मा प्रयुक्त तृतीय पुरुषको द्विवचन ओचि/मोकोचि (उनीहरू/तिनीहरू) अनुरूप क्रिया छाप्चि (छाप-चि:लेख्छन्), (ख) मा प्रयुक्त तृतीय पुरुषको द्विवचन ओचि/ओकोचि (यिनीहरू) अनुरूप क्रिया छाप्चि (लेख्छन्) प्रयोग भएको छ । उदाहरण ३ को (क) मा प्रयुक्त तृतीय पुरुष बहुवचन मोचि/मोकोचि (उनीहरू/तिनीहरू) अनुरूप मुछाप (मु-छाप:लेख्छन्) क्रियाको प्रयोग भएको छ । त्यस्तै एकमा ओचि/ओकोचि (यिनीहरू) अनुरूप क्रिया मुछाप (लेख्छन्) को प्रयोग भएको छ ।

यसरी तृतीय पुरुष जनाउने नेपालीमा जस्तो ऊ, उनी, उनीहरू बान्तावा भाषामा छन् । दर्शकवाचक सर्वनाममा प्रयुक्त हुने त्यो, तिनीहरू, यो, यिनीहरू समेतलाई मो/मोको (ऊ/उनी/त्यो) मोचि/मोकोचि (उनीहरू/तिनीहरू) ले जनाउँछ र निकटवर्ती दर्शकवाचक समेत जनाउने ओ/ओको (यो), ओचि/ओकोचि (यिनीहरू) को प्रयोग तृतीय पुरुषमा प्रयोग वचन र पुरुषअनुरूप क्रियाको रूपायन बान्तावा भाषामा भएको पाइन्छ ।

४.४.४ आदर

पुरुषको आदर रूपका सम्बन्धमा चर्चा गर्दा के देखिन्छ, भने नेपाली भाषामा विभिन्न व्यक्ति वा अवस्थाअनुरूप विभिन्न आदर शब्द वा पुरुषको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसरी प्रयोग गरिने पुरुषका रूपमा विविध आदरार्थी तहअनुरूप प्रयोग गरिन्छ । जसमा सामान्य, आदर, विशेष आदर, उच्च आदर र उच्चतम आदर तह पाइन्छन् । सामान्य आदरार्थीमा, त, तिमी, विशेष आदरमा, तपाईं, यहाँ, वहाँ, उच्च, आदरार्थीमा, हजुर र उच्चतम आदरार्थीमा मौसूफ एकवचनमा र तिमीहरू, तपाईंहरू, यहाँहरू, हजुरहरू, मौसूफहरू बहुवचनको रूपमा प्रयोग गरिन्छन् । यसका साथै क्रियामा पनि आदरअनुरूप नै रूपायित भई लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर छुट्टिने गर्दछ ।

बान्तावा (राई) भाषामा यस्ता आदरार्थीको बोध गराउने शब्दहरू तहगत रूपमा दुई प्रकारका पाइन्छन् । क) सामान्य र ख) आदर

क) सामान्य

आफूभन्दा कान्छो वा साइनोले तल परेकाहरूको निमित्त आत्मीयता प्रकट गर्न सामान्य सर्वनाम शब्दको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै:

१.	खाना	खिम्	तुखात?	(तु+खात्)
	तँ/तिमी	घर	जान्छौ/जान्छस?	
	- खाना	खादा	तुयुङ्?	
		खाउ - दा	तु-युङ्	
			उपसर्ग - क्रिया	
	तँ/तिमी	कहाँ	बस्छौ ?	

ख) आदरार्थी

समाजका प्रतिष्ठित, व्यक्ति, पाहुना तथा आफूभन्दा मान्य व्यक्तिहरूका निमित्त यसका शब्दहरू शिष्टता दर्शाउन प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जस्तै:

१.	खानानिन् खाना-निन् सार्वनामिक मूल-प्रत्यय तपाइँ/तपाइँहरू हजुर/हजुरहरू	खारानिन् खार्-आ-निन् क्रिया-प्रत्यय
२.	खानानिन् खाना-निन् सार्वनामिक मूल-प्रत्यय तपाइँ/तपाइँहरू, हजुर/हजुरहरू	बानानिन् बान्-आ-निन् क्रिया- प्रत्यय आउनुहोस/आइबक्सियोस
३.	एकवचन खाना खाना तपाइँ	इमसे इमस्-ए क्रिया-प्रत्यय सुत्नुहोस
४.	द्विवचन खानाचिआ खाना-चि-आ सर्वनाम-प्रत्यय तपाइँहरू	छाप्लाचे छाप्ल्-आचे क्रिया-प्रत्यय लेख्नुहोस
५.	बहुवचन खानानिन्आ खाना-निन्-आ सर्वनाम-प्रत्यय तपाइँहरू/हजुर/हजुरहरू	छाप्लाने छाप्ल्-आने क्रिया-प्रत्यय लेख्नुहोस/लेखिबक्सिन्छ ।

आदरार्थी र सम्भावनार्थीका लागि सार्वनामिक पद र त्यसअनुरूपका क्रियाहरूमा सामान्य सार्वनामिक पदहरूमा 'आ' प्रत्यय थपिने गर्दछ र क्रियाहरूमा सामान्य क्रिया पदहरूमा एक वचनको लागि 'आनिन्' , 'ए' प्रत्यय जोडिने गर्दछ भने द्विवचनका लागि 'आचे' र बहुवचनका लागि 'आने' प्रत्यय जोडिने गर्दछ । सम्भावनार्थी जनाउन एक वचन र द्विवचनको प्रयोग नगरी बहुवचन कै सार्वनामिक पद र त्यसअनुरूपको क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ ।^{५०}

सामान्यतः बान्तावा (राई) भाषामा आदरार्थीको प्रचलित रूपमा बहुवचनलाई नै भनिन्छ ।

^{५०} नोबलकिशोर राई- अ. डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा पूर्ववत् पृ १०६-१०८

४.४.५ पुरुष र क्रिया

बान्तावा (राई) भाषामा नाम, सर्वनाम, पुरुष, वचन र आदरअनुरूप क्रियाको रूपायन हुने गर्दछ । यस सन्दर्भमा नेपाली भाषासँग समानता देखिन्छ तर लिङ्गअनुरूप क्रियाको रूपायन हुँदैन । बान्तावा भाषा र नेपाली भाषाबीचको यो व्यतिरेक पक्ष हो ।

४.४.६ क्रियामा सार्वनामिक रूप

बान्तावा (राई) भाषामा वाक्यको कर्तामा लागेको प्रत्ययअनुसार क्रियामा पनि केही प्रत्ययहरू जोडिने गरेको पाइन्छ ।

जस्तै :

१.	मोचि	खात्चि
	मो - चि	खात् - चि
	सर्वनाम - प्रत्यय	क्रिया - प्रत्यय
	तिनीहरू	जान्छन् ।
२.	खानाचि	तुखात्चि
	खाना - चि	तु-खात् - चि
	सर्वनाम - प्रत्यय	उपसर्ग - क्रिया - प्रत्यय
	तिमीहरू	जान्छौ ।

माथिको उदाहरण (१) को वाक्यमा प्रयुक्त कर्ता मोचि (मो - चि : तिनीहरू - द्विवचन) अनुसार क्रिया खात्चि (खात् - चि : जान्छन्) प्रयोग भएको छ । यहाँ कर्तामा 'चि' लागेभैं क्रियामा पनि प्रत्यय लागेको छ । यसैगरी उदाहरण (२) को वाक्यमा कर्ता खानाचि (खाना - चि : तिमीहरू) पुरुष द्विवचन-अनुसार क्रिया तुखात्चि (तु - खात् - चि : जान्छौँ) प्रयोग भएको छ । यहाँ क्रियामा 'चि' प्रत्ययको अतिरिक्त 'तु' उपसर्ग पनि लागेको छ ।

तालिका नं. ८
क्रियामा पुरुष रूपावलीको तालिका

पुरुष	एकवचन			द्विवचन		बहुवचन	
	सर्वनाम	क्रिया		सर्वनाम	क्रिया	सर्वनाम	क्रिया
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग				
प्र.पु	उङ्का म	चाडा चा-डा क्रिया-प्रत्यय खान्छु		आन्चि / उङ्काचि आन्-चि हामी आन्चा आन्- चा सर्वनाम-प्रत्यय हामी	चाचिङ्चि चा-चिङ्-चि क्रिया-प्रत्यय खान्छौं चाचिङ्चा चा-चिङ्-चा क्रिया-प्रत्यय खान्छौं	आन्किन् आन्-किन् सर्वनाम-प्रत्यय हामी आन्का / आन्किनका आन्-का क्रिया-प्रत्यय हामी	चान् / चाइन् चान् क्रिया-प्रत्यय खान्छौं चान्का / चाइन्का चा-न्का क्रिया-प्रत्यय खान्छौं
द्वि.पु	खाना तँ / तिमी खानानिन् खाना-निन् सर्वनाम / प्रत्यय तपाइँ / तपाइँहरू हजुर / हजुरहरू	तुचा तु-चा उपसर्ग-क्रिया खान्छस् / खान्छौ उचायन उ-चा-इन उपसर्ग- क्रिया-प्रत्यय खानुहुन्छ / खाइबक्सिन्छ	तुचा तु-चा उपसर्ग-क्रिया खान्छेस् / खान्छ्यौ	खानाचि खाना-चि सर्वनाम-प्रत्यय तिमीहरू खानानिन्	तुचाचि तु-चा-चि उपसर्ग- क्रिया-प्रत्यय खान्छौं उचाइन	खानातिन खाना-निन् सर्वनाम-प्रत्यय तिमीहरू खानानिन्	तुचान् तु-चा-न् उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय खान्छौ उचाइन्

तृ.पु.	मो/मोको ऊ/उनी/त्यो	चा खान्छ	चा खान्छिन्	मोचि/मोकोचि मो-चि/मोको-चि सर्वनाम-प्रत्यय उनीहरू/तिनीहरू	चाचि चा-चि क्रिया-प्रत्यय खान्छिन्	मोचि/मोकोचि मो-चि/मोको-चि सर्वनाम-प्रत्यय उनीहरू/तिनीहरू	मुचा मु-चा उपसर्ग-क्रिया खान्छिन्
तृ.पु.	ओ/ओको या/यिनी	चा खान्छ	चा खान्छिन्	ओचि/ओकोचि ओ-चि/ओको-चि सर्वनाम-प्रत्यय यिनीहरू	चाचि चा-चि क्रिया-प्रत्यय खान्छिन्	ओचि/ओकोचि ओ-चि/ओको-चि सर्वनाम-प्रत्यय यिनीहरू	मुचा मु-चा उपसर्ग-प्रत्यय खान्छिन्
मानवेतर	मो/मोको ऊ/त्यो ओ/ओकोचि यो/यिनी			मोचि/मोकोचि उनीहरू/तिनीहरू ओचि/ओकोचि यिनीहरू		मोचि/ओकोचि उनीहरू/तिनीहरू ओचि/ओकोचि यिनीहरू	
खो ऊ	चा खान्छ			खोचि खो-चि सर्वनाम-प्रत्यय उनीहरू	चाचि चा-चि क्रिया-प्रत्यय खान्छिन्	खोचि खो-चि सर्वनाम-प्रत्यय उनीहरू	मुचा मु-चा उपसर्ग - क्रिया खान्छिन्

बान्तावा (राई) भाषामा प्रयोग हुने अर्को एउटा सर्वनाम खो/खोको (ऊ/उनी/त्यो) जसले वक्ता सामु नभएको नदेखिनेगरी टाढा कतै कुनै पनि व्यक्ति वा वस्तु छ भन्ने प्रसङ्गमा सर्वनामको रूपमा आउन सक्छ। यसको बहुवचनमा खोचि/खोकोचि (उनीहरू/तिनीहरू) हुन्छ।

माथिको तालिकामा देखाइएअनुसार नेपाली भाषामा प्रथम पुरुषको एकवचन 'म खान्छु' र बहुवचनमा 'हामी खान्छौं', द्वितीय पुरुषको एकवचन आदररहितमा 'तँ खान्छस्' सामान्य आदरमा 'तिमी खान्छौ' र यिनीहरूको स्त्रीलिङ्गी रूप 'तँ खान्छेस्' र अनि 'तिमी खान्छ्यौ' बहुवचनमा 'तिमीहरू खान्छौ' भएको छ जुन लिङ्ग, वचन र पुरुषअनुसार रूपायित भएको देखिन्छ। त्यस्तै तृतीय पुरुषको एकवचन पुलिङ्गमा 'ऊ खान्छ' स्त्रीलिङ्गमा 'उनी खान्छन्' बहुवचनमा उनीहरू खान्छन् भएको छ। यसरी नेपाली भाषामा लिङ्ग, वचन र पुरुषअनुसार क्रिया रूपायन हुने गर्दछ।

बान्तावा (राई) भाषामा पनि वचन, पुरुष र आदरअनुसार क्रियाको रूपायन हुने गरेको पाइन्छ तर लिङ्गअनुरूप क्रियाको रूपायन भएको पाइँदैन। माथि तालिकामा देखाइएअनुसार प्रथम पुरुषको एक वचनमा उड्का (म) चाडा (चा -डा: खान्छु), समावेशी द्विवचनमा आन्चि (आन्-चि: हामी) चाचिङ्चि (चा-चिङ्-चि: खान्छौं) असमावेशी द्विवचनमा आन्चा (आन्-चा: हामी) चाचिङ्चा (चा-चिङ-चा), समावेशी बहुवचनमा आन्किन (अन्-किन्: हामी) चान् (चा-न्: खान्छौं), असमावेशी बहुवचनमा आन्किनका (आन्-किन्-का:हामी) चान्का (चा-न्का: खान्छौं) प्रयुक्त छ।

प्रथम पुरुष एकवचनमा नेपाली र बान्तावा भाषाको क्रिया रूपायन समानता देखिन्छ। द्विवचन र बहुवचनमा भने भिन्नता पाइन्छ। बान्तावामा द्विवचन पनि हुने गर्दछ नेपाली भाषामा त्यो छैन। फेरि नेपाली भाषामा समावेशी र असमावेशीको भेद पाइन्छ तर बान्तावामा द्विवचन र बहुवचन समावेशी र असमावेशी भेद पाउन सकिन्छ।

द्वितीय पुरुषअन्तर्गत नेपाली भाषामा आदरका विभिन्न तहअनुसार पुरुषवाचक सर्वनामको प्रयोग हुने गर्दछ। जस्तै: बान्तावा भाषामा आदरको जम्मा दुई तह सामान्य र आदर भाव पाइन्छ। एकवचन सामान्यमा खाना (तँ/तिमी) तुचा (तु चा:खान्छस्/खान्छेस्/खान्छौं/खान्छ्यौ) भएको छ द्विवचनमा खानाचि (खाना-चि: तिमीहरू) तुचाचि (तु-चा-चि:खान्छौं), द्वितीय पुरुष बहुवचनमा खानानिन् (खाना-निन्: तिमीहरू) तुचान्/तुचाइन् (तु-चान्/इन्: खान्छौं) भएको छ।

तृतीय पुरुषको एकवचन दुरवर्तीमा मो/मोको (ऊ/उनी/त्यो) चा (खान्छ/खान्छन्), द्विवचनमा मोचि/मोकोचि (मो-चि/माको-चि: उनीहरू/तिनीहरू) चाचि (चा-चि: खान्छन्), बहुवचनमा मोचि/मोकोचि (मो-चि/मोको-चि: उनीहरू) मुचा (मु-चा: खान्छस्) भएको छ एकवचन निकटवर्तीमा ओ/ओको (यो) चा (खान्छ) द्विवचनमा ओचि/ओकोचि (ओ-चि/ओको-चि: यिनीहरू) चाची (चा-चि:खान्छन्) र बहुवचनमा ओचि/आकोचि (ओ-चि/ओको-चि:यिनीहरू) मुचा (मु-चा:खान्छन्) भएको छ। बान्तावा तृतीय पुरुषको द्विवचन र बहुवचनको सार्वनामिक पद समान देखिए तापनि क्रिया रूपायनमा भिन्न छन्।

४.५ सारांश

यस अध्ययनमा नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाको व्याकरणात्मक कोटिअन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरसम्बन्धी व्यतिरेक अध्ययन गरिएको छ। व्याकरणात्मक दृष्टिले नेपाली भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग, गरी लिङ्गका दुई भेद छन् तर बान्तावा भाषामा व्याकरणात्मक दृष्टिले लिङ्गभेद देखिँदैन। अर्थात्

लिङ्गानुरूप क्रियामा रूपायन भएको पाइँदैन । प्राकृतिक दृष्टिले भने नेपालीमा भैंं बान्तावामा पनि नामिक पद, विशेषण, मानवीय र मानवेतर लिङ्गभेद देखिन्छ । बान्तावा र नेपालीको यो समान पक्ष हो । पुलिङ्गबाट स्त्रीलिङ्ग व्युत्पादन हुने प्रक्रियाअनुरूप नेपालीमा 'ई, इनी, नी' जस्ता प्रत्ययद्वारा स्त्रीलिङ्ग बन्ने गर्दछ भने बान्तावा भाषामा सीमित 'मा' प्रत्यय प्रयोग गरी स्त्रीलिङ्गको व्युत्पादन हुने गरेको देखिन्छ ।

वचनको सन्दर्भमा नेपाली भाषामा ओकारान्त, उकारान्त 'आ' तथा 'हरू' रूप जोडेर शब्दगत रूपमा बहुवचन बनाइन्छ भने बान्तावा पनि नामिक र केही सार्वनामिक अनि अन्यपदहरूमा 'चि' प्रत्यय जोडेर एकवचनबाट बहुवचन बन्ने गर्दछ । वाक्यस्तरमा वचन भेद नेपाली र बान्तावामा फरक छ । नेपालीमा एक वचन र बहुवचन मात्र छन् भने बान्तावामा एकवचन र बहुवचनका साथै द्विवचन पनि पाइन्छ । तीनै किसिमका वचनअनुरूप क्रिया रूपायन भएको पाइन्छ ।

पुरुषको सन्दर्भमा पनि केही समानता र केही भिन्न पक्षहरू छन् । पुरुषका प्रकारान्तर्गत दुवै भाषामा प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष गरी तीन प्रकारका पुरुष पाइन्छन् । यो समान पक्ष हो । बान्तावा भाषामा प्रथम पुरुषको द्विवचन र बहुवचनमा समावेशी र असमावेशी रूप पनि पाइन्छ र तृतीय पुरुषको पुरुषवाचक सार्वनामिक पद नेपालीमा जस्तो ऊ, उनी, उनीहरू, जनाउने पद छैन दर्शक - वाचक सर्वनामको दुरवर्ती जनाउने 'त्यो' सर्वनाम नै बान्तावा भाषामा मो/मोको (ऊ/उनी/त्यो) प्रयोग हुन्छ । यो नेपाली बान्तावा भाषामा पुरुषको सन्दर्भमा पाइने व्यतिरेक पक्ष हो ।

आदरका सन्दर्भमा नेपालीमा आदररहित, सामान्य आदर, विशेष आदर, उच्च आदर, उच्चतम आदर गरी आदरका विभिन्न तह छन् भने बान्तावा भाषामा सामान्य र आदर गरी आदरका दुई तह मात्र पाइन्छ । नेपालीसँग दाँज्ने हो भने बान्तावाको सामान्यले नेपालीको आदररहित र सामान्य आदरसम्म समकक्षी भनिन्छ । बान्तावाको 'आदर' ले नेपालीको आदर लगायत विशेष आदरभन्दा माथि सम्पूर्ण आदरवाची पदहरूसँग समकक्षी मानिएको पाइन्छ ।

अध्याय पाँच

बान्तावा (राई) भाषा र नेपाली भाषाका काल, पक्ष, भाव, वाच्य र कारकसम्बन्धी व्याकरणात्मक कोटिको 'व्यतिरेक'

५.१ परिचय

यस अध्यायमा बान्तावा (राई) र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिअन्तर्गत काल, पक्ष, भाव, वाच्य र कारकसम्बन्धी शीर्षक उपशीर्षकमा केन्द्रित रहेर विभिन्न उदाहरणसहित व्याख्या विश्लेषण गरी उक्त कोटिहरूबीच भिन्नता र बान्तावा (राई) भाषाको विशेषतालाई देखाउने प्रयास गरिएको छ।

५.२ काल

“काल क्रियापदको समय सङ्केतक कोटि हो”^{५१} “सामान्यतः काल भनेको कार्य व्यापारको समयलाई निर्धारण गर्ने व्याकरणात्मक कोटि हो। क्रिया व्यापारको समयलाई अभिव्यक्त गर्ने प्रयासका लागि क्रियापदमा हुने व्याकरणात्मक रचना विशेष नै काल हो।”^{५२} “भाषाको रूपात्मक व्यवस्थाका आधारमा नेपालीमा दुई काल मात्र फेला पर्दछन् - भूतकाल र अभूतकाल।”^{५३}

५.२.१ भूतकाल

बितेको समयको सङ्केत गर्ने अर्थात् क्रियाको त्यो रूपलाई जनाउँदछ जसले वर्णित कार्य व्यापार वा अवस्थाको समय समाप्त भएको बुझाउँदछ। यस कालमा क्रियाको कार्य व्यापार समाप्त भइसकेको हुन्छ। बान्तावा भाषामा पनि यस किसिमको क्रियाको अवस्था वा कार्य व्यापार पाइन्छ जसले भूतकाललाई सङ्केत गर्दछ। जस्तै:-

१.	उड्का	कोक	चाङ्	
	।	।	चा - ङ्	
			क्रिया-प्रत्यय	
	‘मैले	भात	खाएँ ।’	
२.	राम	आखोमाङ्	खिम्	खारा ।
				खात्/खार-आ
				क्रिया -प्रत्यय
	राम	हिजो	घर	गयो ।
३.	रमेश	कोक	चा ।	
	रमेशले	भात	खायो ।	

^{५१} हेमाङ्गराज अधिकारी - समसामयिक नेपाली व्याकरण - पूर्ववत्, पृ. ११५

^{५२} टंकप्रसाद न्यौपाने - भाषा विज्ञानको रूपरेखा - पूर्ववत्, पृ., २८३

^{५३} हेमाङ्गराज अधिकारी - समसामयिक नेपाली व्याकरण - पूर्ववत्, पृ. ११६

४.	आन्का	सुड	खोइन्का ।
	आन्-का		खोक्-इन्का ।
	सर्वनाम-प्रत्यय		क्रिया-प्रत्यय ।
	हामीले	दाउरा	काट्यौं ।
५.	ओचि	मुपारा ।	
	ओ-चि	मु-पात् / पार - आ	
	सर्वनाम - प्रत्यय	उपसर्ग - क्रिया - प्रत्यय	
	यिनीहरू	कराए ।	
६.	मोकोआ	उड्का	उबुत्ताड ।
	मोको-आ		उ-बुत्-आड
	सर्वनाम-प्रत्यय		उपसर्ग-क्रिया - प्रत्यय
	उसले	मलाई	बोलायो ।
७.	खानानिन्आ	आन्का	खातुबुत्तिन् ।
	खाना-निन्-आ	आन्-का	खा-तु-बुत्-इन् ।
	सर्वनाम-प्रत्यय	सर्वनाम-प्रत्यय	उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय
	तिमीहरूले	हामीलाई	बोलायौं ।

उपर्युक्त वाक्यहरूमा नेपाली भाषामा बितेको समयको सङ्केत गर्ने क्रियाहरू 'खाएँ' 'गयो' 'खायो', 'काट्यौं', 'कराए', 'बोलायो', 'बोलायौं' का धातुमा एँ, यो, यो, यौ, ए, यो, यौ' जस्ता प्रत्यय (रूप) ले भूतकालिक समयको सङ्केत गरेका छन् । बान्तावा भाषामा पनि बितेको समयको सङ्केत गर्ने वा भूतकालिक समयमा वर्णित कार्यव्यापार अवस्थाको समय समाप्त भइसकेको बुझाउने गरेको पाइन्छ । बान्तावा भाषामा प्रयुक्त क्रियाहरू चाड (चा-ङ्:खाएँ) मा 'ङ' प्रत्यय, खारा -खार्-आ:गयो) मा 'आ' प्रत्यय, चा -खायो) उपसर्ग वा प्रत्यय विहित, खोइन्का -खोक्-इन्का: काट्यौं) मा 'इन्का' प्रत्यय, मुपारा -मु-पार-आ) मा 'मु' उपसर्ग र 'आ' प्रत्यय उबुत्ताड (उ-बुत्-आड) मा 'उ' उपसर्ग र 'आड' प्रत्यय, खातुबुत्तिन् (खा-तु-बुत् तिन्) मा 'खा-तु' उपसर्ग र 'तिन्' प्रत्यय लागेर विभिन्न कार्य व्यापार बितेको समयमा सम्पन्न भई समाप्त भएको बुझाउँछ । बान्तावा भाषामा प्रयुक्त क्रियामा धातुको पछाडि प्रत्यय जोडिनका साथै द्वितीय वा तृतीय पुरुषको बहुवचन कर्ताको रूपमा आएमा धातुको अगाडि उपसर्ग समेत लाग्ने गर्दछ ।

तालिका नं. ९
भूतकालिक क्रिया रूपावली

	एक वचन		द्विवचन	बहुवचन
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		
१. प्र.पु.	छाप्टाइ छाप्ट्-आइ क्रिया-प्रत्यय लेखें		छाप्टाचि छाप्ट्-आचि क्रिया-प्रत्यय लेख्यौं छाप्टाचा छाप्ट्-आचा क्रिया-प्रत्यय लेख्यौं	छाप्टिन् छाप्ट्-इन क्रिया-प्रत्यय लेख्यौं छाप्टिन्का छाप्ट्-इनका क्रिया-प्रत्यय लेख्यौं
२. द्वि.पु.	तुछाप्टा तु-छाप्ट्-आ उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय लेखिस्/लेख्यौ उछाप्टिन उ-छाप्ट्-इन् उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय लेख्नुभयो/लेखिबक्स्यो	लेखिस्/लेख्यौ	तुछाप्टाचि तु-छाप्ट्-आचि उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय लेख्यौ	तुछाप्टिन तु-छाप्ट्-इन उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय लेख्यौ
३. तृ.पु.	छाप्टा छाप्ट्-आ क्रिया-प्रत्यय लेख्यो	लेखिन	छाप्टाचि छाप्ट्-आचि क्रिया-प्रत्यय लेखे	मुछाप्टा मु-छाप्ट्-आ उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय लेखे

उपर्युक्त तालिकामा छाप/छाप्ट् (लेख) धातु राखेर बान्तावा र नेपाली भाषाको भूतकालिक क्रिया रूपावली देखाइएको छ । नेपाली भाषामा एँ, यौं, इस, यौ, नुभयो, इन्, ए प्रत्ययहरू, लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरसमेत भेदकको रूपमा प्रयुक्त हुन आउने भूतकालिक क्रियाका प्रत्यय हुन् । यिनै प्रत्ययद्वारा भूतकालको बोध गराउने क्रिया बनेर कार्यव्यापार सम्पन्न भएको जनाइएको हुन्छ । बान्तावा भाषामा भने लिङ्ग भेद क्रिया नहुने भएकोले पुरुष र वचनअनुसार अनि सीमित मात्रामा आदरअनुरूप प्रथम पुरुष एक वचनमा 'ड', समावेशी द्विवचनमा 'चि', द्विवचन असमावेशीमा 'चा', बहुवचन समावेशीमा 'न्'/यन्, असमावेशीमा इन्का/न्का, द्वितीय पुरुष सामान्य (आदर रहित/सामान्य) आदरको एकवचनमा तु

उपसर्ग, द्विवचनमा तु उपसर्ग र 'चि' प्रत्यय, बहुवचनमा तु उपसर्ग र 'न्/इन्' प्रत्यय लागेर भूतकालिक क्रियाको सङ्केत गरेको पाइन्छ, भने द्वितीय पुरुषको आदर (विशेष आदर र यसभन्दा माथि) को एकवचन, द्विवचन र बहुवचन सबैका लागि, क्रियामा 'उ' उपसर्ग र 'इन्' प्रत्यय लागेर भूतकालिक क्रियाको सङ्केत गरेको देखिन्छ ।

नेपाली भाषामा भूतकालिक क्रियासँग प्रत्ययहरू मात्र जोडिने गर्दछन् भने बान्तावा भाषामा प्रत्ययको अतिरिक्त द्वितीय र तृतीय पुरुषको क्रियामा उपसर्ग पनि लागेको पाइन्छ । यो नेपाली र बान्तावा भाषामा पाइने व्यतिरेक पक्ष हो ।

५.२.२ अभूत (वर्तमान) काल

वर्तमान कालले हालको समयलाई बोध गराउँछ । यस कालमा क्रियाको व्यापार र अवस्था सुरु भइसकेको वा चलिरहेको हुन्छ तर पूरा चाहिँ भएको हुँदैन । बान्तावा भाषामा पनि यस किसिमको क्रियाको अवस्था वा क्रियाका कार्य व्यापार पाइन्छ । जस्तै:

१.	उड्का	कोक	चाडा
			चा-डा
			क्रिया-प्रत्यय
	म	भात	खान्छु
२.	उड्का	तायाखिम्	खात्डा
			खात्-डा
			क्रिया-प्रत्यय
	म	विद्यालय	जान्छु ।
३.	खाना	खिम	तुखात् ।
			तु-खात् ।
			उपसर्ग-क्रिया
	तँ/तिमी	घर	जान्छौ/जान्छस् । जान्छौ/जान्छेस् ।
४.	आको	ओचि	मुतान्
	ओको-चि	आ-चि	मु-तान
	सर्वनाम-प्रत्यय		उपसर्ग-क्रिया
	यिनीहरू		उफ्रन्छन् ।
५.	हरि	छाप ।	
	हरि	लेख्छ ।	
६.	मोको/मो	बान् ।	
	ऊ/ऊनी/त्यो	आउँछ/आउँछिन्	

७.	आन्का	बोइन्का
	आन्-का	बोक-इन्का
	सर्वनाम-प्रत्यय	क्रिया प्रत्यय
	हामी	जान्छौं ।

उपर्युक्त वाक्यहरू मध्ये नेपाली भाषामा क्रियाका धातुमा छु, छौं, छस्, छेस्, छौ, छ्यौ, छ, छिन्, छिन् जस्ता रूपहरू (प्रत्यय) समावेश भई वर्तमानकालिक समयको सङ्केत गरेका छन् । यी रूप (प्रत्यय) लागेर बनेका क्रियाले लिङ्ग वचन पुरुष र आदर समेतको सङ्केत गरेका छन् । बान्तावा भाषाका वाक्यहरूमा प्रयुक्त क्रियाहरू चाडा (चा-डा: खान्छु) र खात्डा (खात्-डा: जान्छु) मा डा प्रत्यय, तुखात (तु-खात्: जान्छस्/जान्छेस्/जान्छौ/जान्छ्यौ) मा तु उपसर्ग, मुतान (मु-तान: उफ्रन्छन्) मा मु उपसर्ग, छाप् (लेख्छ) र बान् (आउँछ/आउँछिन्) मा उपसर्ग र प्रत्यय विहीन, र बोइन्का (बोक-इन्का: जोत्छौं) मा 'इन्का' प्रत्यय लागेर वचन, पुरुष र आदरसमेतको सङ्केत गर्दै वर्तमानकालिक कार्य व्यापार, वा अवस्थाको बोध गराएका देखिन्छ ।

नेपाली भाषामा वर्तमानकाल जनाउन कुनै न कुनै प्रत्यय क्रियाको धातुमा जोडिएर आएको हुन्छ तर बान्तावा भाषामा कुनै-क्रियामा उपसर्ग वा प्रत्यय नलागेरै पनि वर्तमानकालिक अवस्थाको सङ्केत गरेको पाइन्छ । यसलाई यी दुई भाषा बीचको व्यतिरेक पक्ष मान्न सकिन्छ ।

वर्तमानकालिक क्रिया रूपावली

	एक वचन		द्विवचन	बहुवचन
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		
१. प्र.पु.	चाडा चा-डा क्रिया-प्रत्यय खान्छु		चाचिइचि चा-चिइचि क्रिया-प्रत्यय खान्छौं चाचिइचा चा-चिइचा क्रिया-प्रत्यय खान्छौं	चाइन् चा-इन् क्रिया-प्रत्यय खान्छौं चाइन्का चा-इन्का क्रिया-प्रत्यय खान्छौं
२. द्वि.पु.	तुचा तु-चा उपसर्ग-क्रिया खान्छस्/खान्छौं उचाइन् उ-चा-इन् उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय खान्छिन्/ खान्छिन्	खान्छेस्/खान्छ्यौं	तुचाचि तु-चा-चि उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय खान्छौं उचाइन्	तुचाइन् तु-चा-इन् उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय खान्छौं उचाइन्
३. तृ.पु.	चा खान्छ	खान्छिन्	चाचि चा-चि क्रिया-प्रत्यय खान्छिन्	मुचा मु-चा उपसर्ग-क्रिया खान्छिन्

माथिको तालिकामा देखाइएअनुसार नेपाली र बान्तावा भाषाका क्रिया वर्तमानकालिक अवस्थाको सङ्केत गर्दै रूपायन भएको छ। जसअनुसार नेपाली भाषाको क्रियामा छु, छौं, छस्, छेस, छौ, छ्यौ, हुन्छ, छ, छिन्, छन् प्रत्ययहरू लागेका छन्। यी मध्ये प्रथम पुरुषको एक वचन जनाउन 'छु', बहुवचन मा 'छौं' द्वितीय पुरुष आदररहित एकवचन पुलिङ्ग जनाउन छस्, स्त्रीलिङ्ग मा छेस्, यिनीहरूको बहुवचनमा छौ, त्यस्तै द्वितीय पुरुष सामान्य आदर एक वचन पुलिङ्गमा छौ र स्त्रीलिङ्गमा छ्यौ र यिनीहरूको बहुवचनमा 'छौं' प्रत्यय लागेका छन्। द्वितीय पुरुष विशेष आदर जनाउन धातुमा 'नुहुन्छ' एकवचन र बहुवचनमा प्रयोग हुन्छ सो भन्दा उच्च तहका आदरहरूमा 'इबक्सिन्छ' रूप जोडिएर आदर गर्दछ।

प्रथम पुरुषको एक वचन जनाउन 'डा' प्रत्यय लागेर वर्तमानकालको बोध गराएको देखिन्छ। प्रथम पुरुष, द्विवचन समावेशीमा 'चिङ्चि' र समावेशी बहुवचनमा 'इन्' प्रयोग हुने देखिन्छ त्यस्तै प्रथम पुरुष असमावेशी द्विवचनमा 'चिङ्चा' र बहुवचनमा 'इन्का' प्रत्यय लागेको देखिन्छ। द्वितीय पुरुषका वर्तमानकालिक प्रत्ययहरू चि, इन, र उपसर्गहरू तु, उ आदिको प्रयोग भएको पाइन्छ। जसमध्ये द्वितीय पुरुषको एक वचन सामान्य (अनादर र सामान्य आदर) मा 'तु' उपसर्गविना प्रत्यय (सामान्य पक्ष), द्विवचनमा 'तु' उपसर्ग र 'चि' प्रत्यय बहुवचनमा तु उपसर्ग र 'इन्' प्रत्यय लागेको पाइन्छ। आदरवाची (विशेष र सोभन्दा माथि) द्वितीय पुरुषमा 'उ' उपसर्ग र 'इन' प्रत्यय तीनै वचनमा लागेको देखिन्छ। तृतीय पुरुषको एक वचनमा प्रत्यय र उपसर्ग केही पनि लागेको देखिँदैन, द्विवचनमा 'चि' प्रत्यय र बहुवचनमा 'मु' उपसर्ग लागेर वर्तमानकालको बोध गराएको पाइन्छ।

५.२.३ अभूत (भविष्यत्) काल

वर्तमान कालकै रूपले वर्तमान र भविष्यत् पनि जनाउन सक्छ। नेपालीमा भविष्यत् परिवेश जनाउन क्रिया पदले छुट्टै रूपायनिक विशेषता लिँदैनन्। भविष्यत् कालका लागि 'ने' प्रत्यान्त कृदन्तीय क्रियाका साथ 'छ' का रूपहरूको योगद्वारा बनेका प्रयोगहरू पनि आउँछन् तर भविष्यत्का लागि विभेदक हुँदैनन्, पुरक वा वैकल्पिक भने हुन सक्छन्। यस्तो अवस्थामा वर्तमान प्रयोगबाट भविष्यत्काललाई अलग्याउन गरिएको सचेत प्रयास जस्तो देखा पर्छ।^{५४}

बान्तावा (राई) भाषामा अभूत काल जनाउने केही वाक्यहरू

१.	उड्का	कोक	चाडाडा चा-डाडा क्रिया-प्रत्यय
	म	भात	खानेछु/खाँदैछु।
२.	उड्का	खिम	खात्डाडा खात्-डाडा क्रिया-प्रत्यय

^{५४} हेमाङ्गराज अधिकारी- समसामयिक नेपाली व्याकरण- पृ. ८५-८६

	म	घर	जानेछु/जाँदैछु ।
३.	खाना	तुबानयाडडा	
		तु-बान-याडडा	
		उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय	
	तँ/तिमी	आउनेछौ/आउँदैछौं/आउनेछस् ।	
४.	सीता तयाखिम	खात्याडडा	
		खात्-याडडा	
		क्रिया-प्रत्यय	
	सीता विद्यालय	जानेछिन्/जाँदैछिन् ।	
५.	मोकोचि	मुलायाडडा ।	
	मोको-चि	मु-ला-याडडा	
	सर्वनाम-प्रत्यय	उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय	
	उनीहरू	फर्कदैछन्/फर्कनेछन् ।	

उपर्युक्त वाक्यहरूमा अभूत (भविष्यत्) काल जनाउन बान्तावा भाषाको क्रियामा डाडा र याडडा प्रत्यय लागेका देखिन्छ । जसअनुसार प्रथम पुरुषको एकवचन चाडाडा (चा-डाडा: खानेछु/खाँदैछु) खात्डाडा (खात्-डाडा: जानेछु/जाँदैछु) द्वितीय पुरुषको एकवचन तुखात्याडडा (तु खात्-याडडा: जानेछस्/जानेछेस्, जानेछौ/जानेछ्यौ) मा उपसर्ग तु र प्रत्यय याडडा प्रत्यय लागेको छ । त्यस्तै तृतीय पुरुषको एकवचन खात्याडडा (खात्-याडडा: जानेछु/जानेछिन्) मा 'याडडा' प्रयोग भएको छ । बहुवचन मुखात्याडडा (मु-खात्-याडडा: जानेछन्) मा 'म' उपसर्ग र 'याडडा' प्रत्यय लागेर अभूत (भविष्यत्) काल सङ्केत गरेको पाइन्छ ।

अभूत (भविष्यत्) काल जनाउने क्रममा बान्तावा र नेपाली भाषामा समानता पाइन्छ । भविष्यत् जनाउन वर्तमानको अपूर्व पक्षले नै भविष्यत् पनि जनाउन सक्ने अवस्था दुबै भाषामा देख्न सकिन्छ ।

५.३ पक्ष

पक्षले खास कालको परिवेशभिन्न क्रियाका कार्यको प्रकृति तथा वितरणलाई जनाउँछ, त्यसैले यसबाट क्रियाका विभिन्न अवस्था वा चरणहरू व्यक्त हुन्छन् ।^{५५} नेपालीमा पक्ष जनाउन क्रियापदमा अलग्गै रूपहरू हुँदैनन् । कृदन्तीय क्रियासँग कालिक क्रियापदको योग वा पक्ष जनाइन्छ । परम्परागत व्याकरणमा-पक्ष सन्दर्भमा वर्तमानका तीन पक्ष सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण, भूतकालका सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त, भविष्यत्का सामान्य र सम्भावना मानिएको छ ।^{५६} नेपालीमा मुख्यतः चार किसिमका

^{५५} हेमाङ्गराज अधिकारी - समसामयिक नेपाली व्याकरण-पूर्ववत्-, पृ. ११९

^{५६} सोमनाथ सिग्दाल-पूर्ववत् ८६ र ७८

पक्ष व्यक्त हुन्छन्: अपूर्ण, पूर्ण, अभ्यस्त र अज्ञात।^{५७} बान्तावा (राई) भाषामा पूर्ण, अपूर्ण, अभ्यस्त र शीघ्रता गरी चार किसिमका पक्ष हुन्छन्।^{५८}

५.३.१ अपूर्ण पक्ष

यसले कार्यको अपूर्णता वा निरन्तरता जनाउने गर्दछ। अपूर्ण पक्ष एकभन्दा बढी कालिक परिवेशमा आउन सक्छ। बान्तावा भाषामा पनि यस किसिमको अवस्था देखिन्छ। जस्तै:

१. अपूर्ण वर्तमान:

(क)	उड्का	खिम	खात्डाडा खात्-डाडा क्रिया-प्रत्यय जाँदैछु।
(ख)	म राम	घर सालाम	छाप्याडडा। छाप-याडडा क्रिया-प्रत्यय लेख्दैछु।
(ग)	राम काली	कविता	खाप्याडडा। खाप-याडडा क्रिया-प्रत्यय रूँदैछिन्।

२. अपूर्ण भूत:

(क)	उड्का	खिम	खाराडा। खात् / खार्-आडा क्रिया-प्रत्यय जाँदै थिए।
(ख)	म राम	घर सालाम	छाप्याडा छाप-आडा क्रिया-प्रत्यय लेख्दै थियो।
(ग)	राम काली	कविता खावाडा खाप-आडा क्रिया-प्रत्यय	रूँदै थिए।

^{५७} हेमाङ्गराज अधिकारी, पूर्ववत् पृ. ११९

^{५८} डिक बान्तावा, पूर्ववत् पृ. ३६

माथिका वाक्यहरू नेपाली भाषामा कृदन्तीय तै/दै (तो/दो) प्रत्ययका सहायताले वर्तमान र भूतकालका क्रियाका अपूर्णता, निरन्तरता व्यक्त भएको छ र कृदन्तीय क्रियाका साथमा वर्तमानकालिक सहायक क्रियाको योग हुने गर्दछ भने बान्तावा भाषाका वाक्यहरूमा पनि वर्तमान कालमा 'डाडा', 'याड्डा' र भूतकालमा 'आडा' प्रत्ययका सहायताले क्रियाका कार्यको अपूर्णता निरन्तरता व्यक्त भएको छ ।

५.३.२ पूर्ण पक्ष

कार्यको सिद्धि वा पूर्णता जनाउने पूर्ण पक्ष पनि एकभन्दा बढी कालिक परिवेशमा आउँछ । जुन बान्तावा भाषामा पनि पाइन्छ ।

१.	उड्का	किवा	खाउड्सुड खा-उड्सुड । क्रिया-प्रत्यय
	मैले	बाघ	देखेको छु ।
२.	आन्ची	किवा	खाइसाचि । खा-इसाचि । क्रिया-प्रत्यय
	समावेशी: हामीले	बाघ	देखेका छौं ।
३.	असमावेशी:	आन्चा	खाइसाचा । खा-इसाचा । क्रिया-प्रत्यय
	हामीले	देखेका छौं ।
४.	समावेशी-आन्किन	खाइन्सिन । खाइन्सिन क्रिया-प्रत्यय
	हामीले	देखेका छौं ।
५.	असमावेशी:		
	आन्किनका	किवा	खाइन्सिनका । खा-इन्सिनका क्रिया-प्रत्यय
	हामीले	बाघ	देखेका छौं ।
६.	द्वि. पु:		
	खाना	तुखाउड्सु । तु-खा-उड्सु । उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय	

	तैले/तिमीले	देखेका छौं/छस्
७.	खानानि	तुखाउड्सुम तु-खा-ड्सुम । उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय
	तिमीहरूले	देखेका छौं ।
८.	मोको/मोकोआ	खाउड्सु । (खा-ड्सु) उसले/उनले/त्यसले देखेको छ/देखेकी छिन् ।
९.	मोचिआ/मोकोचिआ	उखाउड्सा/मुखाउड्सा । उ-खा-ड्सा/मु-खा-उड्सा उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय/ उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय
	तिनीहरूले/उनीहरूले	देखेका छन् ।

कुदन्तीय 'एको' प्रत्ययका सहायताले वर्तमान र भूतकालमा पूर्णता व्यक्त भएको छ । पूर्णताले सिद्धावस्थालाई सङ्केत गर्ने हुँदा यस वर्तमान कालमा सिद्ध वर्तमान र भूतकालमा सिद्ध भूतको सन्दर्भलाई जनाएको हुन्छ । बान्तावा भाषाको वाक्यहरूमा पनि उड्सुड्, आड्साचि, आड्साचा, इन्सिन्, इन्सिन्का प्रत्ययहरू र तु, उ, मु आदि उपसर्गसमेत कुनैमा लागेर भूतकाल र अभूतकाल सिद्ध कार्यावस्थालाई सङ्केत गरेको देखिन्छ ।

बान्तावा भाषाको पूर्ण वर्तमान क्रिया प्रथम पुरुष एकवचन खाउड्सुड (खा-उड्सुडः देखेको छु/देखेकी छु) मा 'उड्सुड' प्रत्यय लागेको छ । प्रथम पुरुष द्विवचन समावेशी क्रिया खाड्साचि (खा-आड्साचिः देखेका छौं) मा आड्साचि प्रत्यय र समावेशी द्विवचनमा खाड्साचा (खाः आड्साचाः देखेका छौं) मा 'आड्साचा' प्रत्यय लागेका छन् । प्रथम पुरुष बहुवचन समावेशीमा खाइन्सिन् (खा-इन्सिन्ः देखेका छौं) मा इन्सिन् प्रत्यय र समावेशी बहुवचनमा खाइन्सिन्का (रा-इन्सिन्काः देखेका छौं) प्रत्यय लागेर प्रथम पुरुष पूर्ण वर्तमानको बोध गराएका छन् । द्वितीय पुरुष एकवचन पूर्ण वर्तमान जनाउने क्रिया तुखाउड्सु (तु-खा-उड्सुः देखेको छस्/देखेकी छौं/देखेकी छस्/देखेकी छौं) क्रियामा तु उपसर्ग र उड्सु प्रत्यय लागेको छन् । द्वितीय पुरुष बहुवचन क्रिया तुखाउड्सुम (तु-खा-उड्सुमः देखेका छौं) मा 'तु' उपसर्ग र उड्सुम प्रत्यय लागेका छन् । तृतीय पुरुषको एकवचन क्रिया खाउड्सु (खा-उड्सुः देखेको छ/देखेकी छिन्) मा 'उड्सु' प्रत्यय र बहुवचन क्रिया (खा-आड्साः देखेका छन्) मा 'उ' उपसर्ग र आड्सा प्रत्यय लागेर वर्तमान कालिक पूर्ण पक्षको सङ्केत गरेको देखिन्छ ।

बान्तावा भाषाको भूतकालिक पूर्ण पक्ष जनाउने क्रिया खाउड्ओयाडा (खा-उड्ओयाडा देखेको थिएँ/देखेकी थिएँ) मा उड्ओयाडा प्रत्यय, तुखाउओयाडा (तु-खा-उओयाडाः देखेको थिइस्/देखेकी थियौँ/देखेकी थिइस्/देखेकी थियौँ) मा तु-उपसर्ग र 'उओयाडा' प्रत्यय लागेको र उखाउओचाडा (उ-खा-उओयाडाः देखेको थियो/देखेकी थिई) मा उ-उपसर्ग र उओयाडा प्रत्यय लागेर भूतकालिक पूर्ण पक्षको सङ्केत गरेको पाइन्छ ।

५.३.३ अज्ञात भूत

पहिले थाहा नभई पछि मात्र थाह भएको अवस्था जनाउनेलाई अज्ञात पक्ष भनिन्छ । बान्तावा (राई) भाषामा अज्ञात पक्ष जनाउने अलग्गै व्यवस्था देखिँदैन । वर्तमानको पूर्व पक्षले नै अज्ञात अवस्थाको सङ्केत गरे जस्तो देखिन्छ । जस्ता

१.	श्यामआ	बद्धे	खिप्ताडसा ।
	श्याम-आ		खिप्ट्-आडसा
	नाम-प्रत्यय		क्रिया-प्रत्यय
	श्यामले	धेरै	पढेछ/पढेको छ ।
२.	उड्का	मानसिन्मा	इम्साड्चाड्
			इम-साड्चाड्
			क्रिया-प्रत्यय
	म	भुसुक्कै	निदाएछु

अज्ञात भूत जनाउने पक्ष बान्तावामा नेपालीकरण भएर क्रियाको अन्तमा रहेछ जोडिने गरेको पाइन्छ ।

५.३.४ अभ्यस्त

यस पक्षले बितेको समयमा नियमितता वा काम गर्न बानी परेको (काम निरन्तरता दिने गरेको अर्थ जनाउने क्रियाको रूपलाई अभ्यस्त भूत भनिन्छ । यसलाई अभ्यास बोधक भूत पनि भनिन्छ । साथै यसले बितेको समयमा कुनै कार्य निरन्तर रूपमा गर्ने गरेको तर पछि खण्डित भएको (समय बित्दै भाव बोध गराउँदछ । त्यसैले यसलाई अपूर्ण र पूर्ण भुत बीचको पक्षको रूपमा लिने गरिन्छ । यस किसिमको क्रिया बान्तावा भाषामा पनि भेटिन्छ । जस्तै:

१.	निच्छा	चुप्पाड्दा	छाम	लुसायाक्ता ।
				लु/लुस-आयाक्ता
				क्रिया-प्रत्यय
	बहिनी/भाइ	सानोमा	गीत	गाउँथ्यौ/गाउँथिन् ।
२.	मोचि/मोकोचि		मुठोमायाक्ता ।	
			मु-ठोम-आयाक्ता ।	
			उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय	
	उनीहरू		नाँच्थे ।	
३.	आन्किन	छुक	दाम्सिनयाकतिन ।	
			दाम्स्-इनयाकतिन ।	
			क्रिया-प्रत्यय	
	हामी	थपडी	बजाउँथ्यौ ।	

४.	उड्का	तायाखिम	खाराक्ताड/खाराडयाक्ताड । खार-आक्ताड/खार-आडयाक्ताड क्रिया-उपसर्ग/क्रिया-प्रत्यय
	म	विद्यालय	जान्थें ।
५.	खानानिन्		तुखिपतिनयाक्तिन । तु-खिप्-तिनयाक्तिन । उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय
	तिमीहरू		पद्ध्यौ ।
६.	खाना	सा	तुचायक्ता तु-चा-याक्ता
	तँ/तिमी	मासु	खान्थिस्/खान्थ्यौ ।

नेपाली भाषाका क्रियामा थें, थौं, थ्यो, थिन, थे, आदि जस्ता भूतकालिक रूप (प्रत्यय) द्वारा गर्थे, गथ्यौं, गथ्यौं, गर्थे, गर्थिन, क्रियापद बनेर अभ्यस्त भूतको बोध गराइएको पाइन्छ । बान्तावा (राई) भाषाको क्रियापदको अन्त्यमा आक्ता, याक्ता, इन्याक्ति, इनयाक्तिनका प्रत्ययका साथै तु. उ. मु. आदि उपसर्गसमेत केहीमा लागेर अभ्यस्त भूतको सङ्केत गरेको पाइन्छ ।

माथि दिइएको बान्तावा भाषाका अभ्यस्त भूत पक्ष जनाउने क्रियाहरू लुसायक्ता (लुस-आयाक्ता गाउँथ्यो) मा आयाक्ता प्रत्यय लागेको छ । त्यस्तै मुठोमायाक्ता (मु-ठोम-आयाक्ता: नाच्थे) मा 'मु' उपसर्ग र आयाक्ता प्रत्यय लागेको छ । ढाम्सिनयाक्तिनका (ढाम्स-इनयाक्तिनका: बजाउँथ्यौं ताली) मा 'इनयाक्तिनका प्रत्यय (असमावेशी), खाराडयाक्ताड (खार-आडयाक्ता: जान्थे) मा आयाक्ताड प्रत्यय, तु खिपतिनयाक्तिन (तु-खिप-तिनयाक्तिन:पद्ध्यौं), मा 'तु' उपसर्ग र 'तिनयाक्तिन' प्रत्यय लागेके छ भने तुचायाक्ता तु-चा-याक्ता: खान्थ्यो/खान्थिस्) मा तु-उपसर्ग र 'याक्ता' प्रत्ययको प्रयोग भएर अभ्यस्त भूत काल पक्षको सङ्केत गरेको पाइन्छ ।

अभ्यस्त भूतकालिक पक्षको सन्दर्भमा नेपाली र बान्तावा भाषा दुवैमा समानता पाउन सकिन्छ । नेपालीमा जस्तै बान्तावामा पनि केही प्रत्यय क्रियापक्षमा लागेर अभ्यस्त भूतकाल पक्ष जनाउँछ व्यतिरेक पक्ष बान्तावामा प्रत्ययको अतिरिक्त उपसर्ग पनि केही क्रियामा लागेको पाइन्छ ।

५.४ भाव

भावको अभिप्राय अर्थ वा वृत्ति हो । भाव क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हो र यसको सम्बन्ध पूरै वाक्यसँग रहन्छ ।^{५९} वक्ता वा लेखकको मनोभाव वा मनोवृत्ति क्रियाद्वारा जनाउने गर्दछ ।^{६०} क्रियाबाट काल र पक्ष भन्दा भिन्न रूपमा बुझिने व्याकरणात्मक कोटिको रूपमा भावलाई लिन सकिन्छ । क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्ति जनाउने कोटिलाई भाव वा वृत्ति भनिन्छ ।^{६१}

^{५९} चुडामणि बन्धु भाषा विशणा पूर्ववत् -पृ ६८

^{६०} मोहनराज शर्मा रब्द रचना र वर्ण विन्यास २०५३ पृ. १६२

^{६१} हेमाङ्गराज अधिकारी पूर्ववत् समसामायिक नेपाली व्याकरण

क्रियाको रूपद्वारा सामान्यार्थ, निश्चयार्थ, आज्ञार्थ, सम्भावना, सङ्केत, सन्देश आदि भाव बुझाउने गर्दछ । भाव वर्गीकरणसम्बन्धमा विद्वान्हरू एक मत भएको देखिन्दैन । कसै-कसैले भावलाई सामान्यार्थ, आज्ञार्थ, इच्छार्थ, प्रश्नार्थ र अनिश्चयार्थ गरी पाँच किसिमले वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । नेपाली क्रियाका मुख्य अर्थ वा भाव तीन किसिमका छन् ।^{६२} नेपाली भाषाका यिनै तीन किसिमका भाव वा अर्थका आधारमा बान्तावा भाषाका भावलाई पनि विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

५.४.१ सामान्यार्थ

सामान्यार्थमा क्रियाले सामान्य अर्थ वा भावको बोध गराउँछ । यसलाई निश्चयार्थ पनि भनिन्छ । जसको क्रियाले निश्चितताको पनि प्रकट गर्दछ । सामान्यार्थ भावको अभिव्यक्ति करण, अकरण र प्रश्नसुचक क्रिया भएको वाक्यमा पनि हुन्छ । प्रश्न सुचकका रूपमा प्रयुक्त हुँदा निश्चित उत्तर दिन सकिने हुन्छ । बान्तावा भाषामा पनि यस किसिमको बोध गराउने क्रिया रहेको पाइन्छ । जस्तै:-

१.	उड्का	खिम	खात्डा खात्-डा क्रिया-प्रत्यय
	म	घर	जान्छु ।
२.	खाना	कोक	तुचा । तु-चा उपसर्ग-क्रिया
	तँ/तिमी	भात	खान्छस/खान्छौ/खान्छ्यौ
३.	उड्का	हेड्मावा	दुड्नुड । दुड्-नुड् क्रिया-प्रत्यय
	म	रक्सी	खान्न/पिउँदिन ।
४.	मोको		तानिन् ता-तिन् । क्रिया-प्रत्यय
	ऊ/उनी/त्यो		आउँदैन/आउँदिनन् ।
५.	आम्	नुड	दि
	तिम्रो	नाम	खा ? के हो ?
६.	खाना	दे	उलिसा ? उ-लिस-आ उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय

^{६२} मोहनराज शर्मा पूर्ववत् १६२

	तिमीलाई	के	भयो ?
७.	उड्का	कोक	चाड् । चा-आड क्रिया-प्रत्यय
	मैले	भात	खाएँ ।
८.	आपा	खिम	खारा । खार्-आ क्रिया-प्रत्यय
	बुबा	घर	जानुभयो ।

माथिका वाक्यहरूमा प्रयुक्त बान्तावा र नेपालीका विभिन्न क्रियापदहरूले सामान्यार्थ जनाएका देखिन्छ । जसमा क्रियाहरू खात्डा (खात्-डा: जान्छु) मा 'डा' प्रत्यय युक्त, तुचा (तु-चा: खान्छस्/खान्छ/खान्छौ/खान्छ्यौ) मा 'तु' उपसर्ग, दुइनुड (दुइ-नुड: पिउँदिन) मा 'नुड' प्रत्यय तानिन् (ता-निन्: आउँदिन/आउँदिनन्) मा 'निन्' प्रत्यय, उलिसा (उ-लिस्-आ: भइस/भयौ) मा 'उ' उपसर्ग र 'आ' प्रत्यय, चाड् (चा-ड्: खाउँ) मा 'ड' प्रत्यय, खारा (खार-आ: जानु भयो) मा 'आ' प्रत्यय, खात्डाडा (खात्-डाडा: जाँदैछु) मा डाडा प्रत्यय तायाड्डा (ता-याड्डा:) 'याड्डा' प्रत्ययसमेत लागेर निश्चित भाव (अर्थ) प्रदान गरेका छन् । खात्डा (जान्छु), तुचा (खान्छस्/खान्छौ, खान्छेस्/खान्छ्यौ), चाड (खाएँ) खारा (जानुभयो), तायाड्डा (पढ्दैछु/आउँदैछु/आउनेछ) क्रियाहरूले सकारात्मक निश्चित अर्थ प्रदान गरेका छन् । त्यसैले यी क्रिया करणका रूपमा प्रयुक्त हुन आएको देखिन्छ ।

क्रियाहरू दुइनुड (पिउँदिन), तानिन् (आउँदिनन्/आउँदिनन्) क्रियाहरूले नकारात्मक निश्चित अर्थ प्रदान गरेका छन् । तसर्थ यी क्रिया अकरण क्रियाका रूपमा प्रयुक्त हुन आएको देखिन्छ ।

नेपाली भाषामा अकरण क्रिया बन्न वा बनाउन प्रायः क्रियाको अग्रस्थान, मध्यस्थान र अन्त्य स्थानमा 'न' प्रयुक्त हुने गर्दछ सकारात्मक अर्थ दिने रूप 'न' देखिन आउँछ भने बान्तावा भाषामा अकरण बनाउन कुनै क्रियामा 'निन्' प्रत्यय जोडिन्छ भने कुनै क्रियामा 'मान्' उपसर्ग जोडिने गरेको देखिन्छ । जस्तै: खात् (जान्छु) क्रियाको अन्त्यमा 'निन्' जोडेर खात्निन् (जाँदिन) अकरण बन्दछ । त्यस्तै खारा (गयो/गइन्) क्रियाको अगाडि 'मान्' उपसर्ग लागेर मान्खात (मान्-खात्: गएन/गइनन्) अकरण क्रिया बन्दछ । नेपाली करणबाट अकरण बनाउने प्रक्रिया आदि, मध्य र अन्त्यमा 'न' थप्ने गरिन्छ भने यसको अतिरिक्त पुरै शब्दको रूप परिवर्तन गरेर पनि अकरण बन्ने गरेको पाइन्छ । जस्तै: 'छ' बाट 'छैन' त्यस्तै बान्तावा (राई) भाषामा पनि युड्याड्/याआड (छ/छँदैछ, बस्छ/बस्दैछ) बाट मात्न/मात्नुड (छैन/आदि क्रिया बन्दछ । त्यस्तै गरी नेपालीमा सार्वनामिक प्रश्न सुचकका रूपमा आउने के, को, कसले, कसको, कहिले, कहाँ, कुन, कसरी आदि जस्ता प्रश्न सुचक शब्दहरू प्रयुक्त भए जस्तै बान्तावा (राई) भाषामा पनि आफ्नै किसिमका प्रश्नसुचकका रूपमा खादा/खैदा/खाउँदा (कहाँ) साड् (को), साड्ओ (कसको) खाक्को (कुन) देत्नि (कसरी) देम्खा (कहिले), दि/दे (के) आदि प्रश्नार्थक सार्वनामिक शब्दहरू

प्रयुक्त भएर क्रियापदलाई पनि प्रश्नार्थक बनाई भाव प्रकट गरेको पाइन्छ । जस्तै: माथिका वाक्यहरू आम नुङ् दि खा ? (तेरो/तिम्रा नाम के हो ?) खाना दे उलिसा/तलाई/तिमीलाई के भयो ?) आदि प्रश्नार्थक भाव प्रकट गरेको देखिन्छ ।

त्यस्तै गरी खात्डा (जान्छु), तुचा (खान्छस्/खान्छौ/खान्छेस/खान्छस), दुइनुड (पिउँदिन), तानिन् (आउँदैनन्/आउँदिनन् /आउँदिन इच्छार्थक) खारा (जानु भयो) खात्डाडा (जाँदैछु) तायाइडा (आउँदैछु/पर्दैछु/पर्नेछु) आदि क्रियाले नेपालीमा जस्तो अभूत र भूत सबै खाले कालको बोध निश्चितताका साथै गरेको देखिन्छ । यसरी बान्तावामा नेपालीमा जस्तो सामान्यार्थ प्रकट गर्ने भाव (अर्थ) देखिन आउँछ ।

५.४.२ विध्यर्थ

क्रियाबाट आज्ञा र इच्छार्थको मनोभाव बोध हुने भाव विध्यर्थ हो । यसलाई दुई प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

क) इच्छार्थ

ख) आज्ञार्थ

क्रियाबाट आज्ञा र इच्छाको मनोभाव बोध गराउने भाव बान्तावा (राई) भाषामा पनि पाइन्छ । यिनलाई पनि नेपाली भाषाअनुसार वर्गीकरण गरी चर्चा गरिएको छ ।

क) इच्छार्थ

यसले इच्छा अनुरोध प्रार्थना, आशिर्वाद, विन्ती आदि भाव वा अर्थ बुझाउँदछ । नेपालीमा सबै पुरुषमा इच्छार्थकको प्रयोग हुन्छ भने बान्तावा भाषामा पनि सबै सार्वनामिक पुरुषमा इच्छार्थक क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ । तापनि सार्वनामिक पुरुषको वचन र केही आदरमा मात्र क्रियाको रूपायन भएको पाइन्छ । बान्तावा भाषामा लिङ्गानुरूपको सङ्गति क्रियामा पाइँदैन । जस्तै:

१. मोको तायाखिम खात्ने ।

खात् - ने

क्रिया - प्रत्यय

उ/उनी/त्यो विद्यालय जाओस्/जाउन् ।

२. खानानिन् खारानिन् ।

खार् - आनिन्

क्रिया - प्रत्यय

तपाईं जानुहोस् ।

३. खानाआ नुलो काचिपेन मुवे ।

मु - ए

क्रिया - प्रत्यय

तिमीले राम्रो काम गरे ।

४. खाना युडे । (यड्-आ)
तँ/तिमी बसे/बसेस् ।
५. उड्का वध्धे खिपडाने ।
खिप् - डाने
क्रिया - प्रत्यय
म धेरै पढूँ ।
६. राम ओडा बान्ने ।
बान् - ने
क्रिया - प्रत्यय
'राम, यहाँ आओस् ।'
७. आनकिन् तोडिन्ने ।
तोड् -इन्ने ।
क्रिया - प्रत्यय
हामी मिलौं । (समावेशी)

माथिका वाक्यहरू बान्तावामा उदाहरण १ को क्रिया खात्ने (खात्-ने: जाओस्/जाउन्) मा 'ने' प्रत्यय लागेर इच्छार्थ भाव जनाएको देखिन्छ । त्यस्तै उदाहरणहरू (२) को क्रिया खारानिन् (खार्-आनिन्: जानुहोस्) मा निन प्रत्यय लागेर अनुरोध भाव व्यक्त गरेको छ । अघिल्लो क्रिया तृतीय पुरुष एक वचनमा र पछिल्लो वाक्यको क्रिया द्वितीय पुरुषको आदरवाचीसँग प्रयोग भएको छ । त्यस्तै द्वितीय पुरुष एक वचन (३) को क्रिया मुवे (मुव-ए: गरे) मा 'ए' प्रत्यय र (४) को क्रिया युडे (युड-ए: बसे/बसेस्) मा 'ए' प्रत्यय, प्रथम पुरुष एक वचनमा प्रयुक्त उदाहरण (५) को क्रिया खिपडाने (खिप्-डाने: पढूँ) मा 'डाने' प्रत्यय लागेको छ । त्यस्तै तृतीय पुरुषको नामक पद एकवचनसँग प्रयुक्त क्रिया बान्ने (बान्-ने: आओस्) मा 'ने' प्रत्यय र प्रथम पुरुषको बहुवचन समावेशी उदाहरण (७) को क्रिया तोडिन्ने (तोड-इन्ने) मा इन्ने प्रत्यय लागेर इच्छार्थक भाव प्रकट गरेको पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा इच्छार्थक भाव प्रकट गर्न पुरुष, वचन र आदरअनुरूपका 'ऊँ' औं, ए, एस, उन्, ओस आदि प्रत्ययहरू धातुमा लागेर बनेका क्रियापदले इच्छा, अनुरोध, आशिवाद, विन्ती, प्रार्थना जस्ता इच्छार्थक भाव प्रकट गर्ने गरेको पाइन्छ भने बान्तावा (राई) भाषामा पुरुष वचन र आदर अनुरूप डाने, इन्ने, नूने, ने, निन, आदि प्रत्ययद्वारा क्रियाले इच्छा अनुरोध, प्रार्थना जस्ता इच्छार्थक भाव प्रकट गरेको पाइन्छ । जहाँ पुरुष, वचन र आदरका भेदसहितका अवस्थामा क्रिया प्रयोग हुने गर्दछ तर लिङ्ग भेदक पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गअनुरूप भिन्नभिन्नै क्रियाको रूप भने पाइँदैन । यो बान्तावा भाषाको विशेषता एवं व्यतिरेक पक्ष हो ।

ख) आज्ञार्थ

यसले आज्ञा, आदेश, अहोटेको भाव वा अर्थ बोध गराउने गर्दछ । यस्तो भाव वा अर्थ प्रकट हुने वाक्यमा कर्ता रहन पनि सक्छ नरहन पनि सक्छ । यो वक्ता र श्रोताको प्रत्यक्ष सम्पर्क हुन सक्ने द्वितीय

पुरुषको सन्दर्भमा प्रयोग हुने गर्दछ । यस्ता क्रियाको भाव वा अर्थ गराउने क्रिया बान्तावा भाषामा पनि पाइन्छ ।

१. खाना खिप्ता
खिप्त्-आ
क्रिया - प्रत्यय
तँ/तिमी पढ/पढ्
२. खाना युडा ।
युड्-आ
क्रिया - प्रत्यय
तँ/तिमी बस/बस्
३. हरि, ओडा बाना ।
बान्-आ
क्रिया - प्रत्यय
हरि, यहाँ आउ ।
४. मोडा खारा ।
खार्-आ
क्रिया - प्रत्यय
त्यहाँ जाउ/जा ।
५. खानानिन चवानिन् ।
चेप्-आनिन्
क्रिया - प्रत्यय
तपाइँ भन्नुहोस् ।
६. खानानिन् कोक चानिन् ।
चा-निन्
क्रिया - प्रत्यय
तपाइँ भात खानुहोस्

माथि उल्लेख गरिएका वाक्यहरूमध्ये उदाहरण (१) को आदररहित द्वितीय पुरुष एक वचन अनुरूप क्रिया 'खिप्ता (खिप्त्-आ: पढ/पढ) मा 'आ' प्रत्यय लागेर आज्ञार्थ भाव व्यक्त भएको छ, त्यस्तै युडा (युड्-आ: बस/बस्) क्रियामा 'आ' प्रत्यय लागेको छ । उदाहरण ३ को वाक्यमा तृतीय पुरुषको नामिक पदको प्रयोग भए तापनि सम्बोधनको रूपमा मात्र आएको छ । उदाहरण (४) क्रिया कर्ता रहित प्रयोग भएको छ । खारा (खार्-आ: जा/जाउ) क्रियामा 'आ' प्रत्यय लागेको छ । उदाहरण (५) को वाक्यमा प्रयुक्त क्रिया चवानिन (चेप्-आनिन्: भन्नुहोस्) मा लागेको 'आनिन्' प्रत्ययले आदरवाची द्वितीय

पुरुषसँग पनि प्रयुक्त हुन सक्छ । त्यस्तै छैटौँ वाक्य आदरवाची क्रिया चानिन् (चा-निनः खानुहोस्) मा निन प्रत्यय लागेर आदरवाची आज्ञार्थ वा अनुरोध जनाएको देखिन्छ ।

आज्ञार्थ जनाउने सन्दर्भमा नेपाली र बान्तावा भाषामा धेरै हदसम्म समानता पाइन्छ । बान्तावा भाषामा त लिङ्गानुसार क्रियाको रूपायन कतै भएको पाइँदैन । नेपाली भाषामा पनि आज्ञार्थ पक्षमा लिङ्गभेदक क्रिया पाइन्छ । यस आज्ञार्थ पक्षमा दुवै भाषामा लिङ्ग व्यवस्था छैन पुलिङ्ग होस् वा स्त्रीलिङ्ग क्रियामा लिङ्ग व्यवस्था छैन ।

५.४.३ अनिश्चयार्थ

क्रियाको कार्यव्यापारले निश्चित नभइसकेको सम्भावना, अडकल, सन्देह (अन्यौल) अनुमान वा कल्पना आदिको भाव वा अर्थ बोध गराउने अनिश्चयार्थ हो । यो भाव दुई प्रकारका हुन्छन् । सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ । सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ बोध गराउने भाव बान्तावा भाषामा पनि रहेको देखिन्छ ।

क) सम्भावानार्थ

सम्भावनार्थले क्रियाको कार्य व्यापार सम्भावना: अडकल आदिको बोध गराउँदछ । जस्तै:

१. मोकोचि मतानिन् हे ।

म-ता-निन्हे

उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय

उनीहरू आउँदैनन् होला ।

२. रमेश खिम खात्हे ।

खात्-हे

क्रिया - प्रत्यय

रमेश घर जाला ।

३. आइ वा ताहे ।

ता- हे

क्रिया - प्रत्यय

आज पानी पर्ला ।

४. मोकोआ खाना नुवुत्हे ।

नु- बुत्- हे

उपसर्ग- क्रिया - प्रत्यय

उसले तिमीलाई/तँलाई बोलाउला ।

सम्भावना जनाउन नेपालीमा क्रियासँग 'ला' प्रत्यय जोडिने गर्दछ । वाक्यमा आएका कर्ताको लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, अनुरूप, 'ला, ली, लिन्, लान्, वा होला, होली, होलिन्, होलान्' आदि जोडिने

गर्दछ भने बान्तावा भाषामा सम्भावनार्थ जनाउन क्रियाको अन्त्यमा 'हे' प्रत्यय जोडिने गरेको पाइन्छ । माथि दिइएका वाक्यहरू मध्ये उदाहरण (१) को क्रिया मतानिन्हे (म-ता-निन-हे: आउँदैनन् होला/नआउलान्) मा 'म' उपसर्ग र निन्हे प्रत्यय लागेको छ । उदाहरण (२) को क्रिया खात्हे (खात्-हे: जाला) मा 'हे' प्रत्यय लागेर सम्भावना जनाएको देखिन्छ । उदाहरण (३) को क्रिया ताहे (ता-हे: आउला/पर्ला) मा 'हे' प्रत्यय र उदाहरण (४) को वाक्य मा प्रयुक्त क्रिया नबुत्हे (नु-बुत-हे: बोलाउँला) मा नु-उपसर्ग र 'हे' प्रत्यय लागेर सम्भावनार्थ भावको सङ्केत गरेको पाइन्छ ।

ख) सङ्केतार्थ

क्रियाको कार्य व्यापारको सङ्केत भाव व्यक्त भएमा सङ्केतार्थ हुन्छ । अर्थात् यसले कार्यकरण सम्बन्धको बोध गराउँदछ । क्रियाको सङ्केतात्मक करण-कार्यको स्थिति रहेमा सङ्केत भावको बोध हुन्छ ।^{६३}

सङ्केतार्थमा एक भन्दा बढी समापिका वा असमापिका क्रिया एउटै वाक्यमा आउन सक्दछ । बान्तावा भाषामा पनि सङ्केतार्थ बोध हुनसक्छ । यसका केही उदाहरण दिइएका छन् ।

१. खानाआ बुत्ताडलो उड्का बान्डा
 बुत्-आड्लो बान्-डा
 क्रिया - प्रत्यय क्रिया - प्रत्यय
 तैले/तिमीले बोलायौ भने/बोलाइस् भने म आउँछु ।

२. फेक्वा युड्लो नुपु ।
 युड्-लो नु-पु
 क्रिया - प्रत्यय उपसर्ग-क्रिया
 पैसा भए दिने थियो

३. आपा बान्लो नुदे ।
 बान्-लो नु-दे
 क्रिया - प्रत्यय क्रिया - प्रत्यय

बा आउनु भए राम्रो हुन्थ्यो ।

४. मोकोचि/मोचि मुखिप्लो मुले ।
 मु-खिप्-लो मु-लो
 उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय उपसर्ग-क्रिया
 उनीहरू पढे जान्दछन् ।

माथि दिइएका वाक्यहरूमा प्रयुक्त क्रियाहरू उदाहरण (१) को क्रिया बुत्ताडलो (बुत्-आड्लो: बोलायौ भने/बोलाइस् भने) मा 'आड्लो' प्रत्यय लागेर करण (कारक/सङ्केत) को भूमिका निर्वाह गरेको

^{६३} हेमाङ्गराज अधिकारी- समसामयिक नेपाली व्याकरण पूर्ववत् पृ. १२७

छ र असमापक क्रिया हो । यस क्रियासँग सम्बन्धित सङ्केत क्रिया बान्डा (बान्-डा: आउँछु) मा 'डा' प्रत्यय लागेको छ र यो साङ्केतिक कार्य हो जुन समापक भएर वाक्यमा प्रयुक्त भएको छ ।

दोश्रो वाक्यको क्रियाहरू मध्ये युङ्लो (युङ्-लो: भए/भएता) 'लो' प्रत्यय युक्त सङ्केतक र यससँग सम्बन्धित क्रिया नुपु (नु-पु: दिन्छ) मा 'नु' उपसर्गयुक्त सङ्केत्य क्रियाको रूपमा आएका देखिन्छन् । उदाहरण ३ को वाक्यमा बान्लो (बान्-लो: आउनु भए) 'लो' प्रत्यय युक्त सङ्केत क्रिया र नुदे (नु-दे: राम्रो हुन्थ्यो) 'दे' प्रत्यय युक्त सङ्केत्य क्रिया बनेर सङ्केतार्थक भाव प्रकट भएको देखिन्छ । उदाहरण (४) वाक्यमा प्रयुक्त क्रियाहरू मुखिपलो (मु-खिप्-लो: पढे/पढेमा) मा 'मु' उपसर्ग र 'लो' प्रत्यय लागेर सङ्केतक क्रियाको रूपमा आएको छ र यस क्रियासँग सम्बन्धित क्रिया मुले (मु-ले: जान्दछन्) मा 'मु' उपसर्ग प्रयोग भई सङ्केत्य समापक क्रियाको रूपमा आएको देखिन्छ ।

सङ्केतार्थ जनाउन नेपालीमा असमापक क्रिया प्रयोग भएको हुन्छ र कतै 'भने' संयोजकले सङ्केतक र सङ्केत्य क्रियालाई जोड्ने गरिन्छ, त्यस्तै बान्तावा भाषामा पनि असमापक क्रियामा 'लो' प्रत्यय लागेर सङ्केतार्थ भाव प्रकट गरेको पाइन्छ, यस सान्दर्भमा नेपाली र बान्तावा भाषामा समान देखिन्छ ।

५.५ वाच्य

वाच्यमा कर्ता, कर्म वा भाव (क्रिया) मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ । यो मुख्यतः क्रियासँग सम्बन्धित भएर व्यक्त हुन्छ । वाक्य तत्वको आधारमा नेपालीमा वाच्यहरू तीन किसिमका मानिन्छन्: कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य । बान्तावा (राई) भाषामा पनि वाच्य व्यवस्थामा पाउन सकिन्छ । जुन कर्तृवाच्य र कर्मवाच्य गरी दुई प्रकारका वाच्य पाउन सकिने देखिन्छ ।

५.५.१ कर्तृवाच्य

वाक्यमा कर्ता प्रधान वाच्य भई प्रयोग हुने व्याकरणात्मक युक्तिलाई कर्तृवाच्य भनिन्छ । कर्तृवाच्यको प्रयोग सकर्मक र अकर्मक दुवै क्रियामा हुन्छ । जस्तै:

१. उङ्का खिम खात्डा
खात्-डा
क्रिया - प्रत्यय
म घर जान्छु ।
२. सीता सालाम छापता ।
छापत्-आ
क्रिया - प्रत्यय
सीताले कविता लेखिन् ।
३. राम बाना ।
बान्-आ
क्रिया - प्रत्यय

- राम आयो ।
४. खान कोक तुचा ।
तु-चा
उपसर्ग-क्रिया
तिमीले भात खायौ ।
५. मोकोचि मुल्होत् ।
मु-लहोत् ।
उपसर्ग-क्रिया
उनी दौडन्छन् ।
६. आनकिन खारिन् ।
खार्-इन
क्रिया-प्रत्यय
हामी गयौं ।
७. आन्चि पित् खाडचिडचि
खाड-चिड्चि
क्रिया - प्रत्यय
हामी गाई हेछौं ।

माथिका वाक्यहरूमा नेपालीमा कर्ता, कर्म र क्रियापदका बीच मेल (अन्वय) भई कर्ताअनुसार क्रियापदका लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर अनुरूपको सङ्गति रहने गरेको देखिन्छ भने बान्तावा (राई) भाषाका वाक्यहरूमा कर्ता र क्रियापदका बीच कर्ता प्रधान भई प्रयुक्त भएतापनि कर्ताको लिङ्ग अनुरूप क्रियामा सङ्गति पाइदैन । जस्तै उदाहरण (१) को कर्ता प्रथम पुरुष, एक वचन उड्का (म) अनुरूप क्रिया खात्डा (खात्-डा: जान्छु) 'डा' प्रत्यय युक्त, उदाहरण (२) को तृतीय पुरुष, एकवचन कर्ता सीता अनुरूप क्रिया छाप्टा (छाप्टा:लेखिन्) 'ता' प्रत्यययुक्त उदाहरण (३) को तृतीय पुरुष एक वचन 'राम' अनुरूप क्रिया बाना (बान्-आ: आयो) आ प्रत्यययुक्त, त्यस्तै उदाहरण (४) को द्वितीय पुरुष, एकवचन कर्ता 'खाना' (तिमी) अनुरूप क्रिया तुचा (तु-चा: खायौ) 'तु' उपसर्गयुक्त क्रियाको प्रयोग भएको देखिन्छ । उदाहरण (५) को तृतीय पुरुष बहुवचन कर्ता 'मोकोचि' (उनीहरू) अनुरूप क्रिया मलहोत् (मु-ल्होत: दौडन्छन्) 'मु' उपसर्गयुक्त त्यस्तै उदाहरण (५) मा प्रथम पुरुष, बहुवचन कर्ता आनकिन् (हामी-समावेशी) अनुरूप क्रिया खारिन् (खार्-इन: गयौं) 'इन' प्रत्यययुक्त र उदाहरण (७) को प्रथम पुरुष द्विवचन समावेशी कर्ताअनुरूप खाच्चिडचि (खाच्-चिड्चि: जान्छौं) 'चिड्चि' प्रत्यययुक्त क्रियाको प्रयोग भएर कर्ता प्रधान कर्तृवाच्यको सङ्केत गरेको पाइन्छ ।

नेपालीमा कर्तृवाच्यअन्तर्गत कर्ताअनुरूपको लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरसँग क्रियापदको अन्वय भएको हुन्छ, भने बान्तावा भाषामा पनि वचन, पुरुष र आदरअनुरूप कर्ता र क्रियापदको अन्वय भएको हुन्छ । बान्तावामा लिङ्गभेद नहुने भएकोले लिङ्ग सङ्गति देखिँदैन । बरू प्रथम पुरुषको द्विवचन र बहुवचनको समावेशी र असमावेशी अनि बान्तावा भाषामा द्विवचनको व्यवस्था भएकाले सोहीअनुरूप कर्ता र क्रियापदको अन्वय भएको पाइन्छ । यसरी कर्तृवाच्यका सन्दर्भमा नेपाली भाषा र बान्तावा (राई) भाषामा केही समानता र केही भिन्नता पाइन्छ ।

५.५.२ कर्मवाच्य

यस वाच्यले वाक्यमा क्रियाको भाव कर्ममा रहेको बोध गराउँदछ र वाक्यमा कर्म प्रधान रहन्छ । कर्मले नै क्रियाको कार्य व्यापार र फल दुवैको असर लिने गर्दछ । यो वाच्य सकर्मक क्रियामा मात्र रहन्छ । वाच्यमा कर्ता समावेश भएको खण्डमा करणकारक (तृतीय विभक्तिको चिन्ह) बाट, द्वारा जोडिने गर्दछ । कर्तृवाच्यको कर्ता लोप हुन पनि सक्छ, नभए गौण भएर रहन्छ । धातुमा कर्मवाच्यक चिन्ह 'इ' प्रत्यय लागी क्रियापद नेपालीमा बन्दछ । कर्मको स्थानमा प्रयुक्त नामिक वा सार्वनामिक आदि पद को लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरअनुरूप क्रियासँग सङ्गति नेपाली भाषामा रहन्छ । बान्तावा भाषामा पनि कर्मवाच्य व्यवस्था रहेको देखिन्छ । जस्तै:

१.	खानानिदाङ्का	कोक	चामा लिसा ।
	खाना-निन्दाङ्का		चा-मालिसा
	सर्वनाम-प्रत्यय		क्रिया-प्रत्यय
	तिमीहरूद्वारा	भात	खाइयो ।
२.	खानादाङ्का	निछा	बुत्मालिसा ।
	खाना-दाङ्का		बुत-मालिसा
	सर्वनाम-प्रत्यय		क्रिया - प्रत्यय
	तँ/तिमीद्वारा	भाइ/बहिनीलाई	बोलाइयो ।
३.	उङ्कादाङ्का	चाअ्वा	ढुङ्मालियाड ।
	उङ्का-दाङ्का		दुङ्-मालियाड
	सर्वनाम-प्रत्यय		क्रिया - प्रत्यय
	मद्वारा	पानी	पिइन्छ ।
४.	आन्किनदाङ्का	बुक	ढोकमालियाड्डा
	आन्क-इत्दाङ्का		ढोक-मानियाड्डा
	सर्वनाम-प्रत्यय		क्रिया - प्रत्यय
	हामीद्वारा	बारी	खनिँदछ ।

५.	मोकोचिदाङ्कका/लाम	काया	लित्मालिसा ।
	मोको-चिदाङ्कका/लाम		लित्-मालिसा
	सर्वना-प्रत्यय		क्रिया-प्रत्यय
	उनीहरू/तिनीहरूबाट	धान	रोपियो ।

नेपालीमा वाच्य परिवर्तन गर्दा वा कर्तृवाच्यबाट कर्म वाच्यमा आएको वाक्यमा कर्तासँग जोडिने 'बाट/द्वारा' प्रत्ययसँग समतुल्य बान्तावा भाषामा 'लाम/दाङ्का' प्रत्यय कर्तामा जोडिने गर्दछ । त्यस्तै नेपालीको धातुमा कर्म वा भावका वाच्यका लागि जोडिने 'इ' प्रत्ययको सट्टा 'मा' प्रत्यय बान्तावामा जोडिने गर्दछ र त्यससँगै 'लि' को रूप चलेर कर्तृवाच्य भन्दा फरक कर्म भाव जनाउने गरेको पाइन्छ ।

माथि दिइएका वाक्यहरूमा उदाहरण (१) मा प्रयुक्त कर्तामा 'दाङ्का' प्रत्यय लागेर वाक्यमा गौण भूमिका निर्वाह गरेको छ । त्यहाँ प्रयोग भएको कर्म कोक (भात) अनुरूपको क्रिया चामालिसा (चामालिसा:खाइयो) मा प्रत्यय 'मालिसा' प्रयोग भएको छ । त्यस्तै उदाहरण २ को क्रिया बुत्मालिसा (बुत्मालिसा बोलाइयो) मा उपसर्ग 'मालिसा' ले भूतकालकावे सामान्य पक्ष कर्मवाच्य जनाएको पाइन्छ त्यसै गरी उदाहरण ३ मा प्रयुक्त क्रिया दुडमालियाड (दुडमालियाड: पिइन्छ) मा प्रयोग भएको उपसर्ग 'मालियाड' ले अभूत सामान्य पक्ष कर्मवाच्य जनाएको देखिन्छ । त्यस्तै उदाहरण ४ को क्रिया ढोक्मालियाडडा (ढोक्-मालियाडडा: खनिँदैछ) मालियाडडा उपसर्गयुक्त अभूत अपूर्ण पक्षले कर्मवाच्य जनाउने गर्दछ । उदाहरण ५ को कर्म 'काया' (धान) अनुरूप क्रिया लित्मालिसा (लित्-मालिसा: रोपियो) मा 'मालिसा' उपसर्ग युक्त भूतकालको सामान्य पक्ष कर्मवाच्य जनाएको पाइन्छ ।

कर्म सन्दर्भमा बान्तावा र नेपाली भाषामा केही समान पक्ष पाउन सकिन्छ । दुवैमा कर्ता गौण देखिने उपसर्ग नेपालीमा 'बाट' र 'द्वारा' कर्तासित थपिने गर्दछ र क्रियाको धातुमा 'इ' प्रत्यय जोडिने गर्दछ यसै गरी बान्तावामा पनि कर्तामा गौणसुचक दाङ्का (द्वारा) र 'लाम' (बाट) प्रयोग हुने र क्रियामा 'मालि' को रूप चलेर कर्तृ इतर वाच्य बनेको पाइन्छ ।

५.६ कारक

वाक्यको वाच्य संरचनामा विभिन्न पद वा पदावलीहरूले कर्ता, कर्म, पुरक, क्रियायोगिक र क्रियापद भई आफूअनुरूप कार्य सम्पन्न गर्ने गर्दछ । यस्ता कर्ता, कर्म आदि वाक्यात्मक कार्यको स्थानमा आएका पक्षहरूले सम्बन्ध वा भूमिकाहरू (निर्वाहक गर्ने) खेल्ने हुनाले यिनलाई कारक भनिन्छ ।^{६४}

वाक्यमा नामको क्रिया अथवा नामानुगात्मिक पदसँगको सम्बन्धलाई कारक भनिन्छ ।^{६५} कारकको सामान्य अर्थ हो गर्ने । व्याकरणमा यसको क्रियासँग अर्थ क्रियाको व्यापार सम्पादन गर्ने नामिक रूप हुन्छ । त्यसैले कारक क्रियासँग सम्बन्धित हुन्छ । यसलाई क्रियाका अधिनमा रहने मानिन्छ ।

^{६४} हेमाङ्गराज अधिकारी- समसामायिक नेपाली व्याकरण- पूर्ववत् पृ. १८५

^{६५} माधवप्रसाद पोखरेल- नेपाली भाषाको कारक मधुपर्क, पूर्णाङ्क २८९, २०५०, पृ. ३५

क्रियासँग अन्वित हुनु कारकको खास पहिचान हो । नेपालीमा कारक भनेको नामिक पदको त्यो रूप हो जसबाट त्यसको सम्बन्ध वाक्यमा अन्य पदहरूसँग र खास गरी क्रियासँग मानिन्छ।^{६६}

वाक्यको वाह्य संरचनामा विभिन्न कार्य सम्पादन गर्न आएका नामिक पद वा क्रियाको सम्बन्धलाई कारकको रूपमा लिन सकिन्छ । पदमा प्रत्यय जोडेर पदको रूपावलीमा परिवर्तन गरी वाक्यमा पदले लिएको स्थान आदिबाट भाषामा कारकको बोध गराइन्छ । कारक भनेको वाक्यको शासन व्यवस्था पनि हो । नामिक पदमा विभिन्न विभक्तिका प्रत्ययका माध्यमबाट वाक्यअन्तर्गतका पदहरूको पारस्परिक सम्बन्ध स्थापित गरी क्रियामा अन्वित हुनु नै कारक हो । विभक्ति प्रत्ययको समुचित वितरण व्यवस्था कारक हो । कारकलाई अर्थ र वाह्य रूपको आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । सबै भाषामा कारक व्यवस्था समान नहुनु पनि सक्दछ । प्रस्तुत सन्दर्भमा नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाका कारक व्यवस्थाका बारेमा व्यतिरेक चर्चा गरिनेछ । बान्तावा भाषामा कारक ७ प्रकारका पाइन्छन् ।

कारक र विभक्ति

तालिका नं. १०

बान्तावा (राई) भाषा र नेपाली भाषाका कारकका रूपहरू

बान्तावा (राई)	नेपाली	कारक	विभक्ति
रूप (प्रत्यय)	रूप (प्रत्यय)		
आ (ले), दाङ्का (बाट)	ले, बाट	कर्ता	प्रथमा
.....	लाई	कर्म	द्वितीय
आ (ले), दाङ्का (द्वारा)	ले, बाट, द्वारा	करण	तृतीय
युड्तो (निमित्त)	लाई, लागि, निमित्त	सम्प्रदान	चतुर्थी
दुङ्का/युङ्का/याङ्का दाङ्का (देखि) लाम् (बाट)	देखि, बाट	अपादान	पञ्चमी
ओ (को/का/की/रो/ रा/री/नो/ना/नी)	को/का/की/रो/ रा/री/नो/ना/नी	सम्बन्ध	षष्ठी
दा (मा) दु (माथि), यु (तल), या (समान)	मा, माथि	अधिकरण	सप्तमी
हे, ओ, ए (हे, ओ, ए) निन (सँग) ^{६७}	हे, ओ, ए	सम्बोधन	सम्बोधन

क) कर्ताकारक

नेपाली भाषामा 'ले' 'बाट' रूपहरू कर्ता कारक जनाउन प्रयोग भए भैं बान्तावा भाषा पनि 'आ' वा 'दाङ्का' (बाट) रूप प्रयोग भई कर्ता कारकको बोध गराएका पाइन्छ । नेपाली भाषामा कर्तृवाच्यको अकर्मक क्रियाका कर्तामा 'ले' रूप लाग्दैन । बान्तावामा पनि 'आ' (ले) प्रत्यय अकर्मक

^{६६} मोहनराज शर्मा: शब्दरचना र वर्ण विन्यास २०५३ पृ १४०

^{६७} डिक बान्तावा: बान्तावा भाषाको व्याकरण, पृ. ६५

क्रियाको कर्तृवाच्यमा लागेको देखिँदैन । नेपालीको रूपहरू 'ले' र 'द्वारा' को प्रयोग कर्ता कारकको अतिरिक्त करण कारकमा अनि 'बाट' रूपको प्रयोग पनि अपादान कारकका लागि पनि प्रयोग भएभैं बान्तावा भाषामा पनि आ (.ले) को प्रयोग करण कारकका लागि र दाङ्का (बाट) रूप अपादान कारकका लागि समेत प्रयोग हुने भएकोले कर्ता कारकमा नेपाली र बान्तावा बीच समानता छ ।

कर्ताकारक बोध गराउने केही वाक्यहरू:

१.	खानाआ	चाअ्वा	तुदुङ्ग ।
	खाना-आ		तु-दुङ्ग-आ
	सर्वनाम-प्रत्यय		उपसर्ग-क्रिया-प्रत्यय ।
	तिमीले	पानी	पियौ ।
२.	मोको	खिम	खारा ।
			खार्-आ
			क्रिया-प्रत्यय
	ऊ	घर	गयो ।
३.	मोकोचिआ	सुड	उखात्ता ।
	मोको-चि-आ		उ-खात्-आ
	सर्वनाम-प्रत्यय		उपसर्ग- क्रिया-प्रत्यय
	उनीहरूले	दाउरा	लगे ।

माथि उल्लेखित उदाहरण (१) को वाक्यमा प्रयुक्त सकर्मक क्रिया तदुङ्ग (पियौ) को कर्तासित कर्ताकारक जनाउने रूप आ (ले) जोडिएको छ । त्यस्तै तेस्रो वाक्यमा प्रयुक्त सकर्मक क्रिया उखात्ता (लगे) को कर्ता मोकोचि (उनीहरूले) बनेको छ । उदाहरण (२) मा भने अकर्मक क्रिया खारा (गयो) को प्रयोग भएकोले यसको कर्ता मोको (ऊ) सित कुनै रूप नजोडिएर नै कर्ता कारकको बोध गराएको देखिन्छ ।

ख) कर्मकारक

नेपालीमा कर्मकारकअन्तर्गत सरल कारक र तिर्यक कारक गरी कारकका दुवै रूप पाइन्छ जसमा तिर्यक कारकका लागि द्वितीय विभक्तिको 'लाई' चिन्ह प्रयोग हुन्छ भने कर्मकारकको तिर्यक रूप बान्तावा (लाई) भाषामा सरल कारकले नै तिर्यक कारकको पनि काम गरेको पाइन्छ । यो बान्तावा (लाई) भाषाको विशेषता हो भने नेपाली भाषासँगको व्यतिरेकी पक्ष पनि हो । उदाहरण स्वरूप कर्म कारकका केही वाक्यहरू:

१.	आन्कान्	निछ्छा	बुत्तुम ।
			बुत्-उम्
			क्रिया-प्रत्यय
	हामीले	भाइलाई	बोलायौ ।

२.	बबआ	अङ्का	अफासाङ् ।
			अ-फा-स्-आङ्
			उपसर्ग- क्रिया-प्रत्यय
	दाजुले	मलाई	सघाउनु भयो ।
३	मोको	यावा	तुप्सी
			खारा
			खार्-आ
			क्रिया-प्रत्यय
	उः	साथीलाई	भेट्न
			गयो ।

माथिको वाक्यमा कर्मकारक जनाउनु नेपालीमा 'कर्म' को स्थानमा प्रयुक्त सर्वनाम र नामहरूमा द्वितीय विभक्तिको चिन्ह 'लाई' प्रयोग भएको छ । 'भाइलाई', मलाई, साथीलाई सट्टामा बान्तावा राई भाषामा कुनै विभक्तिको चिन्हविना नै निछ्छा (भाइ), अङ्का (म), यावा (साथी) प्रयुक्त भई कर्मकारक जनाएको पाइन्छ ।

ग) करण कारक

नेपाली भाषामा 'ले' 'बाट' 'द्वारा' र बान्तावा (राई) भाषामा आ (ले) रूपबाट करण कारकको बोध गराइएको पाइन्छ । नेपाली 'ले' 'बाट' र बान्तावामा आ (ले) र दाङ्का (बाट) कर्ता कारकमा पनि प्रयोग गरिन्छ । दुवै भाषामा यो समानता देखिन्छ । नेपालीमा 'बाट र बान्तावा (राई) मा दाङ्का (बाट) रूप अपादान कारकमा पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उदाहरण स्वरूप केही वाक्यहरू यस प्रकार छन् ।

१.	खाना	बान्तिआ	सुड	तुछाम् ।
		बान्ति-आ		तु-छाम्
		साधन-प्रत्यय		उपसर्ग-क्रिया
	तिमी	बन्चरोले	दाउरा	चिछौं ।
२.	उङ्का	छापचुआ	छापडा	
		छापचु-आ	छाप-डा	
		साधन-प्रत्यय	क्रिया-प्रत्यय	
	म	कलमले	लेख्छु ।	
३.	मोको	लुङ्ताआ	चाट्टु ।	
		लुङ्ता-आ	चाट्ट-उ	
		साधन-प्रत्यय	क्रिया-प्रत्यय	
	उसलाई	ढुङ्गाले	लाग्यो ।	

माथि उल्लेखित उदाहरण (१) को वाक्यमा कार्य सम्पन्न हुँदा साधनका रूपमा आएका वस्तुहरू बान्ति (बन्चरो), छापचु (कलम), लुङ्ता (ढुङ्गा) नाम शब्दहरूमा आ (ले) प्रत्यय लागेर नेपालीमा जस्तै बान्तावा भाषामा पनि करण कारक बोध गराएको देखिन्छ ।

घ) सम्प्रदान कारक

नेपाली भाषालाई लागि 'लाई' 'लागि' 'निम्ति' प्रत्यय (रूप) सम्प्रदान कारक बोध गराउन प्रयोग गरिएको बान्तावा भाषामा 'याड्तोड' (लागि/निम्ति) सम्प्रदान कारकको तिर्यक रूप जनाउन प्रयोग भएको पाइन्छ भने यसको साथै सम्प्रदान कारकको तिर्यक रूप मात्रै पनि प्रयोगमा आएको पाइन्छ ।

जस्तै:

१.	नानाआ	आपायुड्तोड	लोकछुम	देड्ता ।
	नाना-आ	आपा-युड्तोड		देड्त्-
	नाम-प्रत्यय	नाम-प्रत्यय		क्रिया-प्रत्यय
	दिदीले	बुबाको निम्ति	दौरा	बुनुभयो ।
२.	बबआ	अड्कायुड्तोड	बेखा	खिरा ।
	बब-आ	अड्का-युड्तोड		खिर्-आ
	नाम-प्रत्यय	सर्वनाम-प्रत्यय		क्रिया-प्रत्यय
	दाजुले	मेरो निम्ति	भोला	किन्नु भयो ।
३.	अड्का	आपा	फेक्वा	पुङ् ।
				पु-ङ्
				क्रिया-प्रत्यय
	मैले	बुबालाई	पैसा	दिएँ ।
४.	खानाआ	निछ्छा	दि	तखुत्ता ?
	खाना-आ			त-खुत्-आ
	सर्वनाम-प्रत्यय			उपसर्ग- क्रिया-प्रत्यय
	तिमीले	भाइलाई	के	ल्याइदियौ ?

उदाहरणमा उल्लेखित वाक्य (१) मा सम्प्रदान कारक जनाउन बान्तावा भाषा आपायुड्तोड (बुबाको निम्ति), वाक्य (२) मा अड्कायुड्तोड (मेरो लागि) ले सम्प्रदान कारक जनाउन आपा (बुबालाई), वाक्य (३) मा र वाक्य (४) निछ्छा (भाइलाई) कुनै प्रत्यय नलागेर नै प्रयुक्त भएका छन् जुन सम्प्रदान कारकको तिर्यक रूप मानिन्छ ।

ङ) अपदान कारक

नेपाली 'बाट' 'देखि' र बान्तावा (राई) भाषामा दाड्का (बाट/देखि) रूपको प्रयोग गर्छ अपदान कारकको बोध गराएको देखिन्छ । बान्तावा (राई) भाषामा अपदान कारक जनाउने प्रत्यय स्थान विशेषअनुसार फरक-फरक हुन्छ । वक्तालाई एउटा खास ठाउँमा वा बीचमा रहेको भन्दा त्यहाँ पूर्व वा पश्चिम वा समान उचाइबाट कुनै वस्तु वा कार्यव्यापार सुरु भएर आउँछ भने याड्का (बाट/देखि) त्यस्तै उत्तरबाट भए दुड्का (बाट/देखि) दक्षिणबाट भन्ने जनाउने अपदान कारक युड्का (देखि/बाट) को प्रयोग

हुन्छ।^{६८} नेपाली भाषामा प्रयोग हुने प्रत्यय (रूप) 'देखि' र 'बाट' दुवैलाई बान्तावामा दाइका (देखि/बाट)

ले जनाएको पाइन्छ। उदाहरणका लागि केही वाक्यहरू जस्तै :-

१.	याक्को	खिम्याइका खिम्-याइका नाम - प्रत्यय	वाइछे	बाना बान् - आ क्रिया - प्रत्यय
	पल्लो	घरदेखि	चल्ला	आयो
२.	ओयाक्को	खिम्याइका/खिमदाइका खिम्-याइका/खिम - दाइका नाम - प्रत्यय/नाम - प्रत्यय	वाइछे	बाना बान् - आ क्रिया- प्रत्यय
	ओल्लो	घरदेखि	चल्ला	आयो
३.	युक्को	खिम्युइका खिम्-युइका नाम-प्रत्यय	वाइछे	ठाडा ठाड् - आ क्रिया - प्रत्यय
	तल्लो	घरदेखि	चल्ला	आयो
४.	दोक्को	खिमदुइका खिम् - दुइका नाम - प्रत्यय	वाइछे	इया इय् - आ क्रिया - प्रत्यय
	माथिल्लो	घरदेखि	चल्ला	आयो

माथि उल्लेखित उदाहरणको पहिलो र दोस्रो वाक्यमा खिम्याइका/खिमदाइका (घरदेखि - पूर्व/पश्चिम समान उचाइको ठाउँबाट), तेस्रो वाक्यमा खिम्युइका (घरदेखि - दक्षिणबाट), चौथो वाक्यमा खिमदुइका (घरदेखि - उत्तरबाट) प्रयुक्त शब्दहरूले अपादान कारकको बोध गराएको देखिन्छ। त्यस्तै 'आयो' अर्थ दिने क्रियाहरू पनि पूर्व वा पश्चिम समान उचाइबाट आएको भन्ने अर्थमा बाना (आयो) ठाडा (आयो - तलबाट) र इया (आयो - माथिबाट) को प्रयोग भएको छ।

च) सम्बन्ध कारक

नेपालीमा को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी, र बान्तावा भाषामा ओ (को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी) रूपको प्रयोग भई सम्बन्ध कारकको बोध गराएको पाइन्छ। नेपालीमा सम्बन्ध कारकको रूप को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी लिङ्ग, वचन, पुरुष अनुरूप अलग-अलग प्रयुक्त हुन्छ तर यी सबका लागि बान्तावा भाषाको सम्बन्ध कारक जनाउने रूप 'ओ' एउटै मात्र प्रयोग भएको पाइन्छ।

नेपालीमा पुलिङ्गी एक वचन सम्बन्ध पदमा 'को, रो, नो' रूप, स्त्रीलिङ्गी एक वचनमा की, री, नी रूप र बहुवचनमा का, रा, ना, रूपको प्रयोग हुन्छ भने बान्तावा भाषामा लिङ्ग, वचन पुरुष छुट्टिने

^{६८} नोबलकिशोर राई - अ. डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा - पूर्ववत्, पृ. ७२ ।

गरी रूपको प्रयोग भएको पाइन्छैन । जुनसुकै लिङ्ग, वचनसित सम्बन्ध कारक जनाउने रूप 'ओ' एउटै मात्र प्रयोग भएको पाइन्छ ।

नेपालीमा म, हामी, तँ, तिमी सार्वनामिक पदमा रा, वा, रो, वा 'री' बाट सम्बन्ध स्थापित गराइन्छ । आफू (निजवाचक) मा नो, ना, नी, रूप सम्बन्ध कारकको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । तृतीय पुरुषको सार्वनामिक पदसँग 'को, का, की', रूपको प्रयोग गरिन्छ । बान्तावा (राई) भाषामा सबै किसिमका पुरुषमा 'ओ' ले नै सम्बन्ध कारक दर्शाएको पाइन्छ ।

उदाहरणका लागि केही वाक्यहरू:

१.	ओको	खिम	बाडाओ । बाडा-ओ नाम-प्रत्यय	
	यो	घर	काकाको हो ।	
२.	मोको	बेखा	निछाओ । निछा-ओ नाम-प्रत्यय	
	त्यो	भोला	भाइ/बहिनीको हो ।	
३.	आन्काओ	वा	माखारा । माखार/माखात्- आ सर्वनाम-प्रत्यय क्रिया/क्रिया-प्रत्यय	
	हाम्रो	कुखुरा	हरायो ।	
४.	आप्पिओ	युङ्तोड	आप्पिडा आप्पि-डा सर्वनाम-प्रत्यय	छोमा दोत । छो-मा क्रिया-प्रत्यय
	आफ्नो	लागि	आफैं	जाँगर चलाउनु पछै
५.	ओचिओ	यड	तुप्मा तुप्-मा क्रिया-प्रत्यय	छाक्याड छाक्-याड विशेषण-प्रत्यय
	यिनीहरूको	कुरा	बुभन	गाह्रो छ ।

उदाहरणमा उल्लेखित वाक्य (१) मा बाडाओ (बाडा-ओ: काकाको), (२) निछाओ (निछा-ओ: भाइ/बहिनीको), (३) आन्काओ (आन्का-ओ: हाम्रो), (४) आप्पिओ (आप्पि-ओ-आफ्नो) र (५) मा प्रयुक्त ओचिओ (ओचि-ओ: यिनीहरूको) शब्दहरू ले 'ओ' प्रत्ययको साथमा सम्बन्ध कारकको सङ्केत गरेको देखिन्छ भने नेपालीमा क्रमश 'को, को, रो, नो, को' रूप लागेर सम्बन्ध कारक जनाएका छन् ।

छ) अधिकरण कारक

नेपाली र बान्तावा (राई) दुवै भाषामा कालाधिकरण र स्थानाधिकरण पाइन्छ । दुवै भाषामा कालाधिकरणमा प्रत्यय लागेको पाइँदैन तर स्थानाधिकरणमा सामान्यतयः प्रत्यय लागेको पाइन्छ । बान्तावा (राई) भाषामा अधिकरण कारक जनाउन अपादान कारकको भैँ फरक- फरक प्रत्ययको प्रयोग स्थान विशेषअनुसार हुन्छ ।^{६९} वक्ता रहेको स्थानलाई आधार मानि त्यहाँ भन्दा पूर्व वा पश्चिम समान स्थान (उचाइको आधारमा) मा भए या/दा (मा), दक्षिण वा तल भए यु (मा), उत्तर वा माथि भए दु (मा) को प्रयोग हुन्छ । नेपालीमा 'मा' र बान्तावा (राई) मा 'दा' रूप लगाई (स्थानाधिकरण) अधिकरण कारकको बोध गराइएको पाइन्छ । दुवै भाषा यो पक्षमा समानता देखिन्छ ।

उदाहरणका लागि केही वाक्यहरू जस्तै :

१.	बुरुदु	आइ	किवा	पारा
	बुरु-दु			पात्/पार् - आ
	नाम-प्रत्यय			क्रिया - प्रत्यय
	डाँडामा	आज	बाघ	करायो ।
२.	होङ्कुयु	किवा	पारा ।	
	होङ्कु - यु		पात्/पार् - आ	
	नाम - प्रत्यय		क्रिया - प्रत्यय	
	खोलामा	बाघ	करायो ।	
३.	लाम्दा/लाम्या	यावा	धिरुङ ।	
	लाम्-दा / लाम्-या		धित्/धिर - उङ	
	नाम-प्रत्यय/नाम - प्रत्यय		क्रिया - प्रत्यय	
	बाटोमा	साथी	भेटें ।	

माथिमा उल्लेखित वाक्यहरू उदाहरण (१) मा बुरुदु (डाँडामा वक्ता रहेको ठाउँ भन्दा माथि - उत्तर 'मा'), (२) मा होङ्कुयु (खोलामा - वक्ताको ठाउँदेखि तल - दक्षिणमा) र (३) मा लाम्दा/लाम्या (बाटोमा : वक्ताको पूर्व वा पश्चिम समान उचाइमा) शब्दहरूले दु , यु र या/दा प्रत्ययको साथमा बान्तावा भाषामा अधिकरण कारकको बोध गराएको देखिन्छ । यी पदहरूले कालाधिकरणको बोध कुनै प्रत्ययविना नै गरेका छन् । जस्तै : समय वा काल सूचक पद 'आइ' (आज) मा कुनै प्रत्यय लागेको छैन ।

ज) सहार्थक कारक

बान्तावा (राई) भाषामा सहार्थक कारक पनि पाइन्छ । वाक्यमा व्यक्ति वा वस्तुसँगको सम्बन्ध जनाउने नामिक शब्दलाई सहार्थक कारक भनिन्छ । बान्तावा (भाषा) मा कर्तसँग 'निन' प्रत्यय लागेर यसले 'सँग' भन्ने अर्थ दिँदै सहार्थक कारकको बोध गराएको पाइन्छ ।

^{६९} नोबलकिशोर राई - अ. डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा - पूर्ववत्

उदाहरण लागि केही वाक्यहरूः

१.	उड्का	मामानिन्	मामाखिम	खात्डा
		मामा-निन्		खात्-डा
		नाम-प्रत्यय		क्रिया-प्रत्यय
	म	आमासँग	मामाघर	जान्छु ।
२.	खाना	सानिन्	कोक	तुचा ।
		सा-निन्		तु-चा
		नाम-प्रत्यय		उपसर्ग-क्रिया
	तँ/तिमी	मासुसँग	भाग	खान्छौं/खान्छस् ।

दिइएको वाक्यहरू मध्ये (१) मा मामानिन् (आमासँग) ले व्यक्तिसँग र (२) मा सानिन् (मासुसँग) ले वस्तुसँग भनेर सहार्थक कारक बोध गराएका छन् ।

५.७. सारांश

यस अध्यायमा नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाका व्याकरणात्मक कोटि अन्तर्गत काल, पक्ष, भाव, वाच्य र कारकसम्बन्धी व्यतिरेकी अध्ययन गरिएको छ । कालको सन्दर्भमा भूत र अभूत गरी दुई काल देखिन्छन् ।

अभूत (भविष्यत काल जनाउन नेपाली भाषामा 'नेछ' का रूपायित रूपहरू (छु, छे, छन्, छस् आदि) समावेश भई बनेका क्रियाले लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर अनुरूप सङ्गति प्रकट गर्दछ भने बान्तावा (राई) भाषामा वर्तमान काल बोधक प्रत्यय डा, चा, नका, इनका आदिमा थप 'डा' प्रत्यय लागेर खात्डाडा (जानेछु/जाँदैछु) चानकाडा (खानेछौं/खाँदैछौं) मखात्याड्डा (म-खात्याड्डा: जाँदैछन्/जानेछन्) जस्ता क्रियाहरूमा प्रत्यय र केही उपसर्गसमेत लागेर अभूत (भविष्य) वा अपूर्ण वर्तमान बोध गराएको पाइन्छ ।

भूतकाल बोधक प्रत्ययका रूपमा नेपालीमा ऐ, ए, यौ, इस, यौ, आदि, प्रत्ययहरू र बान्तावा (राई) भाषामा आड्, इन्, आ, उ आदि प्रत्यय समावेश भई (खार्-आड्: गएँ), तखारिन त-खार्-इन: गयौ), खारा (खार्-आ: गयो/गइन्) खाराचि (खार्-आचि: गए) जस्ता क्रियाहरू बनेर भूत काल जनाएको पाइन्छ ।

नेपालीमा अकरण जनाउने 'न' रूप क्रियाको आदि मध्य र अन्त्यमा प्रयोग हुन्छ भने बान्तावा (राई) भाषाको क्रियाको अगाडि, उपसर्ग 'मान्' र कतै क्रियाको अन्त्यमा 'निन्' प्रत्यय प्रयोग भएका पाइन्छ । जस्तै: करण खारा (गयो) को अकरण मान्खात् (मान-खात्: गएन), छाप (लेख्छ) को छापनिन् (छाप-निन्: लेख्दैन) आदि जस्ता क्रियाहरू करणबाट अकरण बनेको पाइन्छ ।

अपूर्ण पक्षको सन्दर्भमा नेपालीमा कृदन्तीय तै/दै (तो/दो) प्रत्ययका सहायताले वर्तमान र भूतकाले कार्यको अपूर्णता निरन्तरता व्यक्त हुनका साथै कृदन्तीय क्रियाका साथ वर्तमानकालिक सहायक क्रिया 'छ' र भूतकालिक सहायक क्रिया 'थि' को योग हुने गर्दछ भने बान्तावा (राई) भाषामा डाडा इन्डिन, इड्चिडा आदि प्रत्यय लागेर चेपडाडा (चेप-डाडा: बोल्दैछु) चेविन्डिन (चेप-इन्डिन:

बोल्दैछौं) चेपचिड्चिडा (चेपच-इड्चिडा: बोल्दै छौं-द्विवचन) आदि जस्ता क्रियाहरू अपूर्ण वर्तमान पक्षको बोध गराएको पाइन्छ, त्यस्तै आडा प्रत्यय लागेर चेवाडा (चेप-आडा: बोल्दै थियो), मचेवाडा (म-चेप-आडा: बोल्दै थिए)। तचेवाडा (त-चेप-आडा: बोल्दै थियौ) आदि जस्ता क्रियाले अपूर्ण भूतकालिक पक्षको बोध गराएको पाइन्छ।

‘एको’ प्रत्ययको सहायताले वर्तमान र भूतकालमा पूर्णता व्यक्त हुने र वर्तमान कालमा वर्तमान कालिक क्रियाको छ। भूतकालमा भूतकालिक क्रियाको ‘थि’ र कृदन्तीय ‘एको’ प्रत्ययका संयुक्त रूपबाट रूपायित हुने क्रियाहरूले भूतकालिक पूर्ण पक्षको बोध गराउँछ, भने बान्तावा (राई) भाषामा ‘सा’ को रूपायित रूपहरू (उड्सुड्, आड्साड्, आड्साड्, आड्सा, इन्सिन्) लागेर धिरूड्सुड (धित्-उड्सुड्: भेटेको छु), पाराड्साड् (पात्-आड्साड्: कराएको छु), पाराड्सा (पात्-आड् साड्: कराएको छ), पारिन्सिन् (पात्-इन्सिन्: कराएका छौं) तपारिन्सिन् (त-पात्-इन्सिन्: कराएका छौं), मपराड्सा (म-पात्-आड्सा: कराएका छन्) आदि जस्ता क्रियाहरू बनी वर्तमान कालिक पूर्ण पक्षको बोध गराएको पाइन्छ, त्यस्तै आडओयाडा, आओयाड, इनओयाडा, आदि प्रत्यय लागेर खाराडओयाडा (खात्-आडओयाडा: गएको थियो/गएकी थिइन्), तखारिन्ओयाडा त-खात्-इनओयाडा: गएका थियौ) आदि जस्ता क्रिया बनेर भूतकालिक पूर्ण पक्षको बोध गराएको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा वर्तमान र भूतकालिक पूर्ण पक्ष जनाउन प्रत्ययको प्रयोग नेपाली र बान्तावा दुवै भाषामा पाइएता पनि बान्तावामा प्रत्ययको अतिरिक्त द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषको बहुवचनमा केही उपसर्ग पनि जोडिएको पाइन्छ।

दुवै भाषामा तीन किसिमका भाव रहेका छन्। सामान्यार्थ वा भावको अभिव्यक्ति दुवै भाषामा करण, अकरण, प्रश्न सुचक क्रियामा भएको पाइन्छ। नेपालीमा जस्तो बान्तावा (राई) पनि क्रियाले भूत र अभूत अवस्थाको बोध निश्चितताका साथ गरेको देखिन्छ। विध्यर्थको रूपमा आज्ञार्थ र इच्छार्थ भाव नेपालीमा भै बान्तावा (राई) मा पनि भेटिन्छ। नेपालीमा उँ, औँ, ए, एस, ओस, रूपहरू धातुमा लागेर बनेका क्रियाले इच्छार्थक भाव लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरअनुरूप रूपायित भएर वाक्यात्मक सङ्गति रहेको हुन्छ, त्यस्तै अ, आ, ऊ, ए, ओ, जस्ता प्रत्यय लागेर बनेका क्रियाले आज्ञार्थ बोध गराएको हुन्छ, भने बान्तावा (राई) मा लिङ्गअनुरूप क्रियाको रूपायन भएका पाइँदैन वचनमा द्विवचनको व्यवस्था बान्तावामा रहे तापनि आदरअन्तर्गत सामान्य आदर गरी आदर व्यवस्था दुई तहको मात्र यसमा पाइन्छ। बान्तावामा इच्छार्थ जनाउन क्रियाको अन्त्यमा ‘ने’ रूप लागेको पाइन्छ, भने आज्ञार्थ जनाउन ‘आ’ ‘उ’ आदि प्रत्यय लागेको पाइन्छ।

अनिश्चयार्थ प्रकट गर्ने भाव दुवै भाषामा सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ देखिन्छ। नेपालीमा सम्भावनार्थ प्रकट गर्न ‘ला’ ‘लान’ आदि रूपहरू प्रयुक्त हुने गर्दछ, भने बान्तावा भाषामा ‘हे’ प्रत्ययले सम्भावना जनाउने गर्दछ। सङ्केतार्थ जनाउन दुवै भाषामा एक भन्दा बढी क्रियाहरू असमापिका र समापिका आउने गरेको देखिन्छ। दुई क्रिया मध्ये सङ्केतक क्रिया आएपछि नेपालीमा ‘भने’ संयोजक रहन्छ, भने बान्तावा (राई) मा ‘लो’ ले संयोजन गर्दछ।

वाच्यका सन्दर्भमा नेपालीमा कर्तृ, कर्म, र भाव गरी तीन किसिमका छन् भने बान्तावा (राई) मा कर्तृ र कर्म गरी दुई वाच्य भाव हुन्। कर्ता प्रधान रहेका सर्कमक, अकर्मक दुवै किसिमका क्रियाहरू प्रयोग हुने कर्तृवाच्य नेपाली र बान्तावा दुवै भाषामा पाइन्छ। नेपालीमा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर अनुरूप सङ्गति देखिन्छ, भने बान्तावा भाषामा लिङ्गअनुरूप सङ्गति रहेको देखिँदैन। तर वचन भने

द्विवचन समावेशी र असमावेशीसमेत बान्तावामा पाइन्छ । कर्मवाच्य दुवै भाषामा रहे तापनि नेपालीका धातुमा कर्मवाच्य बोधक प्रत्यय लागी कर्मको स्थानमा प्रयुक्त नाम, सर्वनाम, आदिको लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको सङ्गति रहेको हुन्छ । बान्तावा (राई) भाषामा कर्तासित दाङ्का (बाट/द्वारा) लागि क्रियाको अन्त्यमा कर्मवाच्य बोधक लिसा, लियाड, लियाङ्डा, लिसाङ्सा आदि प्रत्यय जोडिने गरेको पाइन्छ । तर कर्मको स्थानमा प्रयुक्त नाम, सर्वनाम आदिको लिङ्गानुरूप क्रियाको सङ्गति रहेको देखिँदैन ।

कारकको सन्दर्भमा नेपाली भाषामा कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, सम्बन्ध, अधिकरण र सम्बोधन गरी आठ किसिमका कारक रहेको छ भने बान्तावा भाषामा कर्ता, करण, अपादान, सम्बन्ध, अधिकरण, सम्बोधन, सहार्थक गरी सात कारक प्रयुक्त भएको मानिन्छ । सम्प्रदान कारक जनाउन युङ्तोड (निमित्त/लागि) को प्रयोग आंशिक रूपमा पाइन्छ भने कर्मकारकको सरल रूप मात्र प्रयुक्त भएको पाइन्छ । कर्म कारकको तिर्यक रूप बान्तावा भाषामा प्रयोग भएको देखिँदैन ।

नेपालीमा कर्ताकारक जनाउने सकर्मक क्रियाको कर्तासँग 'ले' रूप लागेभै बान्तावा भाषामा पनि आ 'ले' रूप लागेको पाइन्छ । करण कारक जनाउन नेपाली तृतीय विभक्तिको चिन्ह 'ले'/बाट/द्वारा प्रयोग भएभै बान्तावा पनि आ (ले), को प्रयोग भएको पाइन्छ । अपादान कारकमा नेपाली भाषाअनुसार 'देखि', 'बाट' प्रत्ययहरू प्रयोग हुन्छ भने बान्तावामा दाङ्का (देखि/बाट) एउटैको प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । सम्बन्ध कारक जनाउन नेपालीमा को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी, प्रयोग हुन्छ भने बान्तावा भाषामा सम्बन्ध कारकका लागि 'अ', (को) प्रत्यय कर्तासित लागेको पाइन्छ । अधिकरण कारकका लागि नेपालीमा प्रयुक्त प्रयुक्त हुने 'मा' प्रत्यय लागे भै बान्तावामा दा (मा) लाग्ने गर्दछ । सम्बोधन कारक नेपालीको जस्तै हे, ए, ओ प्रयोग समान रूपमा बान्तावामा पनि पाइन्छ । बान्तावा (राई) भाषामा सहार्थक कारक जनाउन 'निन' (सँग) भन्ने अर्थमा प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

अध्याय ६

सारांश र निष्कर्ष

६.१ सारांश

यस शोध पत्र “नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन” मा दुवै भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरू लिङ्ग, वचन पुरुष, काल, भाव, पक्ष, आदर, वाच्य र कारक सम्बन्धमा व्यतिरेक अध्ययन गरिएको छ । ‘६’ अध्यायमा विभाजित यस शोधपत्रका प्रत्येक अध्यायका सारांश यस प्रकार रहेको छ ।

अध्याय - ‘एक’ मा शोध प्रस्तावमा उल्लेख भएअनुसार प्रस्तुत शोधपत्रको सामान्य परिचय खण्ड राखिएको छ । यसअन्तर्गत प्रस्तुत शोधशीर्षक, शोधको प्रयोजन, शोधसमस्या, शोधको उद्देश्य, प्रस्तुत गर्दै शोधपत्रको सीमा, औचित्य शोधविधि र शोधपत्रको रूपरेखाको बारेमा चर्चा गरिएको छ । पहिलो अध्याय परिचय खण्ड भएकोले बान्तावा (राई) भाषा र यसका वक्ताहरूको छोटो परिचय पनि यसमा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय - दुई : पूर्वाध्ययन समीक्षमा बान्तावा (राई) भाषाको बारेमा केही विदेशी तथा स्वदेशी विद्वान्हरूद्वारा गरिएका अध्ययनहरूको सामान्य चर्चा गरिएको छ र जसअनुसार बान्तावा लगायत प्राय सबै राई भाषाहरूको अध्ययनमा विदेशी भाषाविद्हरूको चासो बढी मात्रामा भएको पाइन्छ । बान्तावा (राई) भाषाको अध्ययन गर्ने स्वदेशी भाषाविद्हरू कमै मात्रामा देखिन्छन् । बान्तावा लगायत राई भाषाहरूको अध्ययन सन् १८५७ देखि प्रारम्भ भएको देखिन्छ । त्यसपछि यी भाषाहरूको अध्ययन क्रमशः अधि बढ्दै आजसम्म जारी छ । यी अध्ययनहरूमा अनेकौं विवाद र अन्यौलको स्थिति देखापरे पनि यस सँगसँगै वास्तविकता खोतल्ने प्रयास भाषाविद्हरूले गरिरहेको देखिन्छ ।

अध्याय - तीनमा बान्तावा भाषी राईहरूको बसोवास क्षेत्र, बान्तावा भाषीहरू जनसङ्ख्या र उनीहरूले बोल्ने बान्तावा भाषाको भाषिकागत भेदका साथै बान्तावा भाषाको वर्ण र लिपिको बारेमा सामान्य चर्चा गरिएको छ ।

अध्याय - तीनमा उल्लेख भएअनुसार राईहरूको बसोवास क्षेत्र भोजपुर, इलाम, धनकुटा, उदयपुर आदि पूर्वाञ्चलका पहाडी जिल्लाहरूमा कुल राईहरूको जनसङ्ख्या मध्ये ८८.१४% रहेको देखिन्छ । बान्तावा भाषीहरूको सर्वाधिक बसोवास भोजपुर जिल्लामा रहेको पाइन्छ । कुल राई भाषीहरू ४९७०५५ मध्ये बान्तावा (राई) भाषीहरूको सङ्ख्या ३७०५६ रहेको छ जुन नेपालको मातृभाषागत जनसङ्ख्या विभाजन क्रमअनुसार नवौं स्थानमा पर्दछ । राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार राई मातृभाषीहरूमा करीव ७५% बान्तावा भाषीहरू रहेको देखिन्छ ।

बान्तावा भाषामा वर्ण व्यवस्था अन्तर्गत ६ वटा स्वर वर्ण र २४ वटा व्यञ्जन वर्णको प्रयोग भएको पाइन्छ । स्वर वर्ण ‘अ’ बान्तावा भाषामा रहेको देखिन्दैन । अतिरिक्त स्वर वर्णको रूपमा ‘उ’ (अगोलित स्वर - उ) को प्रयोग पाइन्छ । व्यञ्जन वर्णमा वत्स्य ट, ठ, ड, ढ र दन्त्य त, थ, द, ध, वीच भिन्नता पाइन्छ । बान्तावा भाषामा ‘अ’ लाई स्वरयन्त्रमुखी अघोष व्यञ्जन मानिन्छ ।

बान्तावा भाषामा भाषिकागत भेदहरू रहेको मानिन्छ जस अन्तर्गत धनकुटे (पूर्वी), आमचोके (पश्चिमी), दिल्पाकी (उत्तरी) र हतुवाली (दक्षिणी) गरी बान्तावा भाषामा चार भाषिकाहरू रहेको

देखिन्छ । यी भाषिकाहरूमा दिल्याली बान्तावामा चाम्लिड राई भाषाको प्रभाव बढी परेको देखिन्छ भने हतुवाली लवज धनकुटेसँग निकट रहेको देखिन्छ । आमचोके बान्तावाको विस्तार उदयपुर, सुनसरी हुँदै इलाम, पाँचथरसम्म फैलिएको पाइन्छ ।

अध्याय - चारदेखि नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाको व्यतिरेक अध्ययन सुरु गरिएको छ । जसअन्तर्गत दुवै भाषाका लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरसम्बन्धी शब्दगत र वाक्यात्मक स्तरमा अध्ययन गरिएको छ । लिङ्गअन्तर्गत नेपाली भाषामा शब्दगत र वाक्यात्मक दुवैमा लिङ्ग सङ्गति रहेको पाइन्छ भने बान्तावामा लिङ्ग भेद शब्दगत मात्र पाइन्छ । वाक्यमा लिङ्गभेद देखिन्दैन ।

वचनअन्तर्गत नेपालीमा एक वचन र बहुवचन मात्र हुन्छ भने बान्तावामा एक वचन र बहुवचनका अतिरिक्त द्विवचन पनि रहेको पाइन्छ । पुरुष व्यवस्थाअन्तर्गत बान्तावा र नेपालीको व्यतिरेक पक्ष भनेको बान्तावा भाषामा समावेशी र असमावेशी भेद रहनु हो । बान्तावामा 'हामी' भन्नाले तिमी-सहितको वा तिमीबाहेकको 'हामी' दुई प्रकारका पुरुष प्रथम पुरुषको द्विवचन र बहुवचनमा प्रयुक्त हुन्छ । आदरअन्तर्गत नेपालीमा विभिन्न तहगत आदर हुन्छ तर बान्तावामा सामान्य र आदर गरी आदरका दुई तह मात्र पाइन्छ ।

अध्याय - पाँचमा पनि नेपाली र बान्तावा (राई) भाषाका व्याकरणात्मक कोटिकै व्यतिरेक अध्ययन गरिएको छ । यसअन्तर्गत दुवै भाषाका काल पक्ष, भाव, वाच्य र कारकसम्बन्धी विश्लेषण गरिएको छ । दुवै भाषामा काल, पक्ष र भावसम्बन्धी समानता पाउन सकिन्छ । नेपालीमा जस्तै बान्तावामा पनि कालअन्तर्गत भूतकाल र अभूत (वर्तमान र भविष्यत) काल पाउन सकिन्छ । त्यस्तै पक्षअन्तर्गत नेपालीमा जस्तै बान्तावामा पनि अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त पक्षहरू पाउन सकिन्छ । भावमा पनि नेपालीमा भैं बान्तावामा पनि सामान्यार्थ, विध्यर्थ, अनिश्चयार्थ भाव पाउन सकिन्छ ।

वाच्यअन्तर्गत नेपालीमा कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य, र भाव वाच्य भए जस्तो बान्तावामा तीनै किसिमका वाच्य नरहेर कर्तृवाच्य र कर्मवाच्य मात्र पाइन्छ । कारकअन्तर्गत बान्तावामा कर्म कारकको सरलरूप मात्र पाइन्छ तिर्यक रूप पाइन्न । अपादान र अधिकरण कारकमा वक्ताको स्थानबाट पूर्व/पश्चिम, उत्तर/दक्षिण कहाँबाट कार्यव्यापार भएको हो सोअनुसारको प्रत्यय प्रयोग हुन्छ । नेपालीमा प्रयुक्त हुने षष्ठी विभक्तिको सम्बन्ध कारक जनाउने रूप को, का, की, रो, रा, री, नो ना, नी, को सङ्ग बान्तावामा 'ओ' रूप मात्र जोडिने गर्दछ ।

अध्याय - छ मा सारांश प्रस्तुत गरिएको छ । यसअन्तर्गत प्रस्तुत शोधपत्रको हरेक अध्यायमा उल्लेखित विषयको संक्षिप्त विवरण दिइएको छ ।

६.२ निष्कर्ष

१. बान्तावा भाषामा नेपालीमा जस्तो व्याकरणात्मक लिङ्गभेद हुँदैन,
२. नेपालीमा नभएको द्विवचन बान्तावामा पाइन्छ ,
३. बान्तावा भाषाको प्रथम पुरुष द्विवचन र बहुवचनमा समावेशी र असमावेशी भेद पनि पाइन्छ,
४. बान्तावामा आदर व्यवस्था नेपालीमा जस्तो विस्तृत नभई सीमित आदर व्यवस्था रहेको पाइन्छ,
५. बान्तावा (राई) भाषामा आदर जनाउन पनि बहुवचनको प्रयोग गरिएको पाइन्छ,
६. भाववाच्य नेपालीमा जस्तो बान्तावामा पाइँदैन,

७. सरल कारकको बढी प्रयोग बान्तावामा हुने र नेपालीको जस्तो तिर्यक रूप कर्म कारकको लागि बान्तावामा पाइदैन ।
८. बान्तावा (राई) भाषामा सार्वनामिक रूपको प्रयोग क्रियामा हुन्छ ।
९. बान्तावा (राई) भाषामा अपादान र अधिकरण कारकमा स्थान सुचक प्रत्ययको विशेष अर्थ राख्दछ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

१. अधिकारी हेमाङ्गराज - समसामयिक नेपाली व्याकरण, २०४९
२. कर्कपेट्रिक डब्लु. आई. - एन अकाउन्ट अफ दि किङ्डम अफ नेपाल, न्यू दिल्ली एशिया पब्लिकेशन सर्भिसेज, सन् १८११
३. गौतम देवीप्रसाद - नेपाली भाषा परिचय, काठमाडौं, साभा प्रकाशन २०५८
४. ग्लोभर आर. डब्लु - सिमेमिक एण्ड ग्रामेटिक स्ट्रक्चर इन गुरूड (नेपाल) पी.एच. डी. थेसिस.- अष्ट्रेलियन नेशनल युनिभर्सिटी सन् १९७३
५. ग्रियर्सन जर्ज ए. - लिङ्गिस्टिक सर्भे अफ इण्डिया, दिल्ली, भोलुम - III पार्ट - I सन् १९०९
६. चटर्जी एस. के - किरात जनकृति, कलकत्ता, द एशियाटिक सोसाइटी सन् १९५१, दो. सं. १९७४
७. चेमजोड इमानसिंह - किरात कालीन विजयपुरको संक्षिप्त इतिहास, लिम्बू भाषा तथा साहित्य प्रतिष्ठान सन् १९५९
८. तोवा सुयोशी - खालिड, टोकियो विश्वविद्यालय, सन् १९७९, दो. सं. १९८४
९. तथ्याङ्क गतिविधि - केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २३:३ (पूर्णाङ्क ७४) २०५८/०५९
१०. तमु धनबहादुर लामिछाने - आधारभूत गुरूङ्ग व्याकरण, ने. प्र. प्र. २०५३ ।
११. दाहाल वल्लभमणि - वाङ्मय वर्ष - १, अङ्क - १, २०३७ ।
१२. नेपाल ज्ञानमणि - नेपाल निरूपण ने. प्र. प्र. २०४० ।
१३. नोर्थी यु. वी. र मोरिस सी. जे. - द गर्खा, देइर म्यानर्स, कस्टमस् एण्ड कन्ट्री, न्यू दिल्ली, कस्मिक पब्लिकेशन सन् १९२७ ।
१४. न्यौपाने टङ्गप्रसाद - भाषा विज्ञानको रूपरेखा, २०५१ ।
१५. पोखरेल बालकृष्ण - राष्ट्र भाषा, साभा प्रकाशन, चौथो प्रकाशन वि. सं. २०४० ।
१६. पोखरेल माधव प्रसाद - 'नेपाली भाषाको कारक' मधुपर्क, पूर्णाङ्क - २८९, २०५० ।
१७. वन्धु चुडामणि - भाषा विज्ञान - साभा प्रकाशन, २०४८
१८. बान्तावा डिक - बान्तावा (राई) व्याकरण-२०५५, काठमाडौं ।
१९. बान्तावा डिक - बान्तावा (राई) शब्दकोश - २०५८ ।

२०. विकेल बी. - आस्पेक्ट, मुड एण्ड भर्व अफ बेलहारिया (राई) :
सिमेमिक इन्टरफेस - प्राग्माटिक इन्टरफेस अफ अ
हिमालयन ल्याङ्गवेजेज, सन् १९९६ ।
२१. राई अविनाथ - “किरात राई मातृभाषा र मातृभाषी : संक्षिप्त
सिंहावलोकन” यायोक्खा निप्सुङ्ग, वर्ष - ९ पूर्णाङ्क - १६,
असोज २०५९, किराया काठमाडौं ।
२२. राई इच्छापूर्ण - “किरात राईज : एन ओभर भ्यु” पारूहाङ्ग किरात
विद्यार्थी संघ, त्रि. वि. २०६० (कुल पृष्ठ - ५५)
२३. राई टंकवहादुर - किरात भूमि र किरात जनजीवन २०५१ ।
२४. राई नोवलकिशोर - अ डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा, पी. एच. डी.
थेसिस पुन विश्वविद्यालय, सन् १९८५ ।
२५. राई पदम - “बान्तावा : भाषिक र सामाजिक अध्ययन”
यायोक्खा निप्सुङ्ग, वर्ष - ११ पूर्णाङ्क, जेष्ठ २०६१ किराया,
काठमाडौं ।
२६. शर्मा जनकलाल - हाम्रो समाज : एक अध्ययन तेस्रो संस्करण
काठमाडौं सा. प्र. २०५८ ।
२७. शर्मा मोहनराज - शब्द रचना र वर्ण विन्यास २०५३ ।
२८. शर्मा मोहनराज र वराल कृष्णहरि - भाषा विज्ञान र नेपाली भाषा नवीन प्रकाशन -
काठमाडौं, चौथो २०५९ ।
२९. सिग्दाल सोननाथ - मध्य चन्द्रिका, नवौं संस्करण, सा. प्र. २०४३
३०. स्प्रिग, डा. आर. के - द प्रोब्लम्स इन बान्तावा राई फोनोलोजी (१९८७)
३१. हडसन् एच. बी. - कम्पेरेटिभ भोकेबुलारी अफ दि सेभेरल ल्याङ्गवेजेज
(डाइलेक्ट) अफ सेलेक्टेड, जर्नल अफ दि
एशियाटिक, वेङ्गाल-भोलुम-२६, सन् १८५७ ।
३२. हयान्सन् जी. एण्ड वर्नर विन्टर - द राई अफ इस्टर्न नेपाल : एथनिक एण्ड
लिङ्ग्विस्टिक गुपिड फाइन्डिङ्ग अफ द लिङ्ग्विस्टिक सर्भे
अफ नेपाल सन् १९९१ ।

परिशिष्ट - एक

१. बान्तावा (राई) भाषाको उत्थानसँग सम्बद्ध संघ संस्थाहरू

बान्तावा (राई) भाषाको उत्थानमा विभिन्न संघ संस्थाहरूले खेल्दै आएको भूमिकालाई विर्सन सकिन्न । यस्ता संघ संस्थाहरू सरकारी तवरमा सञ्चालित राष्ट्रिय जनजाति उत्थान प्रतिष्ठान, प्रज्ञाप्रतिष्ठान, त्रि.वि. अन्तर्गत नेपाली एशियाली अध्ययन केन्द्र (CNAS), आदि हुन् ।

गैरसरकारी तवरले सञ्चालित संघ संस्थाहरूमा किरात राई यायोक्खा, जनजाति महसंघ, किरात बान्तावा (राई) भाषा तथा संस्कृति उत्थान प्रतिष्ठान २०५८, किरात रूछेन्वुड बान्तावा राई काठमाडौं तदर्थ समिति २०५७, किरात बान्तावा मुकारूड संघ-दिल्पा, भोजपुर (उपत्यका इकाइ समिति, काठमाडौं), वास्तिम सेवा समाज काठमाडौं, आदिको बान्तावा (राई) भाषाको उत्थानमा प्रयास जारी छ ।

१.१ किरात राई यायोक्खा

किरात राई यायोक्खा (किराया) को स्थापना २०४७ साल भदौ महिनामा भएको हो । यो संस्था सम्पूर्ण राईहरूको समग्र विकासका लागि किरात राईहरूको केन्द्रीय संस्थाको रूपमा स्थापित भई कार्यरत छ । हाल यस अन्तर्गत किरात राई भाषा तथा साहित्य परिषद, दमक २०५३ र देशका विभिन्न जिल्लाहरूमा कार्य समितिहरू कार्यरत देखिन्छन् । 'किरात राई यायोक्खाको केन्द्रीय कार्य समिति काठमाडौं' ले सम्पूर्ण राईहरूको भाषा, धर्म, संस्कार र संस्कृतिको सवालमा अभिभावकको भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । किराया केन्द्रीय संगठनको भाषा तथा साहित्य विभागको रूपमा किरात राई भाषा तथा साहित्य परिषद दमक कार्यरत रहेको देखिन्छ । परिषदले किरात राई भाषिक कार्यशाला गोष्ठी आयोजना, लोपवान केही किराती भाषाहरूको शब्द संकलन, स्वादेश, सय शब्दहरू संकलन/प्रकाशन, तालिम सञ्चालन, भाषाविद्हरूको छलफल आदि विभिन्न कार्यहरू गर्दै आएको देखिन्छ।^{७०}

१.२ किरात बान्तावा (राई/भाषा तथा संस्कृति उत्थान प्रतिष्ठान)

किरात बान्तावा (राई) हरूको भाषा तथा संस्कृतिको उत्थान गर्ने उद्देश्यले २०५८ मा यस संस्थाको स्थापना काठमाडौंमा भएको हो । यस संस्थाले बान्तावा (राई) भाषामा साहित्यिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक आदि विभिन्न विषयमा लेख, रचना, पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशन गर्दै आएको छ । बान्तावा (राई) भाषामा यस प्रतिष्ठानबाट मासिक पत्रिका बुड्वाखा (फूलबारी) हाल प्रकाशन गर्दै आएको छ । यसका साथै बान्तावा लगायत अन्य राई भाषाहरूलाई पनि समेटेर किरावा बुड (किराती फूल) वार्षिक रूपमा प्रकाशन गर्दै आएको छ ।

^{७०} अविनाथ राई- "किरात राई मातृभाषा र मातृभाषीहरू: संक्षिप्त सिंहावलोकन" पूर्ववत् पृ. २७

परिशिष्ट - दुई

राई : नामाकरण र थरहरू

२.१ 'खम्बू' बाट 'राई' नामकरण

किराँतअर्न्तगतको एउटा प्रमुख हाँगा खम्बू समयको अन्तरालसँगै किन 'राई' भयो भन्ने सन्दर्भमा विद्वान्हरूमा मतैक्य पाइँदैन । 'खम्बू' बाट 'राई' मा परिवर्तन कसरी कहिलेदेखि किन भयो भनेर कुनै एकिकन छैन । यस वारेमा विद्वान्हरूको केही मतहरू यहाँ दिइएका छन् ।

हडसन महोदयका अनुसार 'राई' आदरका अर्थमा प्रयोग गरिने आर्यमुलक शब्द हो । 'राई' आदरका अर्थमा प्रयोग गरिने आर्यमुलक शब्द हो । 'राई' किरातीहरूको उपाधि हो र उनीहरू जिम्मेदार पनि कहलाउँछन् । 'जिमदार' जमीदारको विकृत रूप हो । जिम्दारहर आफूलाई परिचय गराउँदा बारम्बार खम्बू भनेर परिचय गराउँछन् । 'राई', 'जिम्दार' को उपाधि हो । 'राई' भारतीय भाषामा आदरका निमित्त प्रयोग हुने शब्द हो ।^{७१}

खम्बूहरू कुन समयदेखि 'राई' र जिम्दार कहलाउन थाले त्यसको खास इतिहास त छैन तर सम्भवतः उनीहरू वङ्गालबाट सेनहरूले नेपाल प्रवेश गरे पछि नै यस पदबाट विभूषित हुनुपर्दछ । सेनहरूले उनीहरूलाई प्रसन्न गराउन यो पदवी दिइएको हुने सम्भव देखिन्छ । अर्कोतिर 'राई' शब्दको प्रयोग जुम्लाका राजा पुण्य मल्लले आफ्नो सक सम्बत् १२५९ अर्थात् सन् १३३७ को ताम्रपत्रमा पनि प्रयोग गरेका छन् तर यहाँ यो शब्द सामान्य अर्थमा होइन कि 'राजा' को अर्थमा प्रयोग भएको छ ।^{७२}

आजको अर्थमा 'राई' शब्दको प्रयोग पृथ्वीनारायण शाहले किराँत प्रदेशलाई आधुनिक नेपालमा सम्मिलित गराए पछि अर्थात् वि.सं. १८३१ को आसपास देखि नै व्यापक रूपमा प्रयोग हुन थालेको देखिन्छ । कारण त्यस समय उनले गाउँका जान्ने सुन्ने मुख्य व्यक्तिलाई स्थानीय प्रशासका रूपमा 'जमीदार' 'तालुकदार' नियुक्त गरी 'राई' र त्यसरी नै गाउँका प्रमुख लिम्बूलाई 'सुब्बा' तथा तिनका उपसमुहलाई विभिन्न मान पदवीले विभूषित गराएक थिए । कालान्तरमा यस्तो मानपदवीको प्रयोगले गर्दा सम्पूर्ण जातीय समूहलाई नै अंगाल्न पुगेको हुँदा खम्बूहरू 'राई', लिम्बूहरू 'सुब्बा' सुनुवारहरू 'मुखिया' र याक्खाहरू 'देवन' त्यस्तै थारूहरू 'चौधरी' आदि कहलाए । यस्ता व्यक्तिलाई जमिनको किरात व्यवस्था मिलाएर विशेषाधिकारका साथै मालपोत आदि राजस्व अशूल गर्ने दायित्व पनि सुम्पिएको थियो । किरात विर्ताजस्तै तर बेच्च नपाइने विशेष सुविधायुक्त भूमि व्यवस्थाको नाम हो । यस्ता किरातको अधिकार वंशानुक्रमबाट चल्ने हुँदा ती पदवी एउटा छुट्टै जातिवोधक शब्दको रूपमा आउन थालेको अनुमान हुन्छ ।

२.२ राईहरूको थर

राईहरू विभिन्न थरका हुन्छन् ती थर भित्र पनि अनेकौं उपथर अर्थात् पाछाहरू छुट्टिएका हुन्छन् । राईहरूको वसोवास क्षेत्र विशेष गरेर नेपालको पूर्वीभागदेखि आसपासका विदेशी भूभागहरू पनि पर्दछन् ।

^{७१} हडसन वी. एच- कम्पेरेटिभ भोकेबुलारी अफ दि सेभेरल ल्याङ्गवुजेज- पूर्ववत्

^{७२} जनकलाल शर्मा- हाम्रो समाज: एक अध्ययन साभा प्रकाशन ते.स. २०५८ पूर्ववत्-२५३

राईहरूको थर यति नै सङ्ख्यामा छ भनेर एकिन भैसकेको छैन । यससम्बन्धी नोर्थी र मोरिस-अनुसार राईअन्तर्गतका थरहरू बहत्तर भन्दा कम छैन ।^{७३} विशेष गरी जुन थरका राईहरू भए पनि यिनीहरू समान छन् । थरको आधारमा कोही पनि ठूलो वा सानो छैनन् भेदभाव छैन । राईहरूको थरको वारेमा डा.नोबल किशोर राईले एक सय तीन राईहरूका थरहरू यसरी प्रस्तुत गरेको छन् ।

राई जातिका थरहरू^{७४}

१) आडडतेप	२) आठपरे	३) इसारा	४) एवाई	५) कोयू
६) काडमाड	७) कुलुड	८) कुड्लेडछा	९) खक्खान	१०) खारताम
११) खर्मिले	१२) खालिड	१३) खिमदुड	१४) खेरेक्सुड	१५) खेसाड
१६) चाम्लिड	१७) चोकढाक	१८) चौरासिया	१९) छिन्ताङ्ग	२०) छिन्तामखोले
२१) जेरोड	२२) टाड्लुवा	२३) टोडनेच्छा	२४) दावा	२५) डोवाली
२६) टाम्कुले	२७) टेम्पले	२८) टिलपुन	२९) थुलुड	३०) डाम्डियोछा
३१) डुखु	३२) दुड्माली	३३) दुमी	३४) देउसाली	३५) दोखुन
३६) नामनुड	३७) नेमियाक	३८) नाछिरिड	३९) नेचाली	४०) नोम्छो
४१) पान्माली	४२) पाराली	४३) फाकसुड	४४) फुर्केली	४५) वारताम्
४६) बान्तावा	४७) बानु	४८) वोचोड	४९) बाला	५०) बारा
५१) बिराछा	५२) बुन्छेड	५३) माकरिहाड	५४) माडपाहाड	५५) माडफाड
५६) मारेम्लुड	५७) माम्पुची	५८) मोलेकुड	५९) मुकारूड	६०) मुमलुड
६१) मुरेछा	६२) मुकसु	६३) यामधान	६४) याम्फू	६५) यालखा
६६) याड्छेन	६७) रात्क	६८) रखलि	६९) रजलिम	७०) राना
७१) रिपदुन	७२) रूनसा	७३) रूड्छेडबुड	७४) रूपाबुड	७५) रूमदाली
७६) रूवाड्खाम	७७) रोडोन	७८) राड्कासु	७९) रूडमान	८०) लाकपोम
८१) लाम्बिछोड	८२) लिखुन	८३) लिडखिम	८४) लुड्गु	८५) लोहोरूड
८६) वापोम	८७) वालुड	८८) साकनामा	८९) साड्सोन	९०) साडपाड
९१) सामसुहाड	९२) साराक	९३) सोताड	९४) सोटमाली	९५) सावाली
९६) सिक्तेले	९७) सोहोन	९८) होड्डिबुड	९९) हाडखिम	१००) हाडरूड
१०१) हाकी	१०२) हिराहाड	१०३) हुवायु		

आदि ।

वर्णक्रम अनुसार दिइएका माथिका थरहरू भित्र पनि अझ विभिन्न पाछाहरूमा विभाजित हुन्छन् । जस्तै: चाम्लिड भित्र डोवाली, निनुड, बाडा, डिबु, लाफियोड, हाड्डिबुड आदि विभिन्न उपथर वा पाछाहरू छन् । यदि एउटा थर विभिन्न पाछाहरूमा छुट्टिएका पाछाहरूमा रगतको नाता हुँदैन र बिहेवारी चल्छ । यदि एउटा थर पाछामा विभाजित भएको छैन भने त्यो थरमा रगतको नाता रहन्छ बिहेवारी चल्दैन ।

^{७३} नोर्थी एण्ड मोरिस- द गर्खा, देइर म्यानर्स, कस्टम्स एण्ड कन्ट्री, सन् १९२७, न्यु दिल्ली कस्मो पब्लिकेशन

^{७४} नोबल किशोर राई- अ डिस्क्रिप्टिभ स्टडी अफ बान्तावा- पूर्ववत्, पृ. ६-७